

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1970

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERSITY KARLOVY**

TOMUS XI — FASC. 1—2

OBSAH

- 7 Miloslava Kubová: University založené Karlem IV.
32 Josef Tříška: Středověké pražské univerzitní texty
45 Jan Martínek: Veršované prameny k dějinám partikulárních škol
52 Vladislav Kruta: Ke sklonku Purkyňova působení na universitě
74 Eva Rozsivalová: Literární vzory prvních ohlášených přednášek z dějin lékařství na pražské lékařské fakultě
79 Eva Rozsivalová: Učitelé pražské university jako historikové medicíny v první čtvrtině 20. století

Referáty

- 85 Adam Vetulani, Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich (M. Kb.)
86 K. Goldmann, Verzeichnis der Hochschulen (M.)
89 Walter Koerting, Die Deutsche Universität in Prag. Die letzten Hundert Jahre ihrer medizinischen Fakultät. (Vladislav Kruta)
90 Lamberti Liber Floridus, ed. Albertus Derolez (J. Tř.)
92 Peter Classen, Die ältesten Universitätsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters (Ivan Hlaváček)
93 Arno Borst, Geschichte an mittelalterlichen Universitäten (Ivan Hlaváček)
93 Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze. Díl IV. zpracoval Bohumil Ryba (Ivan Hlaváček)
96 Rukopisy Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Katalog sestavil Imrich Kotvan (J. Tř.)
96 Geschichte der Universität Rostock 1419—1969 (r.)
98 Spomenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu (r.)
100 Sto let české vysoké školy technické v Praze 1869—1969 (Jindra Kubíčková)
102 Erna Lesky, Purkyněs Weg, Wissenschaft, Bildung und Nation (Vladislav Kruta)
104 Z české medievalistiky po 2. světové válce (J. Tř.)

Resumé

- 30 Miloslava Kubová: Die vom Karl IV. gegründeten Universitäten
44 Josef Tříška: De textibus Universitatis Pragensis medii aevi
51 Josef Martínek: Dichtung als Quelle für die Geschichte des Lateinschulwesens
73 Vladislav Kruta: Documents concerning the last years of J. E. Purkyně at the Prague University
78 Eva Rozsivalová: Literarische Unterlagen der ersten Vorträge aus der Geschichte der Medizin an der Prager medizinischen Fakultät
89 Eva Rozsivalová: Die Lehrer der Prager Universität als Historiker der Medizin im 1. Viertel des 20. Jahrhunderts.

UNIVERSITY ZALOŽENÉ KARLEM IV.

Obraz o zakladatelské činnosti universitní
císaře Karla IV. ¹⁾

MILOSLAVA KUBOVÁ

V české historické literatuře byla věnována velká pozornost založení pražské university Karlem IV. Bez hlubšího zájmu zůstala však skutečnost, že Karel IV. udělil zakládací listinu celkem deseti universitám. Cizí literatura zabývající se dějinami universit konstatovala sice podíl Karla IV. na vzniku některých z nich, ale důsledným rozborem této otázky se také nezabývala.

Objasnit povahu jednotlivých založení a celkový charakter Karlovy zakladatelské činnosti universitní si klade za úkol tato studie. Vychází především z rozboru nejdůležitějšího pramenného materiálu, to jest Karlových zakládacích listin. Srovnáním zakládacích listin spolu s objasněním příčin a okolností jednotlivých fundací získáme obraz o skutečné podstatě všech aktů a zároveň nám z tohoto vyplynou obecné rysy Karlovy zakladatelské činnosti.²⁾

Udělování zakládacích listin Karlem IV. spadá do toho období rozvoje středověkých universit, kdy vlastnictví těchto listin bylo pro platnost skutečného vysokého učení nezbytné. Zatímco až do třetí čtvrtiny 13. století získávaly školy titul „studia generale“ bez jakéhokoliv potvrzovacího dokumentu, pouze zvykovým právem — „ex consuetudine“, od konce 13. století se vynořuje požadavek, aby každá škola měla platnost tohoto titulu potvrzenou jednou ze dvou nejvyšších autorit křesťanského světa, papežem nebo císařem. Až do poloviny 14. století potvrzoval pravoplatnou existenci téměř výhradně papež. Už od devadesátých let 13. století se zvyšuje počet papežských listin pro university a velkého rozsahu nabývá toto udělování papežských bul zejména v první polovině 14. století.

¹⁾ Studie jest výtahem z diplomové práce obhájené roku 1970.

²⁾ Považuji za svou milou povinnost poděkovat prof. dr. Františku Kavkovi, který mi ochotně přispěl jak radou, tak zapůjčením některé důležité zahraniční literatury, a dr. Anně Škýbové, jejíž zásluhou se mi podařilo získat velkou část textů zakládacích listin a která mi pomohla cennými radami.

V roce 1318 vydává habsburský protikrál Fridrich Sličný zakládací privilegium pro „studium generale“ v Trevisu. Tato listina je prvním uplatněním císařského práva na zakládání universit. Privilegium pro Treviso však zůstává dlouho osamoceno. Prvním císařem, který využil svého oprávnění zakládat obecná učení v plné míře, byl Karel IV. Jeho listinu potvrzující platnost „studia generale“ obdrželo deset universit. Vydání těchto deseti listin představuje první důrazné vystoupení císaře jakožto zakladatele středověkých universit. Po Karlově průkopnické činnosti uplatňovali už jeho nástupci toto své právo zcela běžně. Tak Zikmund zakládá čtyři university, stejný počet pak také Fridrich III., Maxmilián I. pouze o jednu méně.³⁾

Karel IV. má však mezi císařskými zakladateli universit zvláštní postavení, a to ze dvou důvodů. Jednak svými založeními otevírá cestu císařů k zakládání vysokých škol, a kromě toho právě on jich zakládá největší počet.⁴⁾

³⁾ Přehled o všech císařských privilegiiích pro university podává diplomatická studie Maxe Meyhöfera, *Die kaiserlichen Stiftungsprivilegien für Universitäten*, Archiv für Urkundenforschung, Band 4, Leipzig 1912. V ní jsou regesta všech císařských zakládacích listin od listiny Fridricha Sličného pro Treviso až po císařská privilegia z 18. století. (Dále pouze Meyhöfer.)

⁴⁾ Texty všech Karlových zakládacích listin pro university byly vydány. V našich podmínkách však nejsou dostupné všechny edice a práce, v nichž byly tyto texty uveřejněny. Kromě listiny pro universitu v Orange se mi však podařilo získat všechny texty listin, buď v příslušných edicích, nebo na fotokopiích originálů. Nejsnazší bylo přirozeně získání textu Karlovy zakládací listiny pro pražskou universitu. Tato listina byla vydána mnohokrát, nejlépe Václavem Hrubým v *Archivum coronae regni Bohemiae*, Tom. II, Praha 1928, num. 62. Zakládací listinu pro universitu v Cividale vydal jako přílohu Richard Salomon, *Eine vergessene Universitätsgründung*, Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde, Band 37, Hannover und Leipzig 1912. (Dále pouze R. Salomon.) Regest této listiny uvádí Johann Friedrich Böhmer - Alfons Huber, *Regesta Imperii VIII*, str. 125, č. 1573. (Dále pouze Böhmer - Huber.)

Originál Karlovy listiny pro Arezzo neexistuje. Je však k dispozici notářský instrument z roku 1356, který je uložen v kapitulním archivu v Arezzu. Text listiny byl vydán už v 17. století v edici Vite dei vescovi Aretini. Fotokopie notářského instrumentu a fotografický snímek textu otištěného ve zmíněné edici jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze. Regest listiny uvádí Böhmer - Huber, str. 169, č. 2103.

Originál dalšího Karlova universitního privilegia — pro universitu v Perugii — je dnes ve státním archivu v Perugii. Fotokopie tohoto originálu byla odtud zaslána do Státního ústředního archivu v Praze, kde je uložena. Regest listiny Böhmer-Huber, str. 172, č. 2126. Při této zprávě chybně uvádí, že listina povoluje „studium generale a jiné milosti“. Správný obsah listiny i se jmény svědků, která chybí v první zprávě, je uveden v dodatku str. 715, č. 6817. Text zakládací listiny pro universitu v Sieně je u nás dostupný v edici Johann Christian Lünig, *Codex Italiae diplomaticus I*, Frankfurt 1725—1735, n. 2465. Regest Böhmer - Huber, str. 219, č. 2685.

Originál zakládací listiny university v Pavii byl zničen. Dnes existuje pouze kopie z roku 1596, uložená v městském archivu Musea Civica v Pavii. Její text byl naposledy otištěn v práci Pietra Vacariho, *Storia della università di Pavia*, Pavia 1957, str. 18—20. Regest Böhmer - Huber, str. 295, č. 3631. Stejně jako text listiny university v Sieně uvádí také text zakládací listiny university florentské J. Chr. Lünig, *Codex Italiae diplomaticus I*, Frankfurt 1725—1735, č. 2471. Regest Böhmer - Huber, str. 324, č. 4003.

ZALOŽENÍ JEDNOTLIVÝCH UNIVERSIT

První universitou, na jejímž založení se Karel IV. spolupodílel, je universita založená v jeho sídelním městě Praze. Podrobnosti tohoto založení byly už mnohokrát popsány.⁵⁾ Karel se nejprve se svým úmyslem založit v Praze „studium generale“ obrátil na papeže. Po předložení formální žádosti, která se bohužel nezachovala, byla 26. ledna 1347 vydána bula papeže Klimenta VI. Tato papežská bula stanoví, aby vyučující i posluchači měli právní postavení jako mají členové jiných universit, poskytuje možnost udělovat oprávnění k samostatným přednáškám a zaručuje titulům získaným na pražské universitě všeobecnou platnost.⁶⁾ 7. dubna 1348 byla pak vydána další listina, zakládací bula Karlova. Je poslední ze souboru čtrnácti listin, jež byly vydány patrně na závěr dvojího dvorského roku, který se tehdy v Praze konal.⁷⁾ Po vydání této listiny bylo dokončeno sestavení učitelského sboru započaté už v roce 1347 a podniknuty další kroky k rozvoji generálního studia. Právní založení university bylo pak dokončeno listinou ze 14. ledna 1349 kterou Karel vydal v Eisenachu — tzv. eisenachským diplomem. Jím udělil členům university z titulu římského krále všechna privilegia, která udělovali jeho předchůdci jiným „studii generale“.⁸⁾

V případě pražské university měl Karel IV. jako panovník země osobní zájem na zřízení instituce, jejíž existence by znamenala další zvýšení lesku sídla Lucemburků a kromě toho se pro České království stále více jevila nezbytnou.

Ostatní zakladatelská činnost má poněkud jiný charakter. Zde neměl na založení universit osobní zájem jako panovník či vládce, pouze vydával zakládací listiny pro „studia generale“. Vlastní péče o university připadla tam

Originál Karlovy listiny pro universitu v Ženevě byl ztracen. Existují však tři kopie, uložené ve starém archivu Savojských v Turinu. Podle těchto tří kopií listinu naposledy vydal Charles Borgeaud, *L'Academie de Calvin*, 1559—1798, p. 619. Regest Böhmer - Huber, str. 339, č. 4171.

Celkový text zakládací listiny university v Orange se mi bohužel nepodařilo získat. Při zkoumání problematiky listiny se však mohu opírat o studii Maxe Meyhöfera (viz pozn. ³⁾), podle níž se dají některé důležité části listiny rekonstruovat. Regest J. F. Böhmer - A. Huber, *Regesta Imperii VIII*, *Additamentum primum*, str. 746, č. 1761.

Originál zakládací listiny pro universitu v Luce se dnes nachází ve státním archivu v Luce. Mikrofilm se snímky listiny byl odtud zaslán Státnímu ústřednímu archivu v Praze. Regest Böhmer - Huber, str. 394, č. 4748.

⁵⁾ Nejrozsáhleji naposledy v práci *Stručné dějiny University Karlovy*, Kavka František a kol., Praha 1964, str. 7—12.

⁶⁾ Vydal Ladislav Klicman, *Monumenta Vaticana, Res gestae illustrantia, Acta Clementis VI. 1342—1352*, Tom. I., Praha 1903, num. 845.

⁷⁾ O tom viz Josef Šusta, *Karel IV. Za císařskou korunou*, Praha 1948, str. 63.

⁸⁾ Spolu s předchozími dvěma listinami je vydal v příloze Václav Vojtíšek, *Karlova universita vždy jen naše*, Brno 1946, V.

místnímu vládci nebo městu a jeho obci. Ti se starali o hmotné vybavení škol, získávali pro ně profesory i žáky a usilovali o udělení nezbytných privilegií a tehdy platných záruk.

Z deseti universit vlastnicích Karlovu zakládací listinu je sedm italských. Už z toho vyplývá odlišný význam císařského aktu. Většina italských universit měla výrazně municipální charakter. Jejich počátky se nalézají v městských školách, které pod péčí měst vyrostly ve známá učení, získaly si platnost „studia generale ex consuetudine“ a v době, kdy papežské nebo císařské privilegium bylo pro pravoplatnou existenci nezbytné, péčí měst získávaly i toto. Jestliže v případě Prahy měl na zřízení university eminentní zájem panovník, v Itálii měly tento zásadní zájem většinou městské obce.

První italskou universitou, jež obdržela od Karla IV. privilegium „studia generale“, bylo učení v severoitalském městě Cividale. Toto město, označené v Karlově listině jako „civitas Austria“,⁹⁾ bylo ve středověku střediskem územního celku Friaulu, v němž měli od 11. století vévodská a hrabská práva aquilejská patriarchové, přičemž si Cividale zvolili za sídlo své residence. V roce 1350 se patriarchou aquilejským stal nevlastní bratr Karla IV. Mikuláš, levoboček Jana Lucemburského, dosud biskup naumburský. Ten se ujal plánu na zřízení university, o jehož realizaci se už dříve snažila městská komuna. Na jeho žádost vydal 1. srpna 1353 Karel IV. v Praze listinu, již se v Cividale zřizuje „studium generale“. Privilegium nebylo uděleno komuně, ale patriarchovi. Snad se právě to odrazilo v dalších osudech university. Neexistují žádné zprávy o tom, že by se město o školu nějakým způsobem zajímalo a Karlova listina je současně také poslední pramennou zprávou o dějinách cividalské university.¹⁰⁾ Tím se toto založení zařazuje mezi zřízení universit, jež sice obdržely zakládací listinu, ale nevešly nikdy v život.

Jen o málo lepší osud měla také další universita — universita v Arezzu. V této malé toskánské komuně byla založena už ve druhém desetiletí 13. stol. právnická škola. Významnější postavení získala však škola až v roce 1338. Tehdy přišla do Arezza část profesorů, kteří opustili svoji mateřskou školu v Bologni.¹¹⁾ Zda v Arezzu zůstali natrvalo, nedá se určit. Jisté je, že se město začalo ucházet o privilegium, které by potvrzovalo platnost obecného učení. Vhodná příležitost k tomu nastala v roce 1355 při korunovační jízdě Karla IV.

⁹⁾ Jde o označení běžné až do 16. století. Pak se obnovil starý antický název Civitas Fori Julii, z něhož kontaminací vzniklo Cividale de Friuli.

¹⁰⁾ O tom viz R. Salomon, str. 815.

¹¹⁾ Migrace studentů a profesorů byly časté zejména ve 13. a 14. století. Docházelo k nim tehdy, když byla jakoukoliv vnější mocí ohrožována korporativní autorita university. Universita nebo její část pak hromadně emigrovala a usadila se jinde. Tímto způsobem se přenášela tradice velkých škol do jiných měst, kde takto vznikaly nové university. Vidíme tedy, že odchod německých studentů z Prahy a založení university v Lipsku v roce 1409 není ničím neobvyklým.

do Říma. Při této jízdě udělovala Karlova kancelář množství listin s různými potvrzeními a povoleními mnoha italským předákům, městům i jednotlivcům.¹²⁾ 5. května byla v Sieně vydána listina pro Arezzo. Jí se potvrzuje městu právo držet jednotlivě vypočítané tvrze a državy, uděluje se mu právo razit kovové, stříbrné a zlaté mince a osvobozuje se od poplatků, dosud odváděných císařské pokladně. Poslední ustanovení jmenované listiny dává městu Arezzu právo „studia generale“. Škola tedy obdržela privilegium nezbytné pro středověkou universitu. Stopy po této universitě ovšem mizí už po roce 1373, znamená to tedy, že ani v tomto případě nebyl Karlův akt základem pro školu většího významu a dlouhodobého trvání.¹³⁾

Při Karlově první korunovační jízdě do Říma byla vydána ještě další listina pro „studium generale“. Obdržela ji obec významného umbrijského města Perugia. Na rozdíl od předchozích byla universita v Perugii jednou z nejvýznamnějších italských universit 14. století. Její kořeny jsou v městské škole, která byla proslulá svou dobrou úrovní už v polovině 13. století. V roce 1308 získala škola zakládací bulu papeže Klimenta V. Pozoruhodné je, že komuna, jak uvádí Denifle,¹⁴⁾ nechápala listinu Klimenta V. jako privilegium, kterým by universita obdržela právo promoční. Proto papež Jan XXII. vydává universitě v Perugii roku 1318 novou bulu. Takto zaopatřená universita získala nejslavnější italské profesory a stala se vážnou konkurentkou university boloňské. V letech 1348—1353 prošla Itálií morová vlna. Vylidnila mnoho měst, v Perugii zřejmě způsobila úpadek university. Městská obec se snažila uvést studium do původního skvělého stavu. Jedním z prostředků, jak toho dosáhnout a zajistit universitě skutečně uznávané postavení, mohl být akt císařského potvrzení studia. Město tedy podobně jako Arezzo využilo v roce 1355 toho, že císař Karel IV. po své korunovaci štědře rozdával mnohá privilegia, a vyslalo své zástupce za Karlem do Pisy, v níž dlel na zpáteční cestě z Říma. Karel zde udělil městu ochotně privilegium pro „studium generale“ 19. května. Kromě této základní listiny vydal téhož dne pro universitu ještě další listinu, která doplňuje ustanovení zakládací listiny. Karlova ani předchozí papežská listina nedávaly universitě právo mít i teologickou fakultu. Město ale usilovalo o získání práva promovat i v tomto oboru. V roce 1371 získalo pak na svou žádost od papeže Řehoře XI. zakládací listinu pro teologickou fakultu. Universita v Perugii měla tak plný počet fakult a patřila pak ve své další historii mezi známá a úspěšná studia.

¹²⁾ Blíže o této jízdě Josef Šusta, Karel IV. Za císařskou korunou, Praha 1948 str. 363—394.

¹³⁾ Podrobněji o dějinách této i dalších universit viz Heinrich Denifle, Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400, Berlin 1885 (dále pouze H. Denifle) a H. Rashdall - F. M. Powicke - A. B. Emden, The Universities of Europe in the Middle Ages, Oxford 1936 (dále jen Rashdall - Powicke - Emden).

¹⁴⁾ H. Denifle, str. 543.

Další italskou komunou, jež získala od Karla IV. privilegium pro svou universitu, byla mocná toskánská Siena. Zde existovala už v polovině 13. století známá škola,¹⁵⁾ které město věnovalo neustálou péči. Podobně jako škola v Arezzu bylo i sienské učení posíleno příchodem nespokojených členů boloňské university. Stalo se tak v roce 1321 a podruhé pak v roce 1338. V této době však už bylo nutné, aby škola činící si nároky na postavení „studia generale“ vlastnila císařské nebo papežské privilegium. Siena se o získání takové listiny několikrát pokoušela, ale bezvýsledně. Teprve v roce 1357 se prostřednictvím dvou svých vyslanců obrátila na Karla IV., který jí také 16. srpna téhož roku v Praze žádanou listinu vydal. Komuna sienská se starala všemožně o zdárný rozvoj studia. Přesto sienská universita nedosáhla v tomto období postavení jiných slavných universit italských a od poloviny šedesátých let až do poloviny let osmdesátých se její význam ještě snížil. Nové oživení nastalo po reformě studia v roce 1386,¹⁶⁾ ale do období skutečného rozkvětu vstoupila škola teprve na začátku 15. století. V roce 1408 obdržela rozsáhlá potvrzení privilegií od papeže Řehoře XII. Zajímavé je, že v době nového rozmachu, ve třicátých letech 15. století, potvrdil císař Zikmund v roce 1433 privilegium Karla IV.

Mezi městy, jimž udělil Karel IV. zakládací listinu pro universitu, je jediné lombardské — Pavie. Zde existovala slavná právnická škola, která má své počátky už v 9. století.¹⁷⁾ Opravdové „studium generale“ bylo však založeno až v roce 1361 z iniciativy Galeazza II. z rodu Viscontiů, kteří tehdy Pavii ovládali. Podle Denifleho požádal prý Galeazzo o založení university císaře Karla IV.¹⁸⁾ Karel udělil zakládací listinu universitě pavijské 13. dubna 1361 v Norimberku, kde se tehdy konaly obrovské oslavy při příležitosti křtu před časem narozeného Václava (IV.).¹⁹⁾ Platnost školy jako „studia generale“ byla pak potvrzena v roce 1389, kdy tato obdržela nové privilegium od papeže Bonifáce IX. V poslední čtvrtině 14. století zaujímal pavijská universita nejvyšší místo mezi slavnými italskými universitami. Především se proslavila mnoha skvělými učiteli římského práva.

Karlovo privilegium pro universitu obdrželo také jedno z největších středisek italské kultury a vzdělanosti — Florencie. Zde byl první pokus o založení obecného učení učiněn v roce 1321 v souvislosti s odchodem části profesorů a studentů z boloňské university. Florentská republika se pokusila některé

¹⁵⁾ Viz H. Denifle, str. 429.

¹⁶⁾ Viz H. Denifle, str. 449.

¹⁷⁾ Viz Rashdall - Powicke - Emden, Vol. II, str. 51.

¹⁸⁾ H. Denifle, str. 576. V Karlově listině ovšem není Galeazzo II. mezi žadateli privilegií uveden.

¹⁹⁾ O těchto oslavách Zdeněk Fiala, *Předhusitské Čechy 1310—1419*, Praha 1968, str. 157—158.

z nich získat pro usídlení ve Florencii, dosáhla i papežské buly od Jana XXII., ale obecné učení se zde nerozvinulo. Až v roce 1348 bylo opětovně rozhodnuto vybudovat „studium generale“. V květnu 1349 vydal Kliment VI. na žádost města zakládací bulu pro všechny fakulty. Přestože město vynakládalo nejenom množství peněz, ale i velkou námahu, florentská universita příliš úspěšná nebyla. Teprve od roku 1357 nastalo pro ni příznivější období. V prosinci 1359 se ve Florencii konala první promoce teologa, která je významná tím, že jde o vůbec první případ, kdy byl v Itálii promován mimo Řím teolog. 2. ledna 1364 se městu podařilo dosáhnout císařského privilegia od Karla IV. Toto privilegium si vyžádal tehdejší biskup florentský Piero Cortini, jenž dlel v Praze jako vyslanec Papeže Urbana V. Až do svého úpadku ve zmatech v době povstání Ciompi v roce 1378 prožívalo pak studium trvalé úspěchy. Vedoucí místo mezi italskými universitami ale nezaujalo nikdy. Zůstává sice nezvratitelným faktem, že to byla právě florentská universita, která první zřídila stolicí básnictví (prvním přednášejícím na ní byl Giovanni Boccaccio) a první umožňovala studium řečtiny, ale „studium generale“ ve středověkém smyslu slova nedosáhlo nikdy plně rozvinuté podoby. S několika přerušeními existovalo až do roku 1472, kdy bylo z iniciativy Lorenza de Medici přeneseno do úspěšnější Pisy.

K universitám založeným Karlem IV. patří také dvě university mimoitalské. Jsou to university z oblastí patřících ve 14. století ke svazku římské říše — Ženeva a Orange. V Ženevě existovala škola patrně už před rokem 1365, ale jak se zdá, nebyla příliš významná.²⁰⁾ V roce 1365 byl učiněn pokus o založení „studia generale“. Ženeva patřila do říšského vikariátu, podřízeného hraběti Amadeu VI. Savojskému. Ten využil svých tradičně dobrých vztahů s císařem Karlem IV. a požádal jej o zakládací listinu pro universitu v Ženevě. Stalo se tak při Karlově návštěvě v Avignonu v květnu a červnu 1365.²¹⁾ 2. června zde císař vydal Amadeovi Savojskému listinu zakládající „studium generale“ v Ženevě. Ženevská universita ale nevstoupila vůbec v život. Podnět k jejímu založení nevyšel od města, ale od hraběte savojského. Denifle uvádí,²²⁾ že snad právě to ovlivnilo osud školy, protože město se patrně obávalo toho, že založení studia, jehož ochráncem Karlova bula jmenovala savojského hraběte, bude prostředkem rozšíření práv Savojských na město a založené obecné učení proto nijak nepodporovalo. Ženevská škola se nestala skutečnou universitou a podobně jako škola v Cividale se tedy zařadila mezi tzv. „paper universities“, které obdržely zakládací listinu pro „studium generale“, ale jako takové

²⁰⁾ Viz Rashdall - Powicke - Emden, Vol. II, str. 51.

²¹⁾ Zprávu o Karlově návštěvě v Avignonu podává kronikář Neplach. Viz Čtení o Karlu IV. a jeho době, Praha 1958, str. 269.

²²⁾ H. Denifle, str. 648.

nikdy neexistovaly. Na nové, založení si Ženeva musela počkat do roku 1559.

Při své návštěvě v Avignonu udělil Karel IV. ještě jedno privilegium pro „studium generale“. Je to listina vydaná pro školu v Orange. Oranžská škola obdržela již v lednu roku 1365 privilegium papeže Urbana V. Toto privilegium je však velmi neobvyklé povahy.²³⁾ Povoluje se jím výuka obojího práva a gramatiky, ale neuděluje se škole právo, jež by ji opravňovalo k titulu „studia generale“ — právo udělovat učené grady. Těchto gradů mohou však studující na základě znalostí získaných v oranžské škole dosáhnout na některé plno-právné universitě. Oranžské učení mělo tak postavení pouhého „studia particulare“, ovšem s výsadou, že výuka na něm má stejnou cenu jako výuka na opravdových „studii generale“. Město však usilovalo o vybudování skutečné středověké university. Obrátilo se proto k tehdejšímu císaři římskému Karlu IV. Orange patřila do území království arelatského, jež náleželo k římské říši, římský císař byl zároveň králem arelatským. Posledním panovníkem, který se nechal roku 1178 ozdobit arelatskou korunou, byl císař Fridrich Barbarossa. Teprve Karel IV. znova obnovil nároky říše na tuto oblast a dal se při své cestě do Avignonu 4. června 1365 v Arles korunovat králem arelatským.²⁴⁾ Téhož dne vystavil v Avignonu²⁵⁾ privilegium pro oranžskou universitu. Obecné učení mělo tak nezbytné privilegium opravňující k výuce na všech obvyklých fakultách. Přesto se město v roce 1379 obrátilo na papeže Klimenta VII., jenž znovu potvrdil platnost „studia generale“.²⁶⁾ Oranžské studium ale nenabývalo velkého významu nikdy. V roce 1475 vydal Sixtus IV. bulu, která dokonce popírá existenci „studia generale“ v Orange a ignoruje tak zcela obě předchozí listiny. O deset let později bylo pak na žádost university v Montpellier ediktem Karla VIII. zakázáno v Orange vykonávat promoce. Založení ze 14. století se však nepodařilo úplně anulovat a universita trvala dál, i když její existence se dá nazvat spíše živořením.

Poslední školou, která získala zakládací bulu císaře Karla IV., je studium v italské Luce. Jako mnohá italská města toužila i Lucca vyrovnat se svým mocným sousedkám a mít vlastní universitu. Ideální příležitost k jejímu založení se naskytla v roce 1369, při druhé římské jízdě Karla IV., kdy se císař usadil od února 1369 na půl roku v Luce, na jejíž pohostinství měl dobré vzpomínky už ze svého prvního pobytu v Itálii v letech 1331—1333. Lucca mu zůstávala věrná i nyní a císař se jí za její postoj také náležitě odměnil. Tato kdysi svobodná komuna nesla velmi nelibě své područí pod vládou mocné

²³⁾ H. Denifle (str. 468) cituje důležitou část této listiny.

²⁴⁾ Popis této korunovace a oslav s ní spojených podává Ferdinand Tadra, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, Praha 1897, str. 92—96.

²⁵⁾ H. Denifle (str. 468) k této podivné dataci uvádí, že listina byla buď antedatována, nebo byl Karel ještě ráno před korunovací v Avignonu a odtud odejel do Arles.

²⁶⁾ Podrobněji o problematice této buly viz H. Denifle, str. 470.

městské republiky Pisy. Když si Pisa zneprátelila Karla IV. svou vzpourou, k níž došlo při Karlově návštěvě na cestě z Říma, využila Lucca této situace kdysi svobodná komuna nesla velmi nelibě své područí pod vládou mocné a získala 8. dubna 1369 od Karla svobodu.²⁷⁾ Samostatné postavení města mohlo být také posíleno tím, že v něm bude vlastní universita. Tohoto privilegia Lucca také dosáhla. Karel jí je udělil dne 6. června. „Studium generale“ mohlo tak v Luce existovat. Město však nebylo pro založení nové university vhodné. Snad blízkost Florencie a Pisy, kde tehdy obecná učení už existovala, způsobila, že studenti nebyli přitahováni do školy v Luce, která neměla žádnou tradici. V roce 1387 byl učiněn ještě jeden pokus založit v Luce „studium generale“. Město získalo na vlastní žádost 13. září 1387 bulu Urbana VI., která zakládá universitu. Ale ani toto druhé založení nebylo úspěšné a v Luce tak nadále byla jen nižší škola.

SROVNÁNÍ KARLOVÝCH LISTIN PRO UNIVERSITY

Celkový obraz o Karlově zakladatelské, popřípadě aprobační činnosti universitní můžeme získat pouze srovnáním jednotlivých aktů. Toto srovnání se musí opírat především o podrobný rozbor císařových listin, z něhož vyplyne množství shodných prvků, ale i řada větších či menších diferencí. Na první pohled je zřejmé, že listiny byly koncipovány podle určitého vzoru, byť tímto vzorem byla třeba první z nich. Shodují se nejenom v určitých slovních formulích, ale často v celých odstavcích. Tato nápadná podobnost listin je vysvětlitelná, uvědomíme-li si, že v kanceláři Karla IV. se tak jako ve většině tehdejších kanceláří používalo formulářových sbírek, z nichž byly vybírány vzory pro sestavování nových listin. Ze souboru Karlových privilegií udělených universitám se ovšem vymykají tři, které mají poněkud rozdílnou podobu.

Je to především listina pro Arezzo. Její odlišný charakter je dán tím, že zde nejde o udělení pouhého privilegia „studia generale“, ale také jiných výsad. Universitě je věnován toliko jeden odstavec dispozice, nelze tedy brát v úvahu při srovnání všech listin i ostatní části. Druhým universitním privilegiem, jež má jen málo příbuzných znaků s císařskými privilegii Karlovými, je listina pro obecné učení v Praze vydaná v dubnu 1348. I zde je naprosto odlišná arenga a narace a výjimečné prvky obsahuje také dispozice. Bylo už dokázáno, že tato listina není po stránce stylistické původní a že při jejím sestavování bylo použito známého formuláře Petra de Vineis.²⁸⁾ Tato skutečnost ovšem nesnižuje její význam, protože jde o jev ve středověku zcela obvyklý. Zejména ustano-

²⁷⁾ Regest Karlovy listiny uvádí Böhmer - Huber, str. 390, č. 4736.

²⁸⁾ Vojtěch Jaromír Nováček, Prameny zakládací listiny university Pražské, Časopis Českého Musea, roč. LXIV 1890, str. 226.

vení obsažená v dispozici nejsou nijak formální. Další listinou, u níž je patrný rozdíl, je privilegium zakládající „studium generale“ v Cividale. Toto privilegium z roku 1353 otevírá řadu dokumentů, vydaných Karlem pro university v oblastech mimo jeho přímé panství. Nestalo se však vzorem pro listiny vydané později, jak by se dalo předpokládat, ale stojí mezi ostatními celkem samostatně. Je rozdílné především v arenze a naraci, v nichž se neshoduje s žádnou jinou listinou. Avšak v tom, že jsou v těchto částech listiny zvedávány přednosti a výhody tamních krajů, lze spatřovat určité navázání na listinu pro pražskou universitu. I další části listiny nemají shodnou podobu s listinami ostatními. V dispozici sice nalezneme formulace, které se buď v doslovném nebo alespoň podobném znění vyskytují i jinde, ale při celkovém pohledu je zřejmé, že je na rozdíl od dispozic ostatních velmi krátká. Chybí v ní řada ustanovení obsažených v listinách, jež byly vydány později. Jak podotýká Richard Salomon,²⁹⁾ zakládací listina pro „studium generale“ v Cividale má styčné body spíše s papežskými bulami pro university ze 14. století než s ostatními listinami Karlovými.

Zbývajících sedm Karlových listin pro university vykazují velké shody, a to ve všech částech listin. Jejich diplomatické srovnání provedl ve své studii Max Meyhöfer.³⁰⁾ Na základě podrobného rozboru dospěl k závěru, že první vydaná listina z těchto sedmi, listina pro universitu v Perugii, sloužila jako bezprostřední předloha pro dvě další, a sice pro Sienu a pro Pavii. Listina pro učení v Sieně se pak stala vzorem listin pro Florencii, Orange a Luccu, zatímco privilegium university pavijské bylo základem při sestavení některých císařských privilegií z 15. století.

Jestliže přistoupíme k srovnání jednotlivých částí listin, ukáží se hned u areny zajímavé podobnosti. Tato část je téměř stejná u Perugie, Sieny, Luccy a Orange,³¹⁾ obsahové, ale i slovní shody se objevují i u Pavie. Vzhledem k tomu že v arenze těchto listin se mluví o škodách způsobených zhoubným běsněním moru, který nebyl v Itálii v rozmezí let 1355—1369, kdy byly tyto listiny vydány, ale naopak v letech 1348—1353, zdá se, že tento odstavec je oprávněný pouze v případě Perugie, která obdržela privilegium v roce 1355.³²⁾ Odlišnou arengu má pouze listina pro „studium generale“ ve Florencii a pak listina university ženevské. Ještě závěr narace je u několika listin stejný, ale v dalších částech už není shoda tak silně výrazná. Dispozice, která v sobě uzavírá rozhodující právní porřízení, je v daleko menší míře závislá na poměrech

²⁹⁾ R. Salomon, str. 814.

³⁰⁾ Viz pozn. 3.

³¹⁾ U listiny pro oranžskou universitu, jejíž text se mi nepodařilo získat, se opírám pouze o Meyhöfra.

³²⁾ O tom, že ani v této listině není po stránce stylistické arenga původní, viz H. Denifle, str. 447 a 457.

PRAHA	CIVIDALE	AREZZO
<p>Sane ut tam salubris et laudabilis animi pareat concepcio fructus dignos, regni ipsius fastigia tripudialibus novitatis volentes primiciis augmentari, in nostra Pragensi metropolitana et amenissima civitate, quam terrene fertilitatis fecunditas et plenitudine rerum amenitas locali reddunt utiliter tanto negotio congruentem, instituendum, ordinandum et novo creandum consulta utique deliberacione previa duximus studium generale, in quo siquidem studio doctores, magistri et scolares erunt in qualibet facultate...</p>	<p>...ad studium... tam in artibus quam in utroque iure...</p> <p>...instantiam studium generale, ut premittitur, auctoritate regia Romana in dicta civitate Austria, terra insigni et fertili, concedimus et instituimus de regia clemencia et gracia speciali...</p>	<p>Praeterea cum nostra maiestas fide digna percepit, quod prefata civitas Arretina consueverit ab antiquo habere studium generale et auctoritatem doctorandi seu doctorari faciendi in iure canonico et civili et qualibet alia facultate, et in eadem civitate longo tempore studium viguerit, iuxta imperialia privilegia, que propter civilium guerrarum discrimina dicuntur deperdita, nos de innata liberalitatis et clementie gratia vobis civitatique prefate concedimus et largimur, quod in ipsa civitate vigere possit et vigeat studium generale in iure canonico et civili et qualibet alia facultate cum potestate et auctoritate plenaria doctorandi et doctores faciendi in iuribus et facultatibus quibuscunque.</p>

TABULKA I – ZALOŽENÍ UNIVERSIT, FAKULTY*

PERUGIA	SIENA	PAVIE	FLORENCIE	ŽENEVA	LUCCA
<p>...sacrarum legum et canonum ac liberalium artium preciosa scientia...</p> <p>...studium, quod in predictis facultatibus nec non in medicina, philosophia et aliis artibus liberalibus in civitate Perusii habere dinoscitur...</p> <p>Hinc est, quod de innata nobis clementia predictae civitati Perusinae et eius populo generale perpetuum et gratiosum studii generalis privilegium imperiali auctoritate damus et concedimus liberalitate munifica tenore presentium ex certa scientia et donamus...</p>	<p>Hinc est, quod praefatae civitati Senarum et ejus communi generali perpetuum atque gloriosum studii generalis privilegium auctoritate caesarea damus et concedimus liberalitate munifica tenore praesentium ex certa scientia ac donamus, decernentes ac edicto caesareo praesenti valituro perpetuo de imperiali potestatis plenitudine statuentes, ut in ipsa civitate Senarum studium perpetuo sit et habeatur in Jure Civili ac Canonico et Medicina, Philosophia, Logica, Grammatica et quavis alia facultate...</p>	<p>Nos attendentes multiplicia merita probitatis, quibus antedicti Papienses nos ad Sacrum Romanum Imperium, retroacto jam tempore exquisita diligentia studiis honorarunt, animo deliberato, non per errorem aut improvide, sed sano electorum et aliorum Sacri Imperii principum ac eorum consilio accedente, ipsis, heredibus et successoribus eorum in perpetuum, infrascriptam gratiam duximus faciendam, ut in predicta civitate Papie generale Studium utriusque juris, videlicet tam canonici quam civilis, nec non philosophiae, medicinae et artium liberalium errigatur et ex nunc perpetuis temporibus observetur.</p>	<p>Hinc est, quod precibus praedicti Florentini Episcopi favorabiliter annuentes, praefatae Ecclesiae suae et Civitati Florentinae, ac ejus communi, generale perpetuum atque generosum studii generalis privilegium auctoritate Imperiali damus et concedimus liberalitate munifica, tenore praesentium, ex certa scientia, ac donamus, decernentes, ac edicto Imperiali praesenti valituro perpetuo, de Imperatoriae potestatis plenitudine statuentes, ut in ipsa civitate Florentina studium perpetuum sit et habeatur in Sacra Pagina, in Jure Civili, et Canonico, ac Medicina, Philosophia, Logica et Grammatica, ac quavis alia licita facultate...</p>	<p>Eapropter animo deliberato, non per errorem aut improvide, sed de certa nostra scientia sicut digne possumus, sano Principum, Comitum, Baronum et nobilium nostrorum et Imperii sacri fidelium dilectorum accedente consilio, et de plenitudine imperialis majestatis, dictam nostram et Imperii sacri civitatem Gebennarum titulo, honore, prerogativa et libertate generalis studii septem artium liberalium, sacratissimarum professionum canonice sapientiae et civilis eloquentiae et prudentiae, sacre theologiae preheminentiae, medicinalis professionis excellentiae, aliarumque quarumlibet facultatum eruditionis exercitii tenore presentium insignimus, extollimus et libertamus.</p>	<p>Hinc est, quod animo deliberato, sano principum, comitum, baronum et procerum nostrorum accedente consilio et de certa nostra scientia predictae civitatis nostrae Lucanensis et eius populo perpetuum et gratiosum studii generalis et universalis privilegium damus, concedimus liberalitate munifica, tenore presentium et donamus, decernentes et hoc perpetuo valituro de imperiali potestatis plenitudine statuentes edicto, ut in ipsa civitate nostra Lucanensi studium generale et universale perpetuo sit et habeatur in iure canonico et civili, notaria, loyca, philosophia, medicina, astrologia et in omnibus artibus liberalibus ac aliis quibuscunque scientiis et facultatibus approbatis.</p>

* Texty listin, které jsem získala v citovaných edicích (viz pozn. 4), ponechávám v úpravě těchto edicí.

PRIVILEGIA

SIENA	PAVIE	FLORENCIE	LUCCA
<p>Eosque omnibus et singulis privilegiis, libertatibus, gratiis, immunitatibus et indultis, quibus aliorum generalium studiorum rectores, doctores, scholares seu studentes, eorumque ministri, domus et scolae divorum imperatorum et regum Romanorum praedecessorum nostrorum largiflua concessione seu laudabilium consuetudinum inductione frui et gaudere sunt soliti de plenitudine nostrae potestatis caesarea ex certa scientia uti, perfrui decernimus ac statuimus perpetuis temporibus gaudere.</p>	<p>Quod quidem studium eiusque studentes nec non rectores, doctores, bacalarios, officiales atque ministros, famulos et familias eorum et cuiuslibet eorundem quocumque nomine censerentur, qui fuerint per tempora, cuiuscumque etiam dignitatis, status, ordinis seu conditionis, predicti et singuli eorum extiterint, omni eo privilegio, libertate, immunitate, indulto et gratia quibus Parisiensis, Bononiensis, Oxoniensis, Auxilianensis et Montis Pexulani studia, seu alia quaecumque studia generalia privilegiata noscuntur, huius nostre concessionis gratia, perfrui semper volumus et gaudere iper omnia, ac si privilegium, libertas, immunitas, indulta et gratia huiusmodi presentibus de verbo ad verbum essent inserta.</p>	<p>Eosque omnibus et singulis privilegiis et libertatibus, gratiis, immunitatibus et indultis, quibus aliorum studiorum generalium rectores, doctores, scholares, seu studentes, eorumque ministri, domus et scholae divorum imperatorum et regum Romanorum, praedecessorum nostrorum largiflua concessione seu laudabilium consuetudinum inductione frui et gaudere sunt soliti de plenitudine potestatis nostrae imperatoriae ex certa scientia uti et perfrui decernimus perpetuis temporibus et gaudere.</p>	<p>Eosque omnibus et singulis privilegiis, libertatibus, gratiis, immunitatibus ac indultis, quibus aliorum generalium studiorum rectores, doctores, scholares ac studentes, eorumque ministri, domus et scole divorum imperatorum et regum Romanorum, predecessorum nostrorum largiflua concessione seu laudabilium consuetudinum inductione frui et gaudere sunt soliti de imperiali nostre potestatis plenitudine et ex certa scientia uti, perfrui decernimus et statuimus perpetuis temporibus et gaudere.</p>

TABULKA II –

PRIVILEGIA

PRAHA	CIVIDALE	PERUGIA
<p>zakládačí listina:</p> <p>... quod privilegia, immunitates et libertates omnes, quibus tam in Parisiensi, quam Bononiensi studiis doctores et scolares auctoritate regia uti et gaudere sunt soliti, omnibus et singulis illuc accedere volentibus liberaliter impertimur et faciemus ab omnibus et singulis inviolabiliter observari.</p> <p>eisenašský diplom:</p> <p>Nos igitur animo deliberato et maturo consilio precedente pro supra dicti regni nostri statu et sublimacione felicini supradictum studium, doctores, magistros, studentes et familiares ipsorum et totam universitatem eiusdem studii universis et singulis gratiis, honoribus, emunitatibus, libertatibus, exemptionibus et consuetudinibus, quibus alia studia generalia per divos Romanorum imperatores seu reges, predecessores nostros, pridem insignita sunt, ex nunc antea perpetuis futuris temporibus de certa nostra sciencia communibus auctoritate regia nobis veluti Romanorum regi ex sacro Romano imperio competentii...</p>	<p>... volentes et regio statuentes edicto, ut omnes doctores, rectores et scolares ibidem studio degentes huiusmodi omnium securitate omnibusque libertatibus, privilegiis, immunitatibus, gratiis et favoribus alias talibus ex imperiali seu regali concessis munificencia gaudeant et libere pociantur...</p>	<p>Eosque universis et singulis privilegiis, libertatibus, gratiis, immunitatibus, exemptionibus et indultis, quibus aliorum generalium studiorum rectores, doctores, magistri et scolares nec non familiares, ministri et scole ac etiam studia ipsa divorum imperatorum et regum Romanorum, predecessorum nostrorum recolende memorie largiflua concessione seu municipalium statutorum aut laudabilium consuetudinum inductione frui et gaudere sunt soliti de plenitudine imperatoris potestatis nostre ex certa sciencia uti et perfrui decernimus perpetuis temporibus et gaudere.</p>

SIENA	PAVIE	FLORENCIE
<p>Eosque omnibus et singulis privilegiis, libertatibus, gratiis, immunitatibus et indultis, quibus aliorum generalium studiorum rectores, doctores, scolares seu studentes, eorumque ministri, domus et scolae divorum imperatorum et regum Romanorum praedecessorum nostrorum largiflua concessione seu laudabilium consuetudinum inductione frui et gaudere sunt soliti de plenitudine nostrae potestatis caesarea ex certa sciencia uti, perfrui decernimus ac statuimus perpetuis temporibus gaudere.</p>	<p>Quod quidem studium eiusque studentes nec non rectores, doctores, bacalarios, officiales atque ministros, famulos et familias eorum et cuiuslibet eorundem quocumque nomine censerentur, qui fuerint per tempora, cuiuscumque etiam dignitatis, status, ordinis seu conditionis, predicti et singuli eorum extiterint, omni eo privilegio, libertate, immunitate, indulto et gratia quibus Parisiensis, Bononiensis, Oxoniensis, Auxilianensis et Montis Pexulani studia, seu alia quaecumque studia generalia privilegiata noscuntur, huius nostrae concessionis gratia, perfrui semper volumus et gaudere iper omnia, ac si privilegium, libertas, immunitas, indulta et gratia huiusmodi presentibus de verbo ad verbum essent inserta.</p>	<p>Eosque omnibus et singulis privilegiis et libertatibus, gratiis, immunitatibus et indultis, quibus aliorum studiorum generalium rectores, doctores, scholares, seu studentes, eorumque ministri, domus et scholae divorum imperatorum et regum Romanorum, praedecessorum nostrorum largiflua concessione seu laudabilium consuetudinum inductione frui et gaudere sunt soliti de plenitudine potestatis nostrae imperatoriae ex certa sciencia uti et perfrui decernimus perpetuis temporibus et gaudere.</p>

TABULKA I — ZALO

PERUGIA		LUCCA
<p>...sacrarum legum et canonum ac liberalium artium preciosa scientia...</p> <p>...studium, quod in predictis facultatibus nec non in medicinis, philosophia et aliis artibus liberalibus in civitate Perusii habere dinoscitur...</p> <p>Hinc est, quod de innata nobis clementia predictae civitati Perusinae et eius populo generale perpetuum et gratiosum studii generalis privilegium imperiali auctoritate damus et concedimus liberalitate munificae tenore presentium ex certa scientia et donamus...</p>	<p>Hinc est, quod deliberato, tati Senarij provide, generali pga scientia riosum studium, sano gium auctam, Baronus et constroorum et munifica tam dilecto-certa sciesilio, et de decernentis majestapraesenti v et Imperii imperialis benenarum dine statvogativa et civitate Sestudii sepetuo sit eum, sacra-Civili ac Canom cano-Philosophieivilis elotica et quatit, sacre entie, mes excellenuarumlibet nis exercitii insignimus, mus.</p>	<p>Hinc est, quod animo delibe-rato, sano principum, comitum, baronum et procerum nostrorum accedente consilio et de certa nostra scientia predictae civitatis nostre Lucanensis et eius populo perpetuum et gratiosum studii generalis et universalis privilegium damus, concedimus liberalitate munificae, tenore presentium et donamus, decernentes et hoc perpetuo valituro de imperialis potestatis plenitudine statuentes edicto, ut in ipsa civitate nostra Lucanensi studium generale et universale perpetuo sit et habeatur in iure canonico et civili, notaria, ioyca, philosophia, medicina, astrologia et in omnibus artibus liberalibus ac aliis quibuscunque scientiis et facultatibus approbatis.</p>

KA II —

gulis
gra-
otio-
alio-
rec-
et
res,
adia
a et
ces-
me-
seu
aut
in-
unt
era-
erta
rni-
et

kanceláře a souvisí s tím, jaká ustanovení chtěl císař potvrdit. Nacházíme tedy v dispozicích listin stylisticky shodné formulace, ale jsou mnohdy rozdílně seřazeny a především nejsou v každé listině všechny. K formální charakteristice Karlových listin nutno ještě dodat, že poněkud výjimečným případem je také Perugia. Zakládací listina se sice nijak od ostatních neliší, právě naopak. Avšak kromě této listiny vydal Karel téhož dne pro universitu listinu další. Jí zbavuje všechny „rektory, doktory, scholáry, kleriky, laiky“ patřící ke studiu povinnosti platit jakékoliv dávky a poplatky a určuje biskupa z Perugie konzervátorem privilegií university.³³⁾ V porovnání s ostatními listinami ze souboru listin velmi podobných jde u Perugie o zcela výjimečný případ. Ustanovení obsažená v případech ostatních universit v jediné listině jsou zde vyjádřena ve dvou listinách. Vzhledem k tomu že Perugia je z listin vykazujících velké shody časově nejstarší, dala by se snad tato odlišnost vysvětlit tím, že se v tomto prvním případě zdálo nutné stvrdit právní ustanovení dvěma listinami a teprve později se vyvinul způsob vkládat všechno do listiny jediné.³⁴⁾

Stanovení příbuznosti ve stavbě jednotlivých listin má význam pro poznání způsobu práce ve středověkých kancelářích, ale také pro rozlišení toho, co z listin má výjimečnou a plnou platnost a co je jenom formální nebo stylistická záležitost. Podstatně důležitější pro poznání jednotlivých zřizovacích aktů, vztahů mezi nimi a pro poznání celkové zakladatelské činnosti Karla IV. je však určení obsahových shod a odlišností všech listin. Jestliže postupujeme při srovnávání obsahové stránky podle jednotlivých částí listin, vynoří se nám postupně okruh několika základních otázek.

Z arengy a narace listin lze usuzovat, v kterém z uvedených měst už byla před vydáním listiny Karla IV. nějaká škola. Zde by mělo znění listin pomoci při řešení otázky, kdy Karlův akt představoval skutečné prvotní založení školy a kdy šlo pouze o její potvrzení. Zmínka o existující škole je v listinách pro university v Perugii a Sieně. Karlovy listiny ovšem neoznačují tyto školy jako „studium generale“, ale pouze „studium“. V případě Sieny by název „studium generale“ nebyl ani oprávněný, škola sice existovala, ale její platnost byla sankcionována pouze tradicí, kterou představovali studenti a profesori z boloňské university, přišli do Sieny roku 1321 a roku 1338. Papežské privilegium, které jí mohlo udělit platnost skutečné university, nevlastnila. Jiné je to u Perugie. Ta měla dvě papežská privilegia, z roku 1308 od Klimenta V.

³³⁾ Tuto listinu otiskuje A. Rossi, Documenti per la storia dell università di Perugia, Giornale di erudizione artistica, sv. 5, Perugia 1876, č. 97, který však není v našich knihovnách přístupný. Její části ale otiskuje M. Meyhöfer, str. 327—329. V pozn. na str. 327 je však zřejmě chybný tisk u údaje o dni vydání listiny, které je určeno na 29. května 1355. Pod datem 19. května 1355 jí také uvádí J. F. Böhmer - A. Huber, Regesta Imperii VIII, Additamentum primum, str. 716, č. 6818.

³⁴⁾ O tom, že je tento problém komplikován ještě jinými okolnostmi, viz ještě dále.

a z roku 1318 od Jana XXII., mohla si tedy činit nároky na označení „studium generale“. Přesto ji tak Karlova listina nejmenuje. Vzhledem k tomu že z hlediska právní platnosti jsou nejdůležitější ustanovení v dispozici, měla by osvětlit tento problém formule vyjadřující ustanovení o zřízení školy. Potíž je v tom, že právě tato formulace je naprosto shodná jak u Perugie a Sieny, tak také u Luccy (Tab. I), kde jde zcela jasně o opravdu prvotní založení. Znamená to tedy, že z pouhého znění listin nelze skutečnou povahu Karlova aktu určit. Zdánlivou výjimku tvoří listina pro Arezzo. Zde se jasně mluví o obecném učení „ab antiquo“ a o císařských privilegiích, která toto „studium generale“ vlastnilo a která byla zničena v době válek.³⁵⁾ Avšak o existenci nějakých privilegií se neví nic. Nemůžeme proto ani v tomto případě rozhodnout jenom na základě listiny, zda Karel byl skutečným zakladatelem university, či nikoliv. Tato otázka může být s pomocí textu listin vyřešena jedině na základě znalosti poměrů na jednotlivých školách.

Při obsahovém srovnání jednotlivých listin je nutno povšimnout si další významné otázky, otázky fakult jednotlivých universit. Je obecně známo, že úplná středověká universita měla čtyři fakulty. Pro to, aby měla škola platnost „studia generale“, nebyl však nutný plný počet fakult. Fakulta teologická, uznávaná za nejvyšší, byla až do poloviny 14. století jen na málokteré universitě. Monopolní nárok na výuku teologie si činila do této doby universita pařížská. Teprve od poloviny 14. století, snad pod vlivem rozporů pařížské university s papežským dvorem, se objevuje teologická fakulta i jinde.

Přistoupíme-li ke zkoumání problematiky fakult u deseti založení Karlových, ze znění listin nám vyplyne řada zdánlivých nesrovnalostí. Především je na první pohled zřejmé, že v těchto listinách naprosto nepanuje jednotna v označování fakult. (Tab. I) Fakulty neměly pevné názvy, které by je označovaly jako jedinečné instituce, ale místo toho byly nazývány jmény věd, které se na nich vyučovaly. Nejrozmanitější je označování fakulty artistické. Sice se několikrát objevuje v listinách název „artes liberales“, ale vedle toho jsou často jmenovány jednotlivé vědy, například filosofie, logika, gramatika. V těchto případech nejde o zvláštní fakulty, ale o disciplíny vyučované na jediné fakultě — artistické. Snad se dá pouze předpokládat, že jsou v Karlových privilegiích jmenovány proto, že na ně byl na jednotlivých školách kladen důraz. Tomu se zdá nasvědčovat listina pro universitu v Luce, v níž se mezi jednotlivě jmenovanými vědami zcela překvapivě objevuje „notaria“. Tato disciplína byla častým předmětem v italských nižších školách. Odpovídalo to potřebám měst, která zaměstnávala množství úředníků, mezi nimi i písaře. Jestliže se v Luce objevuje i na „studiu generale“, můžeme se domnívat, že zde měla výuka písařství značnou důležitost. V zakládací listině pro universitu

³⁵⁾ ... „in eadem civitate longo tempore studium viguerit, iuxta imperialia privilegia, que propter civilium guerrarum discrimina dicuntur deperdita“...

v Luce je uvedena kromě této „notarie“ ještě jedna výjimečná věda — astrologie.

Otázka teologických fakult není právě jednoduchá. Výslovně je tato fakulta v listinách Karla IV. jmenována pouze u Florencie a Ženevy. Podle Denifleho³⁶⁾ opravňovaly Karlovy listiny existenci teologické fakulty právě jenom na těchto dvou universitách. Avšak v listinách pro Prahu, Arezzo, Sieny, Luccu a také pro Orange³⁷⁾ se kromě vyjmenování jednotlivých fakult objevují zobecňující klauzule „in qualibet facultate“ nebo „in quavis alia facultate“. A v této formulaci je obsaženo i povolení teologické fakulty. Že je toto tvrzení oprávněné, dokazuje případ Prahy. O existenci teologické fakulty v Praze není pochyb. A přitom právě v listině pro Prahu není teologie jmenována výslovně, je zde použito pouze první ze zmíněných formulací. Vzhledem k tomu že pražská universita obdržela už v roce 1347 bulu papeže Klimenta VI. a Karlova listina pro tuto universitu měla, jak bude dokázáno dále, poněkud jinou platnost než listiny pro ostatní university, mohlo by se namítat, že teologii povolil Praze ve své bule už Kliment VI. Ale i v této listině nacházíme toliko formulaci „in qualibet facultate“, výpočet jednotlivých fakult zde chybí. Také argument, že teologickou fakultu mohla povolit pouze autorita církevní, tj. papež, a císař ji směl pouze potvrzovat, lze vyvrátit, a sice právě jedním z Karlových založení. Jde o uvedenou universitu ženevskou, v jejíž zakládací listině vydané císařem je teologie jmenována zcela jasně. A právě tato universita nevlastnila před Karlovým založením žádnou papežskou listinu a dokonce ji neobdržela ani později.

Z uvedených faktů vyplývají tedy dva závěry. Především závěr obecný, to jest, že císař měl právo povolovat teologické fakulty. Za druhé závěr konkrétní, že totiž Karel IV. v souladu s tímto svým právem dal ve svých císařských privilegiích možnost vytvořit teologickou fakultu nejen universitám ve Florencii a Ženevě, ale také universitám v Arezzu, Sieně a Luce.

Jiná otázka je, zda tyto fakulty na jmenovaných universitách skutečně byly. To nelze určit z pramenů u nás dostupných a ani literatura, která je zde k dispozici, o tom neuvádí přesné údaje. Rozhodně však nebyla teologie na italských universitách středem zájmu. Bylo už poukázáno na to, že první promoce teologa v Itálii (kromě Říma ovšem) byla až v roce 1359 ve Florencii. I na nejslavnější italské universitě v Bologni vznikla teologická fakulta až v roce 1360.³⁸⁾ Nedá se tedy předpokládat, že by fakulta teologická skutečně existovala na všech obecných učeních, jimž Karel oprávnění k tomu udělil.

Porovnáme-li nyní údaje o fakultách v Karlových listinách s přihlédnutím k uvedeným závěrům, dojdeme k výsledku, že s výjimkou škol v Cividale,

³⁶⁾ H. Denifle, str. 783.

³⁷⁾ Viz M. Meyhöfer, str. 320.

³⁸⁾ Viz H. Denifle, str. 208.

Perugii a Pavii dostaly všechny university právo mít plný počet fakult. Nejmenší rozsah měla mít universita v Cividale, již zakládací listina uděluje právo „studia generale“ s fakultou artistickou a fakultou právníkou. Obecná učení v Pavii a Perugii měla být širší o fakultu lékařskou. Přestože není jasné, zda ostatní university opravdu měly plný počet fakult, už sám fakt, že jim Karlovy listiny tuto možnost dávaly, je významný. Odpovídá charakteristickému rysu universit vznikajících ve 14. století. University této doby se totiž svou úplností liší od vysokých škol století předcházejícího, které se soustřeďovaly obvykle pouze na jeden obor.

Další závažnou otázkou, která vystupuje do popředí při srovnávání zakladatelských aktů, je problematika privilegií a výsad udělených jednotlivým universitám v Karlových listinách. Podle znění těchto listin by se mohlo zdát, že privilegia propůjčená Karlem IV. jsou několikerého druhu. (Tab. II) V listině pro obecné učení pražské jsou jmenována privilegia, kterých užívají členové university v Paříži a Bologni. Listina udělená studiu v Pavii uvádí kromě privilegií universit pařížské a boloňské ještě privilegia universit v Oxfordu, Orleansu a Montpellier. V jiných Karlových listinách nejsou jmenovány žádné určité školy jako vzory, university dostávají ta privilegia, „kterým rektori, doktoři, scholárové nebo studenti a jejich sluhové, domy a školy jiných generálních studií ze štědrě plynoucích povolení božských císařů a králů římských, předků našich, či zavedením chvályhodných zvyků byli zvyklí se těšit“ (Siena). Zakládací listina university ženevské ustanovení o propůjčení určitých výsad, indultů, imunit a privilegií vůbec neobsahuje.

Znamená to, že Pavie a Praha obdržely nějaké rozdílné svobody a výsady, vyplývající z charakteru universit uvedených jako vzory? Kdybychom přistoupili na tuto domněnku, vznikl by závažný problém, jak si vysvětlit, že jsou vedle sebe jmenovány dvě university organizačně naprosto odlišné — Paříž a Bologna. Jestliže však obrátíme pozornost k ostatním listinám, v nichž se školám propůjčují privilegia udělovaná odedávna římskými králi a císaři, můžeme, jak se zdá, najít vyřešení tohoto problému. Pod touto širokou a zdánlivě nic neříkající formulací se totiž skrývá udělení důležitých výsad patřících ke „studiu generale“. V podstatě jde o výsady propůjčené roku 1158 Fridrichem Barbarossou universitě v Bologni tzv. konstitucí Habita.³⁹⁾ Tato konstituce zaručovala členům boloňské university královskou ochranu při cestách na studia i při pobytu na universitě, určovala zvláštní privilegovaný soud pro scholáry a zbavovala je povinnosti platit daně a jakékoliv poplatky.⁴⁰⁾

³⁹⁾ Takto také vysvětluje císařská a královská privilegia v souvislosti s novým výkladem eisenachského diplomu Miroslav Boháček. Viz M. Boháček, Založení a nejstarší organizace pražské university, AUC HUČP, Tom. VI, Fasc. 1, 1965, str. 16. (Dále pouze M. Boháček.)

⁴⁰⁾ O tom viz H. Denifle, str. 48—63.

Privilegia získaná takto universitou v Bologni se později rozšířila i na jiné university a stala se tak jedním ze základních znaků „studia generale“. Znamená to tedy, že byla obvyklá i v Paříži, Orleansu, Montpellier a na dalších universitách a nesouvisela nijak s typem školy.

Pro Karlovy listiny z toho vyplývá, že privilegia označovaná zde různými způsoby, to jest buď jako privilegia obvyklá na určitých, jednotlivě jmenovaných universitách, nebo jako privilegia užívaná kterýmikoliv jinými universitami z povolení císařů a králů římských, se netýkají organizační podoby universit, ale práv členů škol a není tedy mezi nimi podstatný rozdíl. Tomu, že mají privilegia opravdu tento obsah, se zdá nasvědčovat i skutečnost, že jako uživatelé těchto privilegií nejsou uváděni ve většině případů pouze profesori a studenti, ale také jejich „sluhové, famulové a čeled“ (Pavie), popřípadě ještě domy (Siena). Kdyby se obsah těchto privilegií týkal vnitřního uspořádání škol (např. postavení a volby rektora, rozdělení členů na národy atd.), neobjevovali by se zde jistě mezi uživateli sluhové a čeled.

Většina listin se však nespokojuje pouze obecným udělením uvedených privilegií, ale jmenuje některá jednotlivá privilegia zvlášť. Především je v nich obsaženo ustanovení o přijetí všech členů universit do zvláštní ochrany císaře a říše. V listinách pro Sienu, Ženevu a Luccu a také v listině pro Orange⁴¹⁾ následuje za tímto přijetím studentů a profesorů do císařské ochrany ještě osvobození všech členů a příslušníků university od různých poplatků a dávek. Jestliže však císařská a královská privilegia udělená universitám mají skutečně výše uvedený význam, znamenalo by to, že jmenování posledních dvou výsad je vlastně pouhým opakováním toho, co už bylo ustanoveno. To není nic nezvyklého, uvědomíme-li si, že středověká právní ustanovení byla často nejen vyjadřována řadou synonymních formulací, ale také z mnoha stran potvrzována a podpírána zárukami všeho druhu, aby se tak zaručila jejich plná platnost a zároveň se předešlo jakýmkoliv mylným výkladům.

Nejasná se však z tohoto hlediska jeví funkce listiny pro Perugiu vydané Karlem téhož dne, jako byla vydána listina, která potvrzovala „studium generale“. Jí se osvobozují členové university od všech poplatků. Přitom ovšem v listině opravňující existenci obecného učení jsou členům tohoto učení udělena privilegia císařů a králů římských, která by v sobě toto osvobození měla obsahovat. Bylo by tedy zbytečné vydávat kvůli této výsadě novou listinu. V této otázce se nabízí dvojí vysvětlení. Jednak patrně obsahovala listina osvobozující členy university od dávek a poplatků i jiná ustanovení. Z hlavních částí listiny, otištěných ve studii Maxe Meyhöfra,⁴²⁾ vyplývá, že tomu tak je. Kromě toho musíme brát v úvahu, že náplň pojmu „privilegia císařů a králů římských“ nebyla jistě nijak přesně vymezena.

⁴¹⁾ M. Meyhöfer, str. 327.

⁴²⁾ M. Meyhöfer, str. 329.

Důležité však je, že se tato privilegia netýkala vnitřního uspořádání universit, a proto také neměla výrazný vliv na formování jejich podoby. Znamená to, že jmenování té nebo oné university jako nositelky privilegií, která Karel svou listinou uděluje, nemohlo mít za následek formování nové university podle nějakého určitého typu.

Organizace škol se týkají jiná ustanovení, která ale nenacházíme ve všech Karlových listinách. V některých se však objevují a napovídají mnohé o podobě zřizované university. První z nich, jež můžeme vyčíst ze znění dispozic listin, je právo udělovat profesorům koncesi k vyučování a ke čtení přednášek. Jako nositelky tohoto práva jsou v listinách pro university v Sieně, Florencii, Luce a také v Orange jmenovány městské komuny, na jejichž přání byly také listiny vydány. O tom, kdo uděloval mistrům a doktorům koncesi na ostatních universitách, se z Karlových listin nedovídáme nic. V případě Sieny, Florencie a Lucey i Orange je toto určení výrazem vztahu městské obce k universitě. Víme již, že italská města sama platila profesory vyučující na jejich universitě, patřilo jim tedy také právo určovat, kteří profesori to budou. Toto právo není vyslovováno v listinách jako samostatné ustanovení, ale pouze se konstatuje jako daný fakt ve spojení s formulací udělující profesorům university oprávnění konat přednášky. Z toho můžeme usuzovat, že jde o pouhé vyjádření poměrů už daných, které Karel vydáním své listiny neurčuje nově, ale pouze je potvrzuje.

Jak je obecně známo, „studium generale“ nemělo pouze právo konat přednášky v určených fakultách, ale především základní právo udělit absolventům, kteří složili předepsané zkoušky, učené grady. Toto udělování učených gradů spočívalo v aktu promoce, kterou prováděl nejčastěji církevní hodnostář. Promoční právo obvykle obdržel biskup příslušné země nebo města. Měl za úkol dohlížet na prováděné zkoušky a po jejich vykonání udělit vyzkoušeným titul bakaláře nebo mistra. Úkolem provádění promoci jsou v Karlových listinách pověřeni biskupové v Perugii, Sieně, Pavii, Florencii a Luce. U Perugie, Sieny a Florencie je dokonce biskup jmenován superiorem studia, což je označení pro obdobné postavení, jako měl v Praze kancléř. V případě že byl biskupský stolec prázdný, měla v Sieně, Florencii a Luce jako jeho zástupce fungovat kapitula, která pak mohla vykonávání této funkce přenechat kapitulnímu vikáři.

Udělením vrchního dozoru nad universitou církevnímu hodnostáři byl vyjádřen vztah středověkých universit k církvi. U některých universit můžeme mluvit o tom, že měly do určité míry ráz církevních ústavů. To platí zejména o pražské universitě, na níž byl držitelem práva vykonávat promoce pražský arcibiskup. Tímto dozorem nad universitou jej sice nepověřila listina Karla IV.,

⁴³⁾ O tom podrobněji M. Boháček, str. 16–17.

ale obdržel právo k němu již dříve bulou Klimenta VI. z roku 1347. Kromě tohoto církevního dozoru, který byl ostatně obvyklý, měla však církev i jinak k pražské universitě silné vztahy. První přednášky se konaly v sídlech řádových učilišť, s pražskými kláštéry byl zpočátku silně spjat i profesorský sbor. Dokonce i hmotné zabezpečení university v prvních letech její existence bylo zajišťováno z církevních statků.

Takovéto úzké sepětí s církví nebylo u italských universit možné. Většina italských universit vznikala ze škol městských a neměla vztah ke školám církevním. Kromě toho komuny povolávaly téměř výhradně k učitelské činnosti profesory z jiných universit a nikoliv řeholníky. Italští biskupové nikdy nedosahovali postavení a autority stejných církevních hodnostářů na severu Alp. Téměř každé větší italské město mělo svého biskupa a tento nikdy neoplýval příliš vysokými důhody, ani nedosahoval nějakého většího vlivu. Nepřipadá tudíž v úvahu, že by university mohly být podporovány také z církevního majetku. Z dějin italských universit také nemáme žádné zprávy o tom, že by církevní hodnostáři obdaření právem vykonávat promoce nějak výrazně zasahovali do formování jednotlivých universit, jako tomu bylo v případě Prahy.⁴³⁾ Přestože měli v Perugii, Sieně, Pavii, Florencii a Luce biskupové nad universitou dohled a v některých případech byli i jmenováni konzervátory universitních privilegií, nebyl vliv církve na tyto university příliš velký a omezoval se patrně jen na tento vnější dohled.

Naprosto neobvyklé je ustanovení o právu vykonávat promoce v listině pro obecné učení v Ženevě. Zde neobdržela pravomoc udělovat učené hodnosti žádná církevní osoba, ale sami mistři a doktoři university. Podobně výjimečné je toto ustanovení i v listině udělené „studiu generale“ v Orange, kde je tímto právem obdařen rektor university. Udělení práva výkonu promoce samotné universitě v těchto dvou listinách Karla IV. je něčím neobvyklým mezi císařskými universitními privilegii 14. a 15. století. Běžné je toto rozhodnutí teprve až v císařských listinách vydaných po roce 1500⁴⁴⁾, takže Karlovy listiny vlastně předznamenávají pozdější vývoj.

Ze všech devíti listin Karlových, které máme k dispozici, pouze dvě obsahují také ustanovení, jež se bezprostředně dotýkají vnitřního uspořádání universit. Jsou to privilegia pro obecná učení v Ženevě a Luce. V listině potvrzující „studium generale“ v Ženevě se povoluje doktorům a mistrům „universitu mistrů a scholárů vytvořit, rektora university toho studia ustanovit, nebo volbou přijmout“.⁴⁵⁾ Formulace o právu vytvořit universitní korporaci je významná tím, že napovídá, o jaký typ university v Ženevě jde. Mluví se zde o universitě mistrů a scholárů, což nasvědčuje tomu, že ženevská škola se ne-

⁴⁴⁾ O tom M. Meyhöfer, str. 384.

⁴⁵⁾ „... universitatem magistrorum et scholarium facere, rectorem universitatis ipsius studii constituere, vel per electionem assumere“...

přikláněla ke vzoru university boloňské, ale pařížské. Tomu odpovídá i ustanovení o volbě rektora. Zmínku o universitní obci nacházíme také v zakládací listině pro obecné učení v Luce. Zde se však mluví o universitě scholárů, která má mít spoluúčast na volbě rektora.

Obě tyto listiny obsahují ještě další důležité oprávnění pro universitní správu — plnou moc sestavit statuta. Universitní statuta představovala jakousi ústavu university, v níž byly zakotveny zvyklosti školy a podle níž se řídila organizace universitního života. Jejich ustanovení bylo výrazem cíleho rozvoje školy.

V listinách pro ostatní university jakákoliv zpráva o statutech, ale i o universitní obci a o volbě rektora chybí. To však neznamená, že by tyto školy neměly právo sestavit statuta nebo vytvořit universitní obec. Tím méně je uvedení těchto práv v listinách pro obecná učení v Ženevě a v Luce výrazem rozvinutého universitního života. Osudy těchto škol nás přesvědčují spíše o opaku. Důvody uvedení práv týkajících se bezprostředně vnitřního uspořádání škol nutno hledat jinde. Hlavní roli zde patrně hrála skutečnost, že v obou případech šlo o slavnostní udělení privilegia „studia generale“. Jím se Karel odměňoval žadatelům za jejich věrné služby a vyjadřoval jim svou zvláštní přízeň. Slavnostnímu rázu listin odpovídalo to, že v nich byla rozsáhle vyjmenována všechna práva a zvyklosti tehdejších universit.

S charakteristikou listin pro Ženevu a Luccu jako slavnostních se však již dostáváme od srovnání všech Karlových listin k hodnocení jednotlivých založení.

CHARAKTER JEDNOTLIVÝCH ZALOŽENÍ

V hodnocení jednotlivých zakládacích aktů a významů založených universit si zaslouží zvláštní pozornost universita v Praze. Už při srovnání formální stránky universitních listin Karla IV. bylo poukázáno na to, že listina pro universitu v Praze vydaná 7. dubna 1348 se výrazně liší od ostatních universitních privilegií. Má zcela jinou arengu a naraci, jež jsou zahroceny na české poměry, odlišné prvky se vyskytují také v dispozici. Bylo již také řečeno, že listina není stylisticky původní. Tento fakt však neznamená, že by se nějak snižoval její obsahový význam. Naopak, ten má plnou a jedinečnou platnost a lze z něho vyvozovat závažné závěry.

V arenze a naraci listiny vyjadřuje Karel IV. jako český král vztah ke svému státu, k Českému království, jež „obzvláštní náklonností srdce“ miluje a v němž se rozhodl založit universitu, aby tak rozmnožil prospěch jeho obyvatel. Na rozdíl od listin vydaných pro ostatní university nejsou v naraci zlaté buly pro Prahu uvedeni žádní žadatelé. Naopak je Karel sám uveden jako ten, kdo požádal o založení university v listině Klimenta VI. vydané pro pražské učení 26. ledna 1347. Zatímco v případech ostatních škol vydával Karel listiny

opravňující tyto školy k titulu „studium generale“ na žádost městských komun nebo místního vládce, listinou ze 7. dubna 1348 zřizoval obecné učení ve svém sídle, ze své vůle a vlastní iniciativy. V dispozici této listiny se objevuje prvek, který nenajdeme v žádném z ostatních privilegií. Karel zde slibuje doktorům, mistrům a scholárům znamenité statky a některým z nich královské dary.⁴⁶⁾

Toto ustanovení, chybějící v listinách ostatních, je spolu s předchozími zvláštními znaky listiny výrazem jejího odlišného charakteru. Karlova listina pro universitu pražskou nemá povahu císařského zakládacího privilegia, jako tomu je u listin pro university ostatní. Karel IV. v ní vystupuje jako suverénní panovník český.⁴⁷⁾ Zatímco jiným universitám uděloval Karel IV. platnost „studia generale“ jako král a císař římský, jenž k tomu má plné právo, universitě v jeho vlastním sídle potvrdil tuto platnost druhý nositel práva zřizovat obecná učení — papež. Stalo se tak listinou Klimenta VI. 26. ledna 1347.

Ze srovnání všech Karlových listin pro university se tak potvrzuje správnost hodnocení Karlovy listiny Miroslavem Boháčkem v jeho studii o založení pražské university.⁴⁸⁾ M. Boháček dokázal rozborem tří dokumentů vztahujících se k založení university — Klimentovy buly z roku 1347, Karlovy zakládací listiny a eisenaušského diplomu, že zakládací listinou pro Prahu je už byla Klimenta VI., zatímco Karlova listina je založením dalším, založením z moci českého krále. Nyní je tedy určena zvláštní povaha Karlovy buly pro pražskou universitu z konfrontace se zakládacími akty pro university ostatní, a tak z naprosto jiného hlediska podpořena oprávněnost tvrzení Miroslava Boháčka.

Zakládací listina Karlova nemá tedy charakter zakládacího privilegia císařského. Římskému císaři náležela pravomoc udělit škole platnost „studia generale“, což s sebou také přinášelo udělení privilegií, jež zaručovala členům university ochranu. V zakládací listině ze 7. dubna 1348 se ustanovení o přijetí studentů i profesorů do ochrany Karla IV. vyskytuje. Ale jak správně dokázal M. Boháček, touto listinou se zaručovala pouze ochrana českého krále. Do ochrany panovníka říše vzal Karel členy pražské university eisenaušským diplomem z roku 1349. Toto chápání eisenaušského diplomu je potvrzováno podobně jako uvedený výklad významu listiny ze 7. dubna 1348 srovnáním s ostatními universitními listinami Karla IV. Pro udělení privilegií zaručujících ochranu císaře je totiž v eisenaušském diplomu užito téměř stejné formulace jako v císařských zakládacích listinách pro ostatní university. (Tab. II)

⁴⁶⁾ . . . „quibus bona magna promittimus et eis, quos dignos viderimus, regalia donaria conferemus“ . . .

⁴⁷⁾ Bylo už dokázáno, že tento fakt není nijak v rozporu s tím, že v listině užil Karel také titulu římského krále. Tento titul mu náležel, užíval jej tedy zcela automaticky při každém svém aktu. O tom viz Bedřich Mendl, O založení a podstatě University Karlovy, Časopis archivní školy, ročník IX a X 1931/32.

⁴⁸⁾ Viz pozn. 39.

Listina ze 7. dubna 1348 je pak zakládací listinou panovníka země, v níž se universita zřizuje.⁴⁹⁾ Je dokumentem, který vřazuje universitu do domácího právního řádu. Neboť pražská universita byla úzce spjata s Českým královstvím. Bylo už řečeno, že ve svých počátcích byla vydržována z prostředků českého duchovenstva. Výrazem jejího poměru k českému státu je také symbolika universitní pečeti. Na této pečetě je zobrazen Karel, který odevzdává zakládací listinu university patronu české země, svatému Václavovi. O tom, že se Karel snažil upravit co nejbezpečněji postavení university uvnitř českého státu, svědčí také to, že její zakládací listinu vydal zároveň s listinami, jež upravovaly státoprávní poměry Českého království a měly pro český stát obrovský význam. Listiny byly vydány v době konání zemského sněmu a je pravděpodobné, že Karel si zde vyžádal souhlas k založení university.⁵⁰⁾ Zároveň však podoba zakládací listiny svědčí o tom, že Karel postupoval při založení naprosto samostatně. Neuvedl ani formálně nikoho z obyvatel království jako žadatele o zakládací listinu a, co je zvláště důležité, nedal nikomu z předáků království příležitost potvrdit vydání listiny svým svědectvím, jako tomu bylo u ostatních třinácti listin vydaných 7. dubna 1348. Pražská universita byla skutečným dílem samotného Karla IV., on byl iniciátorem a zároveň realizátorem jejího založení.⁵¹⁾ Tomu, že založení připisoval Karel nevšední význam, nasvědčuje skutečnost, že listinu zpečetil zlatou bulou.

Uvedenou problematiku založení pražské university lze tedy shrnout do dvou základních závěrů. Především má Karlova zakládací listina pro pražskou universitu jiný význam než zakládací listiny pro university ostatní. Nemíjí císařským privilegiem potvrzujícím platnost „studia generale“, ale je zakládací listinou panovníka země. Povahou svého vzniku se tak pražská universita blíží jiným středoevropským universitám, především Vídni a Heidelbergu, jež byly založeny zemskými vládci, ale listinu opravňující je k titulu „studium generale“ obdržely od papeže.⁵²⁾ Kromě toho je také naprosto odlišný poměr Karla jako zakladatele k této universitě a k universitám ostatním. O žádnou jinou universitu se Karel po vydání zakládací listiny už nezajímal.

Iniciativa při založení universit v těchto případech a stejně tak další péče o ně připadala jiným. Nejčastěji to byly městské komuny, méně často jednot-

⁴⁹⁾ Že je tato listina skutečnou zakládací listinou, a nikoliv nějakým vedlejším potvrzením, o tom svědčí její dispoziční formule. (Viz Tab. I)

⁵⁰⁾ O tom viz Václav Chaloupecký, *Karlova universita v Praze 1348–1409*, Praha 1948, str. 14.

⁵¹⁾ Nic na tom nemění skutečnost, že až do roku 1366 pak Karel universitě mnoho péče nevěnoval.

⁵²⁾ O tom viz Heinrich Koller, *Die Universitäts-Gründungen des 14. Jahrhunderts*, Salzburger Universitätsreden, Heft 10, Salzburg - München 1966. K problematice středoevropských universit tohoto období srovnej též Adam Vetulani, *Początki najstarszych wszechnic śródkowoeuropejskich*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1970.

livci. O tom nás nejlépe informují narace jednotlivých listin Karlových, kde jsou uvedeni žadatelé.

V listině pro universitu v Cividale je to patriarcha aquilejský. Na rozdíl od ostatních privilegií se v této listině nejen vůbec neuvádí jako spolužadatel město, ale není zde ani jakákoliv zmínka o zásluhách či přednostech obce. Privilegium bylo uděleno výslovně patriarchovi, patriarcha a jeho nástupci měli mít nad universitou vrchní dozor, spočívající ve vykonávání promocií. Město nebylo vzato vůbec v úvahu. V případě Cividale šlo o skutečné prvotní založení, znamená to tedy, že zde neexistovala žádná tradice, která by napomáhala rozvoji školy. Městská komuna se také o školu patrně nezajímala a to rozhodlo o jejím nepříznivém osudu.

Jiné je to u Arezza. Zde sice z hlediska středověkého požadavku císařského nebo papežského privilegia také neexistovalo „studium generale“, ale tradice vysokého učení ve městě byla, a sice zásluhou členů university boloňské, kteří roku 1338 po svém odchodu z Bologne přišli do Arezza. Listina Karla IV. studium v Arezzu opravdu zakládá, ale neznámá, že se škola budovala od samých začátků. Karlova listina byla opatřena zlatou pečetí, což svědčí o tom, že jí byl připisován velký význam. Víme už ale, že listina udělovala Arezzu řadu výsad (mezi nimi významné právo razit mince), což samo o sobě mohlo být důvodem pro zpečetění zlatou bulou. Privilegium „studia generale“ zde bylo uděleno jako jakákoliv jiná výsada.

Také v případě další university, jež získala Karlovu listinu, bylo iniciátorem založení město. Jedná se o obecné učení v Perugii. Zde však Karlova listina není první zakládací listinou pro obecné učení. Perugia měla už platnost „studia generale“ potvrzenou papežskou bulou a Karlova listina měla mít za účel především jakousi propagaci studia, které bylo v období krátce předtím v úpadku. Formální podoba listiny se ovšem nijak neliší od listin, které znamenaly opravdu první založení. Je tedy vydání Karlovy listiny novým založením, založením císařským.

Povaha založení university v Sieně má mnoho podobného se založením vysokého učení v Arezzu. I zde byla Karlova listina prvním udělením privilegia „studia generale“. Ale toto udělení nebylo dokumentem, na jehož základě by se povolená instituce teprve zformovala. Tak jako v Arezzu i v Sieně už tradice „studia generale“ existovala, také zde to bylo zásluhou migrací studentů a profesorů z Bologne.

Poněkud jiný význam mělo udělení zakládací listiny universitě pavijské. Tradice slavné právnické školy, jež v tomto městě vznikla už v 9. století, byla přerušena hlubokým úpadkem školy ve století třináctém. Založení z roku 1361 bylo zcela novým založením. Karlova listina byla v tomto případě opravdu instrumentem, na jehož základě byla škola teprve vybudována.

Toto naprosto nelze říci o významu další listiny, privilegia pro „studium generale“ ve Florencii. V tomto městě obecné učení před vydáním Karlovy

listiny už existovalo a mělo také oprávnění k plné platnosti potvrzeno dvěma papežskými bulami. Císařské privilegium mělo pak funkci podepření autority tohoto obecného učení. Avšak podobně jako u Perugie také v případě Florencie nás forma tohoto privilegia nenechává na pochybách, že z hlediska právní platnosti představovala tato listina nové, císařské založení.

U všech založení od university v Arezzu až po universitu ve Florencii byly hlavními iniciátory zakládacích aktů městské obce. Sporné je to pouze u Pavie, o níž Denifle tvrdí, že byla založena na žádost Galeazza II. Viscontiho.⁵³⁾ Ze zakládací listiny se o tom však nedovídáme nic, a jisté je, že i v případě že nebyla pavijská městská obec hlavním iniciátorem založení university, měla na jejím vzniku sama zájem.

Založení další university, university v Ženevě, má z tohoto hlediska zcela jinou povahu. Zakládací listinu pro toto obecné učení neobdrželo město, ale hrabě Amadeus Savojský, jehož silného vlivu se ženevská obec obávala. V rozsáhlé a slavnostní areně a naraci byly jsou sice zdůrazněny přednosti Ženevy a okolních krajů, ale pokud se zde mluví o zásluhách, jež si zaslouží být odměněny, jsou to pouze zásluhy přisuzované nepřímě hraběti savojskému. Hrabě měl mít také k zakládání universitě výjimečný poměr. Byl ustanoven konzervátorem privilegií university, což znamenalo, že mohl ve prospěch university postupovat i proti městu. Jeho výjimečné postavení vzhledem k universitě bylo posíleno ještě tím, že na universitu neměl podle Karlovy listiny mít vliv ani ženevský biskup. Právo vykonávat promoce, udělované v jiných listinách nejvyšším církevním hodnostářům, měla v Ženevě sama škola. Zakládací listina pro universitu byla tak milostí udělenou hraběti savojskému za jeho zásluhy prokázané císaři a říši. Šlo o privilegium skutečně slavnostního rázu, jak o tom svědčí nejen slavnostní stylizace listiny, ale i její zpečetění zlatou bulou. Avšak vynikající postavení hraběte vůči universitě, jak mu je příkla zakládací bula Karlova, mělo za následek, že město nepodporovalo vznik nové university a ta také vůbec nevstoupila v život.

V případě následující university z řady universit, jež získaly listinu Karla IV., university v Orange, mělo udělení císařského privilegia jiný charakter. Především se zde nejednalo o založení zcela nové školy, ale pouze o její povýšení z postavení „studia particulare“ na postavení „studia generale“. Kromě toho bylo toto privilegium uděleno městské obci (i když mezi žadateli byl princ oranžský), která měla zájem na zřízení opravdové university, a proto školu také podporovala. To, že škola nevyrostla ve známou universitu, nebylo důsledkem nezájmu města, ale důsledkem vnějších okolností, především skutečnosti, že oranžská universita měla ve svém blízkém okolí konkurenci slavných jihofrancouzských universit.

⁵³⁾ H. Denifle, str. 576.

Poslední zakládací akt Karla IV. měl podobný osud. Povaha tohoto založení je však rozdílná. V případě Lucey se jednalo o skutečné založení university, škola si před vydáním Karlovy listiny nikdy nečinila nárok na postavení „studia generale“. Teprve na základě této listiny mělo být obecné učení zřízeno. Karel IV. sám považoval toto založení za významné, jak se dá usoudit ze slavnostního charakteru listiny, vyjádřeného nejen jejím rozsahem, ale také jejím zpečetěním slavnostní zlatou bulou. Podobně jako vydání listiny pro universitu v Ženevě mělo být i vydání listiny pro Luccu výrazem Karlovy náklonnosti a zvláštní přízně. Zatímco však ženevské privilegium bylo uděleno nejvyššímu místnímu feudálovi, zakládací listinu pro universitu v Luce obdržela městská komuna, která byla také vlastním iniciátorem založení.

Shrneme-li tedy údaje o všech universitách, jež obdržely Karlovo císařské privilegium, dospíváme k závěru, že kromě universit v Perugii a ve Florencii všechny ostatní získaly od Karla IV. skutečnou zakládací listinu, to jest teprve Karlova listina z nich učinila nebo mohla učinit opravdovou universitu. Bylo však už řečeno, že i v případě Perugie a Florencie mají Karlovy listiny povahu listin zakládacích.

Jinou stránkou založení universit je to, z podnětu koho byly zakládány. Z uvedeného přehledu o povaze jednotlivých založení vyplývá, že císař jako vydavatel zakládacích listin nebyl nikdy vlastním iniciátorem. Karel IV. byl iniciátorem založení university pouze v případě pražské university, toto založení má však zcela jiný charakter.

Z rozboru Karlových zakládacích listin s přihlédnutím k tomu, co víme o povaze jednotlivých založení, a na základě všech dosud uvedených závěrů získáváme celkový obraz o zakladatelské činnosti universitní císaře Karla IV.

Především se objasnila sama podstata této činnosti. Jednotlivé akty byly založením potud, že na základě listin udělených Karlem IV. mohly vzniknout školy, které měly právně potvrzené postavení středověké university. Jiný vliv na založení jednotlivých universit Karel IV. neměl. Jedinou výjimkou je Praha, ale té vydal zakládací listinu jako panovník český. U ostatních universit se jednalo právě jenom o vydání privilegia krále a císaře římského, v jehož pravomoci bylo udělovat školám oprávnění k titulu „studium generale“. Podobně jako zakladatelská činnost papežská není ani tato císařská činnost v pravém slova smyslu činností zakladatelskou. Papežové a císařové university vlastně nezakládali, pouze udělovali privilegia opravňující jejich existenci.

Z tohoto poznání vyplývá další závěr. Přestože Karel IV. udělil z titulu krále a císaře římského zakládací listinu devíti universitám, nepostupoval přitom podle žádného plánu a z tohoto hlediska není mezi jednotlivými zakládacími akty žádná souvislost.

Na základě rozboru listin bylo dokázáno, že samotnými zakládacími privilegii se založením školám neuděloval žádný určitý typ university jako vzor. University se formovaly zcela nezávisle na nich, pouze podle místních zvyklostí

a podle místních společenských i politických poměrů. V případě italských universit, jež tvoří většinu z obecných učení založených Karlem IV., působil na formování jejich podoby vzor university boloňské, a to po stránce organizační i po stránce vyučovaných věd. Zakládací privilegia sice určovala rozsah jednotlivých universit, vyjádřený počtem fakult, ale i toto určení bylo vždy závislé na potřebách a požadavcích jednotlivých měst a neplynulo z nějakých konkrétních záměrů Karla IV.

Přihlédneme-li k okolnostem jednotlivých založení, vystoupí nám další rys zakladatelské činnosti universitní Karla IV. Universitní privilegia byla žadatelům často udělována jako určitý druh odměny, jako ocenění jejich služeb a dobrých vztahů k císaři. V převážné většině mělo vydání zakládací listiny pro universitu stejný charakter jako vydávání jakýchkoliv jiných privilegií, jak to nejvýrazněji dokazuje způsob udělení privilegia „studia generale“ Arezzu. V tomto smyslu se zakládání universit stávalo politickými akcemi, zakládací listiny byly nástrojem Karlovy politiky. Nelze tedy pak mluvit o tom, že tyto zakládací akty měly povahu ryze kulturních činů.

Mezi zakládacími akty není žádná souvislost z hlediska úmyslů a záměrů Karla IV. Avšak při srovnání zakládacích listin se objevily mezi nimi shody velkého rozsahu. Jak bylo uvedeno, z literatury se dovídáme o tom, že velké podobnosti s Karlovými listinami vykazují universitní privilegia dalších císařů, jeho nástupců.

Ve vztahu k zakládání universit dalšími císaři nejde však jen o podobnosti zakládacích listin. Karlovi nástupci navazovali na Karlův postup při zakládání universit, ale především celkově navazovali na tuto jeho činnost. Císařové se v následujícím období udělováním zakládacích privilegií velkou měrou podíleli na zakládání universit.

Karel IV. byl prvním císařem, který udělil listiny potvrzující obecné učení většímu počtu škol. Svými universitními privilegii tak založil císařskou tradici udělování zakládacích listin pro university a z tohoto hlediska mají tyto jeho akty obrovský význam.

Die vom Karl IV. gegründeten Universitäten

Das Bild der Universitätsgründungstätigkeit des Kaisers Karl IV.

MILOSLAVA KUBOVÁ

ZUSAMMENFASSUNG

Die tschechische historische Literatur widmete grosse Aufmerksamkeit der Gründung der Prager Universität. Fast unbemerkt blieb dabei die Tatsache, dass Karl IV. die Gründungsurkunde nicht nur dieser, sondern noch neun anderen Universitäten erteilt hatte. Dieser Artikel erörtert einzelne Gründungen und erläutert ihren Charakter auf dem Grunde der Textanalyse der Gründungsurkunden (mit Ausnahme der für die Autorin unerreichten Urkunde der Universität von Orange).

Karl IV. war der erste Herrscher des Heiligen Römischen Reiches der die Gründungsurkunden mehrerer Universitäten erteilte. Folgende zehn Universitäten bekamen von ihm die Urkunden: Prag (7. 4. 1348), Cividale (1. 8. 1353), Arezzo (5. 5. 1355), Perugia (19. 5. 1355), Siena (16. 8. 1357), Pavia (13. 4. 1361), Florenz (2. 1. 1364), Genf (2. 6. 1365), Orange (4. 6. 1365) und Lucca (6. 6. 1369).

Die Texte von sechs Urkunden sind sehr ähnlich (Perugia, Siena, Pavia, Florenz, Genf und Lucca), was auch die synoptische Tafel zeigt. Aus der Komparation geht hervor, dass nach dem Wortlaut der Urkunde allein die Frage, ob Karls Urkunde wirklich der erste Gründungsinstrument war, nicht beantwortet werden kann. Diese Frage kann erst auf dem Grunde der Kenntnisse der Zustände an einzelnen Schulen beantwortet werden. Die Autorin kommt zu der Schlussfolgerung, dass mit Ausnahme von Perugia und Florenz (und des Sonderfalls von Prag) alle anderen Universitäten vom Karl IV. die wirkliche Gründungsurkunde bekamen, d. h. dass erst diese Urkunde das Entstehen der vollberechtigten Universität ermöglichte. Vom juristischen Standpunkt jedoch haben auch die Urkunden für Perugia und Florenz den Charakter einer Gründungsurkunde.

Die Urkunden ermöglichen den Umfang einzelner Universitäten festzustellen. Alle Universitäten, mit Ausnahme von Cividale, Perugia und Pavia, berechnete der Kaiser alle vier Fakultäten zu errichten. So erteilte Karl IV. den von ihm begründeten Universitäten auch das Recht theologische Fakultäten zu haben. (Das bedeutet jedoch nicht, dass die theologischen Fakultäten auf allen diesen Universitäten wirklich bestanden.)

Die Komparation der Urkundentexte zeigt, dass die Bezeichnung einiger, was die Organisation betrifft, von einander grundverschiedenen Universitäten als Muster für die neu begründete Universität (wie Paris, Bologna u. a. für Pavia; Paris und Bologna für Prag) nicht so widersprüchlich ist, wie es in der bisherigen Literatur angenommen wurde. Die Erwähnung der Muster bezieht sich nicht auf die innere Organisation der Universitäten, sondern nur auf die allgemeinen Privilegien des „studium generale“.

Die genaue Bestimmung des Charakters der Prager Universitätsgründung ist ein wichtiges Resultat dieser Komparationsstudie. Aus der Textanalyse geht hervor, dass die Urkunde Karls für die Prager Universität nicht den Charakter des kaiserlichen Gründungsprivilegiums hat, wie die für andere Universitäten herausgegebenen Urkunden. Die Gründungsurkunde für die Universität Prag ist schon die Bulle des Papstes Clemens VI. vom 26. Januar 1347, Karls Urkunde ist eine weitere Gründung, die Gründung des Königs von Böhmen. Den Schutz als Herrscher des Reiches gewährte Karl IV. den Mitgliedern der Prager Universität durch das Diplom von Eisenach am 14. Januar 1349.

Diese in der tschechischen historischen Literatur jedoch schon erwähnte Charakteristik des Diploms von Eisenach wurde in diesem Artikel durch Komparation des Eisenacher Diploms mit Karls Gründungsurkunden für andere Universitäten bestätigt. Die Prager war prinzipiell verschieden von anderen Universitätsgründungen.

Nur im Falle von Prag kam von Karl IV. auch die Initiative zum Entstehen der Universität. In allen anderen Fällen war es anders. Die Initiative zur Gründung und die Sorge für das weitere Bestehen kam meistens von den Stadtgemeinden. Die Urkunden Karl IV. bedeuteten ihre Gründung insoweit, dass sie das Zustandekommen einer Schule mit rechtlich bestätigter Stellung einer mittelalterlichen Universität ermöglichten. Ob und wie diese Schulen ihre Tätigkeit begannen, das entsprach den lokalen Möglichkeiten, ebenso wie die sozialen und politischen Zustände einzelner Städte die Form der Universitäten mitbestimmten. Die Zahl der Fakultäten, die in den Gründungsurkunden angeführt wurde, entsprach den Bedürfnissen einzelner Städte und widerspiegelt keine konkreten Absichten Karls IV. Die Universitätsprivilegien wurden den Petenten als eine Art Belohnung für die dem Kaiser geleisteten Dienste erteilt. In dieser Hinsicht betrachtete Karl IV. die Universitätsstiftungen als politische Aktionen, die seine Position stärken sollten. Wichtig ist, dass Karl IV. durch Gewährung der Stiftungsurkunden die Tradition der kaiserlichen Universitätsgründungen eröffnete. Damit wurde das bisherige Monopolrecht des Papstes auf diesem Felde beseitigt und die römischen Kaiser wurden zur zweiten christlichen Autorität, die die Berechtigung, ein „studium generale“ zu gründen, besass.

STŘEDOVĚKÉ PRAŽSKÉ UNIVERSITNÍ TEXTY

JOSEF TRÍŠKA

Středověké pražské universitní texty, které se zde po prvé vydávají, čerpají z universitní, školské a studentské vzdělanosti a života husitské doby i konce středověku a navazují na řadu předcházejících edic. První epochu universitní medievalistiky probouzela od r. 1830 nenahraditelná *Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* 1-3. Po nich měli význam pro universitní textologii C. Höfler (*Scriptores rerum Hussiticarum*), F. Palacký (*Documenta*) a V. Flajšhans (edice čes. a lat. textů). Odraz středověkého „studentského hnutí“ nám podávají žákovské texty a poezie. O jejich edice se zasloužil J. Feifalik otištěním některých textů lat. a čes. lyriky. V jeho díle pokračoval J. Vilikovský (*Lat. poesie žákovská*), který registroval tehdy mu dostupné básnické kusy.

V chronologickém pořadí zde vydávané texty, památky a prameny prózaické (listiny, presentace, kvitance, proklamace, konfese, prorocství), dochované na různých místech a v různých institucích (Praha AUK a UK, Vratislav UK, Krakov Bibl. Jag., Třeboň St. arch., Lipsko UK), mají význam pro životopisné údaje, kulturní a literární činnost, stanoviska, obsah i společenský dosah pozdně středověké university i jednotlivých univ. mistrů, autorů, donátorů a studentů: 1. Mikuláš Puchník ustanovuje Křišťana z Prachatic k oltáři sv. Václava na Rybníčku na presentaci Jana Eliášova z Týna. 2. Adam z Nežetic ustanovuje Jakoubka ze Stříbra k oltáři sv. Václava v kostele sv. Štěpána na Rybníčku. 3. Václav, patriarcha antiošský, kvituje, že mu staroměstský měšťan Kříž odevzdal sto polských hřiven, jež u něho složil jménem polského krále Vladislava Jan Štěkna. 4. Jan Hus odpovídá na artikuly a chce vydat před koncilem počet ze své víry. 5. Jan Šindel na závěr svého čtení Almagestu vypočítává své posluchače, mezi nimi i Mikuláše ze Stojějna. Dvě Šindelova prorocství mají pesimistické předpovědi. 6. Z listiny Jana Rečka z Ledče jsou pozoruhodná statuta koleje Panny Marie a v nich rané užití termínu *nacio et lingwagium*. 7. Universita chce obnovit v porevoluční době svou činnost a zve k návštěvě studenty. 8. Pražští mistři a kněží podávají konfesi proti táborům. 9. Rektor Pavel z Žatce vydává vyhlášky, oběžníky a ustanovení.

1

Nicolaus Puchnik

Praesentatio Cristanni de Prachaticz ad altare s. Venceslai in ecclesia s. Stephani in Rybniczka.
21. Maii 1393.

Nicolaus Puchnik, licenciatus in decretis, Pragensis et Olomucensis ecclesiarum canonicus, officialis et vicarius in spiritualibus reverendissimi in Christo patris et domini domini Iohannis, sancte Pragensis ecclesie archiepiscopi, apostolice sedis legati, notum facimus tenore presencium universis, quod nos ad presentacionem et petitionem honorabilis viri magistri Iohannis Elie de Thin, rectoris universitatis studii Pragensis, in et ad altare sancti Wenceslai et aliorum patronorum regni Boemie in ecclesia sancti Stephani in Ribniczka Nove civitatis Pragensis, per mortem domini Iohannis Muelberg, ultimi et immediati ipsius altaris rectoris, vacans, in quo prefatus magister Iohannes Elie racione rectoratus ius patronatus dinoscitur obtinere, honorabilem virum magistrum Cristannum de Prachaticz, magistrum in artibus, erida seu proclamacione premissa rectorem legitimum instituimus et ministrum ipsumque de predicto altari cum omnibus iuribus et pertinenciis suis investivimus et presentibus investimus, curam et administracionem spiritualium et temporalium eidem committimus, ipsum ad predictum altare in Dei nomine confirmantes.

In cuius rei testimonium presentes litteras fieri et sigilli vicariatus nostri appensione iussimus communiri.

Datum Prage anno Domini M^o CCC LXXXIII° die XXI^a mensis Maii.

MS: Praha AUK II 16. Přivěšena pečeť vikářská, něco poškozená. Na rubu rukou 15. stol.: Presentacio Mⁱ Cristani ad altare in ecclesia s. Stephani in Rybnyczka.

2

Adam de Nezeticz

Praesentatio Iacobi de Miza ad altare s. Venceslai in ecclesia s. Stephani in Rybniczka. 16. Oct. 1405

Adam de Nezeticz, decretorum doctor, archidiaconus Gradicensis in ecclesia Pragensi, reverendissimi in Christo patris et domini domini Sbinconis, Dei gracia archiepiscopi Pragensis, apostolice sedis legati vicarius in spiritualibus generalis, notum facimus tenore presencium universis, quod nos ad presentacionem et petitionem venerabilis viri magistri Cristani de Prachaticz, rectoris universitatis studii Pragensis, in et ad altare sancti Wenceslai et aliorum patronorum Boemie in ecclesia sancti Stephani in Ribniczka Nove civitatis Pragensis, per resignacionem prefati magistri Cristani, ultimi

et immediati rectoris ipsius, in manibus nostris factam, per nos receptam et admissam, vacans, in quo prefatus magister Cristanus ratione rectoratus ius patronatus dinoscitur obtinere, honorabilem virum magistrum Iacobum de Myza, magistrum in artibus, in personam honorabilis viri magistri Stanislai de Znoyma, sacre theologie professoris, procuratoris ipsius legitimi pro eo, servatis servandis rectorem legitimum instituimus et ministrum ipsumque de predicto altari sancti Wenceslai et aliorum patronorum cum omnibus iuribus investivimus et presentibus investimus, curam et administracionem dicti altaris spiritualium et temporalium eidem committimus, ipsum ad prescriptum altare in Dei nomine confirmandes.

In cuius rei testimonium presentes literas fieri et sigilli vicariatus archiepiscopatus Pragensis, quo ad presens utimur, appensione iussimus communiri.

Datum Prage anno Domini M^o CCCC quinto die XVI. Octobris.

MS: Praha AUK II 31. Přivěšená pečeť vikářská, něco poškozená.

3

Wenceslaus, patriarcha Antiochenus

Quittantia, quod ei Krzyzz, civis Maioris civitatis Pragensis, centum marcas Polonicales, quas apud se per M. Iohannem Szekna nomine Wladislai, regis Poloniae, habuit, persolvit. 20. Aprilis 1407

Wenceslaus, Dei et apostolice sedis gracia patriarcha Anthiocenus, aule Romanorum et Boemie regis cancellarius, notum facimus tenore presentium universis, quod cum providus et famosus vir dominus Krzyzz, civis Maioris civitatis Pragensis, amicus noster carissimus, centum marcas Polonicales, quas apud se per honorabilem olim Magistrum Iohannem Szekna nomine serenissimi principis domini Wladislai, regis Polonie, repositas habuit, de speciali et expresso mandato eiusdem domini regis Polonie nobis dederit et persolverit integraliter et ad plenum, prout de mandato huiusmodi per litteras prefati domini regis tam nobis quam etiam eidem domino Krzyzzoni transmissas manifeste apparet, idcirco predictum dominum Krzyzzonem et heredes suos de dictis centum marcis Polonicalibus absolvimus virtute presentium et quittamus.

In cuius rei testimonium sigillum nostrum presentibus est appensum.

Datum Prage anno Domini millesimo quadringentesimo septimo die vicesima Aprilis.

MS: Praha AUK II 32. Přivěšená pečeť patriarchy Václava.

4

Iohannes Hus: Responsio ad articulos de a. 1415.

V rukopise Wroclaw BU Mil. II 35, f. 261a–262b jsou zapsány rukou 15. stol. *Articuli Hus in Constancia, quos tenet contra concilium*. „*Item ecclesia catholica sive universalis est omnium predestinatorum dumtaxat*“ x „*et viam preparat Antichristi*“. Za nimi následuje Husova odpověď na artikuly: Hus chce přijmout poučení koncilu, odmítá své nepřátele, je ochoten se setkat k disputaci s universitními mistry pařížskými, oxfordskými a jinými a nakonec žádá veřejnou audienci, v níž může vydat počet ze své víry.

Ego Mgr Iohannes Hus, sacre theoloye bacc., protestor, quod per istam responsionem, quam manu scripsi propria ad istos articulos, nichil temere et pertinaciter volo asserere, sed de cetero, quod male responderim, iuxta meam conscienciam volo promte et parate iuxta diffinitionem sacri concilii Constanciensis informacionem suscipere, obsecrans per viscera redemptoris nostri ipsum totum sacrum concilium, quod non meos inimicos, sed universitatum magistros Parisiensis, Oxoniensis et aliarum universitatum ad videndum deputet et det michi publicam audienciam, in qua possum de fide, quam teneo, reddere rationem.

Hec Hus.

MS. Wroclaw BU Mil II 35, f. 362a.

5

Iohannes Sindel

Z odborného díla Jana Šindela je základní činnost astronomická. V rukopise Šindelova Výkladu Almagestu jsou na závěru připojena i jména Šindelových posluchačů. Dvě prorocství Šindelova jsou zaměřena protiviklefského a protiutrakvistického s pesimistickými perspektivami. Styl prorocství je rétorický (gradace, zvířecí symbolika).

a) De lectione Almagesti et eius auditoribus annotatio

Anno Domini 1418 10. die mensis Iulii circa finem hore 20e a principio noctis computando ego Iohannes Andree, arcium magister et medicine doctor, finivi hunc librum Almagesti Ptholomei totum diebus festivis legendo, quod legere inceperam anno Domini 1412 in die s. Martini Prage in scolis medicorum. Et hii fuerunt leccionum auditores plus ceteris solliciti: Mr Anthonius de Luna, tunc decanus facultatis arcium, Mr Nicolaus de Stoyczin, Mr Allexius de Polonia et Stephanus de Sossnyessovicz, arcium et medicine baccalarii. Laus Deo.

MS: Kraków BJ 619, f. 272a.

b) Practica de Praga

Nascetur Antichristus, non nisi prius Bohemia propter suam perfidiam destruetur. Nec destruetur, nisi sit unita in sua perfidia. Nec unietur, nisi habeat regem perfidum. Nec habebit regem perfidum, nisi sint sibi civitates subiecte. Nec subicientur sibi civitates, nisi fuerint circumvente dolo vel potentia. Et cum roborata fuerit Bohemia in sua perfidia, tunc rebellabit imperatori et apostolico et circumiacentes nationes plurimas devastabit. Tunc congregabuntur omnes principes Almanie et invadent ex omni parte et destruent et devastabunt eam. Sicque illa terra a gentibus theutunicis calcabitur et inhabitabitur. Dupplici namque presagio Bohemia presignatur, quod destruetur sicut Iuda et Ierusalem: Primo quia secuti sunt errorem Anglorum Wikleph in non existencia veri sacramenti corporis Christi et ritu primitive ecclesie laicalem populum sub utraque specie communicantes contra ritum sancte ecclesie catholice universalis. Secundo primi enim Bohemie fundatores, civitates, opida, castra etc. exstruentes, ea exterarum terrarum theutunicium nominibus nominaverunt, quasi quodam presagio significantes terram ipsam ad Theutunicos devolvendam. Si enim cadet Constantinopolis, mater erroris, quid faciet Praga, filia inobediencie? Nam sicut propter passionem Christi Iuda et Ierusalem in eternam predam data est, sic Bohemi propter contemptum sacramenti in eternum exilium dabuntur.

Hec quidam.

(in marg. inferius:) Doctoris Ssindel practica de Praga

MS: Třeboň A 16, f. 189b.

c) Doctoris Ssyndel Practica de Praga.

Veniet aquila grandis, cuius volatu debellabitur leo. Et veniet pullus aquile et nidificabit in domo leonis, cuius fructus alimento pater non carebit. Et eligetur unus, cui honor regius non exhibebitur. Tunc conspirabunt principes Almanie et magnates terre Bohemie opprimuntur et leopardus devorabit eos. Et exsurget radix de radice aquile Orientalis. Et ille regnans regnabit et imperans imperabit et extendet ramos suos usque ad ultimos fines terre. Tempore illius summus pontifex capietur et clerus male tractabitur.

MS: Třeboň A 16, f. 244a.

6

Iohannes Reczek de Ledecz: Statuta collegii Mariae Virginis (4. 11. 1438).

Po husitské revoluci, která přerušila činnost university i jejích kolejí, bylo třeba podpory studiím, studentům i českému živlu. Tehdy vedly jazykový nacionalismus i kulturní snahy Jana Rečka k založení koleje P. Marie. Tehdy vzniklo speciální sousloví (vlastně hen dia dyoin) *nacio et lin-*

guagium, národ a jazyk, jehož se užívalo až do 18. stol. Vzniklo po době teritoriálního nacionalismu, po Dekretu kutnohorském, v českém prostředí universitního nacionalismu, v pražském utrakvistickém prostředí, jako výraz národních snah jazykově podložených. Sousloví *nacio et linguagium, národ a jazyk*, užili Jan Reček, Chelčický, Koranda, Dlogosz a Komenský. Jazykově nacionální idea česká se vyvíjela v kontextu a souvislostech kulturních, mravních, universitních a statutárních i v polemikách.

Littera foundationis collegii Reczkonis (registum)

In nomine domini nostri Iesu Christi Amen. Ego Iohannes de Ledecz dictus Reczek, civis maioris civitatis Pragensis, tenore presencium publice recognosco . . . , quod . . . errex i et presencium robore errigo, fundavi et fundo collegium novum studencium hoc titulo „Collegium sanctissime Marie virginis gloriose domus Nacionis Boemorum” tamquam aureo ornamento decoratum et appellatum . . .

In primis volo et totis precordiorum votis exopto, ut ipso beneficio mee dotationis et prefate erreccionis ex nulla parte a meis beneficiatis emergant michi dampna male retribucionis ex improbitate inique eorum conversacionis . . . Item volo, ordino et dispono, ut directores in eligendo et instituendo studentes non possint alterius nacionis et lingwagii quam Bohemum, dispositum tamen et ydoneum et sub utraque specie tempore suo effectualiter communicantem iuxta tenorem et seriem eam approbantem compactatorum, inter hoc regnum et sacrum concilium editorum, ad loca vacancia instituere et eligere. . . . Item hortor et precipio, ut singuli vana et inertis animi ocia, omnium viciorum fomenta pessima, facili quidem motu in omne facinus errumpencia, agiliter a se et constanter removeant magisque in studia arcium et philosophie totam curam inflectant, noctes diesque horum studiis inpendant, secreta scienciarum vigili mente capiant et ut studia sua glorioso et laudabili fine concludant. Hortor, ut quanto velocius et celerius in gaudia mea et gloriam dignitates magisterii attingere sathagant atque utinam sic studeant, ut studendo ceteros vincant et vi(n)cendo toti mundo et regno proficiant et comoda salutis afferant. Quodsi qui crebrius moniti per directores sese ad gradus baccalariatus vel magisterii preparare retardarent, extunc si hoc vel contumaciter vel causa rationabili non subsequente fecerint, extunc alii in loca eorum instituantur. Item hortor, moneo et cupio, quatenus singuli college inter sua studia liberalia caput et summam omnium studiorum, in quam omnia alia ordinantur studia, videlicet sacram theologiam, precipuam morum et ingeniorum philosophiam, matrem studiorum, cultricem morum et expultricem viciorum, que animum format et fabricat, vitam limitat, agenda singula et ommitenda demonstrat et que tantum a reliquis studiis quantum Deus ab homine distat, cum alie doceant videre in terris, ista sola in celis, si non certis diebus vel dierum horis, saltem intercapedine dierum festorum lecciones doctorum vel periciorum ser-

mones attentius audiant... Item ordino et dispono, ut tam sacerdos quam singuli studentes una mensa gaudeant, simul et in commune cibos et potus de communi pecunia comparatos percipiant... Item si quis insolencior amasiarum vel meretricum cellulas subintraverit clam vel publice et de hoc manifeste convictus fuerit, locum nullatenus obtinebit. Si vero thabernas frequentaverit vel per loca suspecta vagatus fuerit aut spectacula theatra, bonis viris indigna, visitaverit, penis culpas decentibus mulctabitur et si trina vice correptus non resipuerit, depositus loco carebit....

Datum Prage anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo octavo feria tertia post festum Omnium sanctorum.

MS: Praha AUK II 52.

7

„Litera universitatis Pragensis super resuscitatione studii privilegiati in loco Pragensi“ (30. Aprilis 1444).

K porevolučnímu budovatelskému úsilí universitnímu a pražskému se druží i snahy pozdvihnout frekvenci a vážnost pražské university i význam Prahy a pražské strany. Je to i závěrečná středověká fáze zvacích listů k studiu. Z tohoto období obnovující se university pochází i tento list: odvolává se na universitní privilegia a autoritu, mluví se o současné podpoře university po stránce hmotné a zvu se studenti k očitě návštěvě; končí se přáním obnovy staré slávy university.

Universis et singulis scienciarum cultoribus, ad quos presencia pervenerint.

Nos rector totusque ceteros doctorum et magistrorum almae universitatis studii Pragensis ob multorum creberrimas preces instantesque supplicationes notum facimus atque in gaudiorum plenitudine cunctis viventibus sincere nunciamus, qualiter alma nostra universitas Pragensis, que hactenus erat bellorum incomodis adumbrata et in suppositis attenuata, iam quasi priscis oblita meroribus solutaque cunctarum angustiarum doloribus, que illi preterita infauste fortune intulerant tempora, quasi ad ortum surgentis aurore discussa tenebrarum calligine divino favente presidio pace letatur gratissima, habens adhuc antiqua sue dignitatis et fundacionis, que ab exordio habuit, illesa singula privilegia,¹⁾ aureis summorum pontificum et principum munimentis gloriose ornata et integre conservata nuperque de anno currenti ad conspectum et grande spectaculum ingentis congregacionis hominum spiritualium et secularium potentissime demonstrata, lecta, insinuata et cunctis videre, legere et experiri ea volentibus publice exposita. Inter que ex hoc de pocioribus lectum est et ostensum, quod aput eam eciam absente archiepiscopo plena et efficax

Annot. in marg.¹⁾ si propter lapsum in heresim non forent racionabiliter cassata.

remanet auctoritas et a summis pontificibus tradita facultas omnes graduaciones et dignitatum magistralium collaciones potenter exercere, dare ydoneis et conferre. In quibus Deo auspice, a quo tocius fortune plenitudo suboritur, felicia et continua sumit argumenta atque ad beata de die in diem deducitur incrementa. Cuius fortunis favet omnium nobilissimorum magnatorum ingens gracia necnon omnium urbem regencium in eius reformacione resultant gaudia. Rerum eciam omnium, ad humanos victus necessariorum, coadest exuberans copia ita, ut singuli ab exteris adventantes partibus possint in eius felici exuberancia dulce invenire solacium et in eius pace iocundum manerium desideratamque cunctorum copiam studiorum et ut nostrum sincerum affectum omnibus apperiamus, gratissime suscepcionis singulorum, advenire volencium, amabile officium atque omnium, quos ad honorem et amorem fraterne dileccionis et humane cohabitacionis demandat caritas vel civilis requirit utilitas, favorosum complementum. Nemo igitur ambiget nemoque se fallat: omnia, que testamur ore, facundior ocularis aput nos probat experientia et cunctis probare volentibus pandit clarior luce quotidiana evidencia. Unde eciam spem gerimus proximam, quod Deus omnipotens citissime ornabit eam antiqua laude et gloria et dotabit omnium bonorum affluentis (scr. -ias), quod perficere ipse, qui cepit, dignetur Dominus in secula benedictus Amen.

Datum Prage anno Domini millesimo quadringentesimo quadagesimo quarto die Aprilis ultima sub appresso sigillo rectoratus etc.

MS: Leipzig UB 176, f. 206a.

8

Magistri Pragenses et sacerdotes ista confitentur adversus Thaboritas tenentes remanenciam panis (circa 1452)

Pražské konfese a články, zvláště stanovisko pražské strany na kutnohorské synodě r. 1443, formulované Příbramem, se projeví i v Konfesi nebo v Žalobách pražských mistrů a kněží proti táborům asi z r. 1452 nebo krátce potom. I zde jsou vedoucími motivy — jak jsme již u university častěji poznali — *přijímanie těla a krve božie* (s dogmatikou transsubstanciační), jednak *čest jazyka českého*. Tato pražská konfese se obracela proti kaceřování Jana Kapistrána, chtěla očistit *čest českou* proti výtkám kacířství a patřila k závěru vývoje pražsko-táborských polemik:

Poněvadž tento kus a artikul o přijímání těla a krve Pána Krista jest nám velmi poctivý, dobrý, užitečný, spasitedlný, při němž viera naše křesťanská ote všech lidí má do smrti pevně držána býti, neb věříme, že tu jest Pán Kristus v pravé pravdě i Buoh i člověk živý svým osobným přirozením a podstatú svého člověčského bytu, kterúž podstatu vzal jest z Marie Panny a tůž podstatú sedí na pravici Boha Otce v nebi, a tak jest tu celým tělem svým živým

i krvi i duší a tu má ctěn býti tú ctí, kteráž na samého Boha slušie, tehdy té viery povinen jest každý křesťan brániti až do podstúpení smrti proti každému, kto by nám tu vieru tupil anebo za blud neb kacierstvo nám obracoval, též kto by nám Čechóm za kacierstvo obracoval to posvátné přijímanie těla a krve Pána Krista, buďto domácí, buďto cizozemec, buďto ten mnich z Vlach příšlý. My Čechové povinni jsme toho odpierati a brániti netoliko jako věrného kusa, ale i pro čest jazyka českého. A tito ač nás tupie pro přijímanie těla a krve božie, ale jsú-li kteří, ješto by nám tupili těla a krve přijímanie, a netoliko to, ale že by nám za kacierstvo pokládali, že my tu živého Pána Krista Boha i člověka věříme a přijímáme a ctíme a klanieme se jakožto Pánu Bohu, nadto a více nežli proti oněm máme otpierati a brániti až do smrti jako kusa věrného a křesťanského. A kteří nás tak tupie za kaciere, to sú naši domácí kněze táborští, neb ti takto držie a píší v svých traktátiech, s kterým sú se dávno přiznali u Hory na sněmu kněžském před panem Jiříkem i před panem Ptákem i přede vším sněmem:

- 1^m: Najprvé drží, píší a učie, že v té svátosti na oltáři nenie tu živý Kristus svým tělem, duší i krví.
- 2^m: Item pravie, že tu jest také chléb pečený po požehnání jako před požehnáním.
- 3^m: Item pravie, že ten chléb neproměňuje se v tělo božie ani víno v krev.
- 4^m: Item pravie, že kto držie neb zpievají, že tu více chleba nenie a že jest tu Buoh, že ten hanebně blúdí.
- 5^m: Item pravie, že ta svátost nemá vystavena býti na oltáři, aby se tu lidé klaněli a klekali jako před Bohem.
- 6^m: Item pravie, že ze Čtenie a z zákona nemají se lidé tu klaněti a modliti Pánu Kristu.
- 7^m: Item pravie, že to jest modloslužba a kacierstvo modliti se tu Pánu Kristu v té svátosti, a tak nás kaceruji a modláře pravie.
- 8^m: Item pravie, že mezi všemi kacierstvími nižádné nenie tak chytřě od ďabla uvedeno jako to kacierstvie.
- 9^m: Item kteří jsú pálili ty lidi, ješto sú se nechťeli tu Kristovi modliti, že sú to činili na své zatracenie, neb sú dobré křesťany pálili.
- 10^m: Item pravie, že ti, kteří se klaněli haduom, krtuom a netopyřuom a modlili jim, menší sú modláři nežli ti, kteří se tu Pánu Kristu modlé.
- 11^m: Item jeden z Tábořských sezna se, že byl řekl: Radějí bych před čertem klekl nežli před tú svátostí.
- 12^m: Item pravie, že Kristus jest více a lépe v dobrém člověku nežli v té svátosti.
- 13^m: Item člověk dobrý má více ctěn býti nežli ta svátost.
- 14^m: Item pravie, že více a právějie jest Buoh v každém stvoření nežli Kristus v té svátosti.

- 15^m: Item jakožto modly a obrazové nemohly sú svým modlářuom spomáhati, též ani ta svátost svým modlitebniukuom.
- 16^m: Item méně sú knězie Beelovi lidi svedli než nynější knězie, kteříž kází, aby se tu v té svátosti klaněli Pánu Kristu.
- 17^m: Item pravie: Běda těm kněžiem, když lidu bude zjeveno jich to modloslužebenstvie, neb jim dějí: Nebudeš živ, nebo's lež mluvil, a učinie jim, jako jest učinil Heliáš a Daniel modlářuom Beel.
- 18^m: Item že Kristovi v té svátosti nemají se klaněti, to nemá před laiky zamlčeno býti, aby nebyli modloslužebníci, ale každý proti tomu modlení má státi až do smrti.
- 19^m: Item nebude bez viny, ktož vida to Kristovi modlenie a zamlčí to pro bázen. Ale procitř, věrná duše, a popud se s Heliášem proti tomu modloslužebenství.
- 20^m: Item pravie, že nikdie ze Čtenie nemáme ani z apoštoluov ani z prvnie cirkve svaté, by se tu měli lidé modliti a klaněti jako Bohu v té svátosti na oltáři.

Item mnoho jiných kusuov bludných držie, píší a kází proti svátostem křesťanským i proti očistei za duše i proti pomocem svatých v nebi, jakož jest mistr Příbram dvě stě kusuov kacierských na ně chtěl dovésti.

Protož, milí Čechové, znamenajme, co Pánu Bohu i nám i všemu křesťanstvu tito zlého činie. Najprvé Bohu sami viery nedržie a lidi ot viery svodie a nás modláře a kaciere nazývají a všemu křesťanstvu to dobré chtie otjieti, jehož zde v světě lepšího nemáme než Pána Krista obětování a požívanie zde na svatých mšech, kdežto se obětuje Bohu Otcí, i jeho vtělenie, narozenie, umučenie, smrt, z mrtvých vstanie i jeho všecko nám zaslúzenie, bez něhožto nám nelze spasenu býti i [bez] jeho těla a krve přijímanie té svátosti nenie živ Kristus s tělem svým a duší s svú i krví. Aby po jich bludné řeči tak bylo, čemuž by nám mše byly i oltáři i kostelové i modlitby při mšech? Také i knězi bychom nepotrebovali. A hledme, žet sú oni našeho spasenie větší nepřítelé nežli ani židé ani pohané i naše cti české, neb pro ni že je s sebu v zemi máme. Také i nás nepřítelé naši kacěrují i hanbu světskú pro ně trpíme, neb svatý Jan Zlatoustý die: Ktož se zlými zjevnými obcuje, nepohorší-li se, ale zlé jméno podlé nich obdrží. A protož kto muož toto zlé mezi námi staviti buď řeči neb skutkem a nestaví, bude účasten toho zlého. Pakli kto nemuož, ale modli se Pánu Bohu, ať nás toho zlého zbaví a jich učenie a obcovanie vystřiehaj se ani jim pozdravenie dávaj, jakž nás tomu napomíná svaté Písmo etc.

MS: Praha UK XIV E 31, f. 124a—125b (Jotace často porušená).

Lit.: TřLč 168—9. — TřPř 2, 29 (tam starší lit.).

Název podle obsahu na předním předešlé rukou Kříže z Telče.

Paulus de Zacz

jako rektor university na rozhraní 15. a 16. stol. je v superskripci universitních vyhlášek, intimací, oběžníků, dekretů atd. uváděn jako vydavatel těchto různých univ. písemností.

(Intimationes a.) 1492

M. Paulus de Zacz, rector universitatis P.

Omnibus universitatis nostrae suppositis, doctoribus, magistris, baccalaureis ac scholaribus novi rectoris commendatio notificatur, quare idem rector singulis iuxta merita sua praesignatis mandat, ut ad eandem commendationem sese conferant, ibidem aliquam adhortationem, denique statuta universitatem nostram concernentia, audituri, et hoc feria 2. proxime ventura hora 18. maiori huius collegii lectorio sub poena, qua quisque in universitate rectoris obedientiae obligatur.

12. Novemb.

M. Paulus de Zacz, rector universitatis P.

Reverende magister, placeat hodie hora 19. venire ad congregationem mutuum magistrorum in stubam facultatis pro consultatione super his, quae honestati nostrae universitatis conducibilia sunt, praesertim circa honestum habitum incedendi suppositorum et morate de exactioris vitae conservatione eorundem et si quae aliae necessitates occurrent, pro quibus nonnunquam colloquutiones fieri solent inter nos et fortasse magis inter seculares, per quos etiam pridem nobis admonitio satis acra (!) venit, et timendum, ne iterum veniat, quod profecto non satis nostro cederet decori. Non declinet ergo tua reverentia tantae necessitatis gratia venire sub poena praestiti promissi.

Detur omnibus.

Ibi conclusum est, ut si quis in habitu prohibito incedens compertus fuerit, teneatur dare 4 grossos boemicos. Si secundo, teneatur ad duplum. Si tertio, rector contra eum procedat tanquam contra protervum, excludendo ipsum a consortio universitatis. Item si quis post nostram prohibitionem aliquod maius crimen perpetraverit, secundum exigentiam delicti puniatur, ut rectori visum fuerit cum consilio suo. Et ea de re facta est publica intimatio per rectorem hunc in modum.

MS: Praha UK XXIII D 217, f. 11ab.

(Intimationes a.) 1493

M. Paulus de Zacz, rector universitatis P.

Gloriae inprimis atque divinae laudi intendentes, coronae insuper inclyti Bohemiae regni decori, omnium denique Christifidelium laetitia et gratula-

tioni atque etiam universitati nostrae incremento et necessario et salutari examen pro gradu magisterii in artibus liberalibus iuxta privilegiorum dictae universitatis nostrae formam et auctoritatem aperiendum proponimus et iam iam quoque apertum notificamus. Omnes pariter ac singulos dictum examen aggredi cupientes admonemus, illos etiam praecipue, qui honori inprimis divino universitatisque nostrae laudabili profectui studiis suis honestis ac virtuosa vitae institutione ardentius contenderunt, illos inquam paternae (!) excitantes in Domino hortamur, ut sese suoapte dicto examini cum laudabili profectu conferentes crastina die hora 19. conspectui magistrorum, ut moris est, repraesentare non negligant intituli gratia in stuba Bursis.

Datum rectoris sub sigillo.

Vocatio ad examen post finitum tentamen

Rector universitatis cum examinatore sibi adiunctis.

Domine baccalarie nobis in Domino dilecte, postquam dilectio tua ad intimationem publicam sese magistrorum praesentis cum bona fiducia contulit, vestrae amplioris in nostra universitate promotionis gratia insuper etiam et tentamen aggressus es. Ne itaque a coepto proposito tua dilectio quoquo modo defraudari videatur, una omnium examinerum sententia vobis bonum nuncium intimat, quatenus die crastina hora XI. in stuba facultatis ad examen, ad quod invitamini, venire non negligatis.

Licentia

M. Paulus de Zacz, studiorum Pragen. universitatis rector.

Notificat omnibus, quod divino nobis suffragante auxilio feria tertia proxime ventura dominis licentiandis nostris rite antehac examinatis et approbatis, Georgio videlicet de Gurim, Gallo de Gurym, Michaeli de Straz, Martino de Tisnow, Matthaeo de Kniezoves, Ioanni de Knin, libera et autentica iuxta privilegia nostrae praedictae universitatis alios docendi conferetur licentia. Qui quidem licenciandi pro consuetudine universitatis sui que honestate prius libros philosophiae illis assignandos incipient in publica audientia legere, et quaestiones aliquas prisca consuetudine decedentes. Cupientibus itaque singula, quae praemissa sunt, huius tam celebris actus audire et intueri hora XVII. praesignatae diei sese in lectorium theologorum convenire non negligant, executionem praemissorum omnium ibidem contemplaturi.

MS: Praha UK XXIII D 217, f. 12b-13a.

Licentia (docendi a. 1509)

M. Paulus de Zacz, ecclesiae s. Apollinaris in monte ventoso decanus ac in spiritualibus administrator etc.

Notificat omnibus, quod divino fultus auxilio feria 3. proxime ventura dominis licentiandis nostris rite ante examinatis et approbatis, Ioanni videlicet de Boleslaw, Petro de Pisna (sic!), libera et autentica iuxta universitatis nostrae

privilegia alios docendi conferetur facultas. Qui quidem licenciandi pro consuetudine universitatis suique honore libros inprimis philosophiae illis assignandos in publica audientia interpretari incipient quaestionesque proposito attinentes more veteri determinabunt. Cupientibus ergo haec singula audire ac intueri hora 17. praeassignatae diei sese in lectorium theologorum conferant illic omnia haec contemplaturi.

MS: Praha UK XXIII D 217, f. 14a.

(Epitaphium de a.) 1517

Magister Paulus, patria Zatecensis, filius Iohannis Petrzasci, administrator archiepiscopatus Pragensis et sancti Apollinaris in monte ventoso decanus, scripsit pro communione parvulorum, tum pro utraque specie eucharistiae populo layco ministranda, item tractatum de compactatis, quae sunt Pragae vernacula lingua impressa anno 1513, feria tertia ante Matthaei.

4. Julii.

MS: Praha UK XXIII D 217, f. 15a (s nepatrným rozšířením převzato doslovně z Ephemerydy, k 4. VII. 1517).

Lit.: J. Hejnic, Marka Bydžovského rukopisný sborník Liber intimationum a jeho historická cena, HUCP 8, 1967, 1, 40–63 (tam i starší lit., zejména J. Jireček).

De textibus Universitatis Pragensis medii aevi

JOSEF TRÍŠKA

SUMMARIUM

Textus prosaici, ad Universitatem Pragensem medii aevi pertinentes, hic primum e codicibus manu scriptis in lucem proferuntur. Quae sunt litterae, praesentationes, quittanceae, proclamationes, confessiones, prophetiae etc. Quibus in textibus auctores et magistri Universitatis bonae memoriae inducuntur resque gestae magni momenti in memoriam nostram revocantur.

VERŠOVANÉ PRAMENY K DĚJINÁM PARTIKULÁRNÍCH ŠKOL

JAN MARTÍNEK

Tento článek se týká veršovaných dokladů, významných pro poznání vývoje partikulárních škol v českých zemích v 16. a 17. stol. Není třeba připomínat, že jde o látku s významnými vztahy k dějinám pražské university, protože je všeobecně známo, že venkovské latinské školy připravovaly žactvo především ke studiu na Karlově vysokém učení a že se univerzitní hodnostáři významnou měrou podíleli na řízení těchto učilišť. V tomto časopise (VII., 1966, fasc. 1, str. 118–126; VIII., 1967, fasc. 1, str. 103–108) jsem konstatoval, že literárních pramenů pro dějiny Karlovy university bylo zatím poměrně málo využito, a ukázal jsem to na příkladu gratulačních básní k promócím, které doplňují seznamy promovaných, dochované v úředních vyhláškách. Podobná je situace v oblasti partikulárního školství. Autoři dosavadních zpracování čerpali především z historických pramenů a z těch literárních zdrojů, které byly psány prózou. Veršované latinské literaturě byla věnována jen nepatrná pozornost. Důvodem byla špatná evidence, vzácný nebo dokonce unikátní výskyt některých tištěných prací, dochování v rozsáhlých málo přehledných konvolutech a konečně nesnadnost interpretace, způsobená nejen jazykovými obtížemi, nýbrž také tím, že autoři 16. a 17. stol. užívali pouhých narážek tam, kde šlo o věci soudobým čtenářům známé. Přitom mohou právě básnické projevy výrazně rozšířit vědomosti o latinském školství v Čechách a na Moravě. Proto se chci v této práci soustředit především na to, abych zdůraznil význam studia latinského básnictví pro tuto oblast historického zkoumání.

Veršovaná díla 16. a 17. stol. se netýkají jen škol spravovaných pražskou university, nýbrž i škol německých (srov. Rukověť humanistického básnictví — dále R — 2, str. 197, 257), bratrských (R 2, str. 269, R 3, str. 164n.), škol vydržovaných šlechtou (R 1, str. 275, R 3, str. 360: *Farr.* IV, fol. 68b) a jiných učilišť. Literární svědectví jednající výslovně a výhradně o těchto školách, které nepatřily pod pravomoc pražské university, do své práce nezahrnuji. Pokud cituji literaturu 16. a 17. stol. nebo k ní odkazuji, jde pouze o ukázky, nikoli o zachycení všech dokladů.

V 16. a 17. stol. byly ve velké oblibě prozaické a veršované disputatione o významu školství. Ty jsou důležitým svědectvím o tehdejších názorech

na posláni školy, ale přinášejí obvykle jen málo věcných údajů. Příkladem může být dílko Šimona Proxena ze Sudetů *Elegia de dignitate vitae scholasticae* . . . , *Francofurti ad Viadrum* 1554. Na to, že jde o literární prvotinu zmíněného autora, je zpracování po formální stránce poměrně samostatné, ale námět byl převzat z Melanchthonovy deklamace, konané r. 1536 (srov. D. Martínková, Zprávy Jednoty klasických filologů — dále ZJKF — 8, 1966, str. 88n.). Již z tohoto důvodu není Proxenův spis významným pramenem zpráv o tehdejšímu stavu českého školství.

Formou veršovaných disputačí se psávalo také o různých pedagogických otázkách. Díla tohoto zaměření obsahují někdy zároveň zprávy o soudobém stavu školství a vzdělání. Jako doklad uvádím spis Mikuláše Paulina o studiu jazyků (*Oratio de linguarum diversitate ingentique earundem utilitate habita in Collegio Caroli IV.* . . . 21. Maii . . . 1616 a *Nicolao Paulino Kozogideno, collegii reg. Hedv. alumno, Pragae* . . . 1616; Praha UK: 65 E 4296). V 72 elegických distichách vykládá autor o užítku jazykových znalostí, o stavu jazykového vzdělání a řečnické dovednosti v Čechách a připojuje rady mládeži, jak potřebnou kvalifikaci v tomto oboru získat.

Mezi veršované doklady o předmětu studia na latinských školách patří i některé učebnice. Mají podobný význam jako učebnice prozaické, o nichž bylo již mnoho napsáno. Ukázkou veršované učebnice může být Collinův spis *De summa Christianae religionis*, vydaný v letech 1543 a 1564 na podkladě starší práce Hieronyma Noppa (R 1, str. 422, 431n.). K učebnicím se řadí veršované sbírky sentencí. Některé vznikly přímo ze školské praxe a byly určeny pro pedagogické účely (Ennius: *Sententiae, Viennae* (1548); R 2, str. 104n.).

Pramenem zpráv o významných událostech na jednotlivých školách jsou jednak samostatné spisy, jednak sborníky. Do první skupiny patří dílo Jana Campana *Henrici Percelii . . . funebris prosopopoeia stragem alumnorum scholae Henricanae pestilenti contagio editam complexa, Pragae* . . . 1600 (R 1, str. 260), do druhé sborník vydaný k obnově Jilské školy v Praze (R 2, str. 249). Na napsání tohoto sborníku měli podíl představitelé pražské university a jiní významní autoři.

Na události ve školském životě reagují také sborníky vydané přímo školami. Týkají se změn v osobním stavu učitelů (srov. sborník *Nuptiis . . . M. Andreae Hercinii a Radonova Teutobrodeni, antehac rectoris scholae Zatecensis* . . . , 1609 . . . *gratulabatur schola Zatecensis*, vydaný k odchodu O. Hercynia ze školské služby; R 2, str. 294) nebo úmrtí žáků (*Phoebi ephoebis Georgio Heccelio . . . et Christophoro Fibigero . . . 1603 aquis Neobolesilavae Boemorum suffocatis officii et amoris ergo reliquit schola Neoboleslaviana*; R 2, str. 281). Častěji však byly tyto sborníky vydávány k významným událostem v životě osob, na jejichž přízni i hmotné podpoře škole zvláště záleželo. I tak mají pro dějiny jednotlivých škol velký význam, protože zachycují jména učitelů

a pokročilejších žáků, kteří se na sepsání sborníku podíleli. Sborníky uvedených druhů vydávaly školy v Českém Brodě (1612, R 2, str. 337), v Dobrovicích (1609, R 2, str. 361), v Hradci Králové (1616, R 2, str. 354), v Klatovech (1607, R 1, str. 178; 1611, R 2, str. 10), škola u Vysokého kostela v Kutné Hoře (1607, R 1, str. 304n.), litoměřické kollegium (1620, R 2, str. 96), škola v Lounech (1575, Philotheus, Marek, *In natalem*, Praha Strahov: FK V 5 přív. 2), v Mladé Boleslavi (1602, R 2, str. 215; 1603, R 2, str. 281), v Německém Brodě (1599, Padias, Jeron., *In obitum*, Praha Strahov: FK V 2, přív. 46; 1614, Posthumus, Jiří, *Acclamatio*, Zittau Christian-Weise-Bibliothek: Pg 4^o395 přív. 34), v Novém Bydžově (1619, R 2, str. 96), v Písku (Posthumus, Matěj, *Lachrumae*, Praha Strahov: FK V 3 přív. 33), v Rakovníku (1613, R 2, str. 94), ve Slaném (1608, R 3, str. 385; 1611, Pinulus, Jan, *Docto . . . iuveni*, Praha Strahov: FK V 3 přív. 20; 1614, Pelargus, Václav, *Connubiali sacro*, Praha UK: 65 E 2293), ve Vodňanech (1609, R 3, str. 335), v Žatci (1599, R 1, str. 90; 1607, R 1, str. 230n.; 1607, R 2, str. 295; 1607, R 2, str. 329; 1608, R 1, str. 229; 1609, R 2, str. 294; 1610, R 1, str. 231; 1618, R 3, str. 249), školy v Praze u sv. Jiljí na Starém Městě (1585, R 3, str. 54; 1610, 1611, 1613: R 2, str. 250), u sv. Jindřicha na Novém Městě (1598, R 2, str. 267; 1606, R 1, str. 230), malostranská škola (1611, R 3, str. 312), školy u sv. Petra (1606, R 2, str. 11), u sv. Štěpána Většího (1600, Posthumus, Jan, *Honori nuptiarum*, Praha KNM: 49 C 6 přív. 47), Týnská škola (1619, R 2, str. 46), škola u sv. Václava na Novém Městě (1609, R 2, str. 265) a mnohé jiné. Určitou obdobou uvedených publikací je sbírka básní Bartoloměje Cirrina, recitovaných jeho žáky při uvítání členů prachatické městské rady v tamní škole r. 1599. Je vydána v Cirrinově díle *Epigrammatum liber* (1602, R 1, str. 362n.). K vydání některých sborníků se spojili učitelé a žáci partikulární školy s ostatními přáteli osoby, jíž byl sborník věnován (R 2, str. 354 k r. 1616; R 3, str. 12, k r. 1619). U několika sborníků není na první pohled zřejmé, zda jsou v něm zastoupeni jen učitelé a žáci určité školy nebo také její absolventi, příznivci a jiné osoby (R 1, str. 47 k r. 1621; R 3, str. 138 k r. 1610). Jsou známy i případy, že není v titulu školský původ sborníku vůbec udán, přitom je však ze srovnání zřejmé, že se na jeho vzniku významnou měrou podíleli učitelé a žáci některé školy (viz sborníky uvedené v R 1, str. 412n. k roku 1614; jména jejich přispěvatelů srov. se jmény účastníků na disputacích školy u Vysokého kostela v Kutné Hoře, R 1, str. 411n., k letům 1611 a 1612; srov. též v R 1, str. 231, oba sborníky k r. 1607). Po dokončení Rukověti by bylo záhodno určit podle životopisných údajů, které budou do té doby shromážděny, regionální a společenský charakter všech příležitostných sborníků, jejichž povaha není určena hned v titulu nebo je naznačena příliš všeobecně. Tak se objeví ještě řada dalších sborníků vydaných partikulárními školami, což bude mít zase naopak příznivý vliv na rozvoj biografických studií, protože účast autora na školském sborníku lze — až

na určité výjimky — považovat za důkaz jeho přítomnosti na této škole. O rozlišení příspěvků učitelů a žáků ve sbornících vydávaných školami jsem již pojednal v Listech filologických 93, 1970, str. 199.

Význam sborníků vydávaných školami spočívá především v tom, že z nich lze čerpat zprávy o osudech jednotlivých škol, dále jména učitelů a pokročilejších žáků ke dni vydání sborníku (který bývá přesně určen) a konečně zprávy o úrovni školy. Nejvýznamnějším přínosem jsou jména žáků, protože zčásti nahrazují nedochované školní matriky. V tomto ohledu jsou prozaickým protějškem sborníků tištěné osnovy disputací, konaných podle universitního vzoru na významných latinských školách, především v Žatci, v Kutné Hoře a na litoměřickém kollegiu (srov. R 1, str. 411n.). Také v těchto publikacích jsou totiž uvedena jména všech žáků, kteří se disputací zúčastnili. Zprávy o úrovni školy lze čerpat z frekvence sborníků, z počtu příspěvů v jednotlivých sbornících a z literární kvality příspěvků. Při jejím posuzování je ovšem nutno mít na paměti, že se na básnické tvorbě a zvláště na vylepšování příspěvků výraznou měrou podíleli učitelé, protože jim záleželo na tom, aby předložili vzdělané veřejnosti důkaz o úspěchu svého pedagogického úsilí.

Jak je vidět z předchozího výčtu, bylo ctižádostí každé významnější školy vydávat příležitostné sborníky. Šlo o určitou dobu vysokoškolských gratulačních sborníků. Podobně jako sborníky středoškolské, týkaly se i universitní jednak vnitřního života této instituce, jednak událostí vnějších. Rozdíl byl v tom, že na universitě převažovaly publikace vydávané k domácím událostem (týkaly se zejména promocií) nad těmi, které přesahovaly rámec vysokého učení, kdežto u středoškolských tomu bylo naopak. Sborníky partikulárních škol, které čerpaly náměty z mimoškolního života, se zpravidla týkaly společenských událostí lokální povahy, kdežto universitní publikace někdy sledovaly i události celostátního významu (uvítání panovníků). To zcela odpovídá vzájemnému poměru latinských škol a university, pokud jde o význam, poslání a oblast působení.

Sborník vydaný latinskou školou je doložen již k r. 1575 (viz výše, Louny) a patrně by se našly ještě starší publikace toho druhu, kdežto souvislá řada gratulací k promociím začíná na Karlově universitě rokem 1583, resp. 1585 (R 1, str. 307n.). K jiným příležitostem vydávala universita sborníky již dříve. Poměrně časně vydávání sborníků latinských škol nepřekvapuje, poněvadž již r. 1561 konstatuje Tomáš Mitis, že se sami Italové obdivují tomu, že v Čechách skládají verše i žáci ve školách (R 3, str. 359). Ani uvedená zjištění nás však neopravňují, abychom hledali výraznější zdroje humanistického působení na latinské školy v Čechách mimo universitní půdu. Je ostatně nutno si uvědomit, že je výskyt středoškolských sborníků v 16. stol. přes určitý časový náskok proti universitním promočním gratulacím poměrně malý a že většina sborníků partikulárních škol byla vydána až v 17. stol., což je zřejmé z předchozího přehledu.

Do výčtu veršovaných pramenů k dějinám latinského školství patří i básnické oddíly prozaických spisů (srov. *Orationes duae M. Iohannis Galerini Przíbramení in schola Suticensi institutae* ... 1615, ZJKF 2, 1960, str. 63n., R 2, str. 183) a zejména drobné průvodní básně v prozaických učebnicích, gramatikách, slovnících, přednáškách a disputacích. Tyto básně byly napsány buď týměž autorem, jako celé prozaické dílo (srov. verše ve spisu *Oratio habita* ... 1615 a *Martino Moncoviceno*; o tom Slovenská literatura 16, 1969, str. 199—213; R 3, str. 373), nebo jiným spisovatelem, který dílo pedagogického obsahu doporučuje školám (srov. veršované příspěvky v dílech P. Pressia v KNM: 49 E 22 přív. 1, 59 F 12 přív. 1; o druhém z nich B. Wižďálková, Strahovská knihovna 1, 1966, str. 39n.). Ani tyto drobné příspěvky nelze podceňovat. Významným zdrojem informací jsou zejména verše v učebnicích v nejširším slova smyslu, protože naznačují pedagogické záměry vydavatelovy, zdůvodňují způsob, jakým podává látku, zmiňují se o osudech předchozích vydání, zaznamenávají zkušenosti s nimi, oceňují změny provedené v novém vydání a někdy dokonce prozrazují i autora práce, která vyšla anonymně.

Až potud jsem mluvil o spisech nebo o básnické složce spisů, které se týkaly jako celek latinského školství. Většinou to je vyznačeno již v jejich titulu. Zprávy o partikulárních školách je však možno čerpat také z jednotlivých údajů těch veršovaných děl, která ve svém celku vztah k latinskému školství nemají. O tom, kdo byl kdy žákem nebo učitelem určité městské školy, se dovídáme: 1. z údajů o autorství, 2. z dedikací, 3. ze zmínek v textu.

Ve svých předchozích pracích jsem zdůraznil, že se nejproduktivnější období spisovatelů latinských veršů za pozdního humanismu zpravidla krylo s dobou jejich vysokoškolských studií a učitelského působení na latinských školách a na universitě. Z toho plyne, že učitelé partikulárních škol byli často autory latinských spisů nebo příspěvků. Protože zpravidla uváděli ve svých výtvorech povolání, působíště a datum, jsou údaje o autorství ve svém celku významným přínosem k poznání, jak byly městské školy v různých obdobích obsazeny. Jména žáků se objevují především pod drobnými příspěvky ve sbornících. Výjimečně napsali žáci také samostatná veršovaná díla (R 1, str. 210, rok 1593 a str. 360, rok 1615).

V dedikacích najdeme jména učitelů partikulárních škol vzácně. Pozdně humanistická díla bývala věnována šlechticům, jejich úředníkům, hodnostářům v městské správě, zámožným měšťanům, kněžím a dokonce i žákům, pokud pocházeli ze šlechtických nebo vážených měšťanských rodin, častěji než učitelům. I toto zjištění je jedním z ukazatelů, jaké bylo jejich společenské postavení. Je příznačné, že důsledky tohoto jejich postavení se projevovaly i v literárním životě, ačkoli to byli právě oni, kdo vytvořili hlavní předpoklady pro rozvoj humanistického písemnictví ve venkovských městech a byli předními nositeli těchto kulturních snah. Učitelům píší verše někdy jejich (bývalí)

záci (srov. R 2, str. 33, věnování Rokycanskému), (bývalí) spolužáci a kolegové v povolání, a to zejména ve sbornících k dosažení magisterské hodnosti, která bývala propůjčována až v době aktivního učitelského působení, a k sňatku. V tomto posledním případě však nebyl učitel poctěn vydáním společné publikace přátel za své pedagogické zásluhy, nýbrž zpravidla proto, že získával městské právo a s ním majetek i přístup k vlivným úřadům v obci; za těchto okolností se dalo předpokládat, že své porozumění pro literaturu v budoucnu projeví spíše jako mecenáš a ochránce spisovatelů než jako aktivní pěstitel literatury.

Výklad zmínek v textu jednotlivých básní se setkává zpravidla se značnými obtížemi, protože některým narážkám a básnickým opisům vlastních jmen, zejména osobních, může porozumět jen ten, kdo je důkladně obeznámen s prosopografií té doby. Právě na tomto poli zbývá nejvíce úkolů. Texty básní bude nutno excerpovat nejen pro údaje o osobách, nýbrž také pro zmínky o způsobu vyučování a o jiných věcech, náležejících do dějin školství.

O celkovém přínosu veršovaných pramenů pro dějiny latinského školství si lze učinit představu ze zjištění, že více než polovina z 3802 spisů, které byly zpracovány do r. 1968 v materiálu Rukověti (srov. LF 92, 1969, str. 358), přináší pramenné údaje o školách a některé z nich jsou věnovány námětům z oblasti školství výhradně.

Nebylo by správné se domnívat, že zanedbání veršovaných pramenů je možno napravit tím, že nadále bude věnována pozornost především jejich soustavnému zpracování. Největší úspěch slibuje naopak takový postup, který po pořízení základní excerpce přihlíží ke všem dostupným pramenům a dochází k závěrům kombinací jejich údajů. Platí-li to v jiných oborech, platí to především zde, protože z povahy dochovaných pramenů vyplývá, že je mnohde nutno postupně dosazovat údaje, jako dosazujeme hodnoty do rovnic o mnoha neznámých. Takovým rovnicím se totiž podobají některé pramenné zprávy ze 16. a 17. stol. Vypočítává-li Zikmund Hermannus Netolický ve své veršované autobiografii partikulární školy, které navštěvoval (Netolice, Prachatice, Sušice, Chrudim, Louny), a pak své učitele na těchto školách (Mylius, Falco, Věelinus, Podkostelský), aniž obojí spojuje a aniž uvádí třeba jen přibližné časové údaje (ZJKF 3, 1961, str. 37), nelze z básně vyčíst přesné zprávy o autorovu životopisu ani o personálním obsazení škol, které jmenuje. Jakmile se však podaří podle jiných pramenů spojit jméno některého učitele s některou ze jmenovaných škol a navíc určit dobu (Václav Falco, Netolice, 1607—10; R 2, str. 130; srov. však též str. 129), jsou tím získány první konkrétní údaje a navíc opěrné body pro další zjišťování. Z obou řad (jména škol, jména učitelů) totiž můžeme eliminovat po jednom údaje, zatím ovšem jen podmíněně, protože Hermannus mohl studovat na stejné škole pod vedením několika učitelů nebo na několika školách pod vedením téhož učitele. Také časové zjištění se dobře uplatní při dalším zkou-

mání. Z této drobné ukázky, která si nijak nečiní nárok na definitivní konkrétní řešení uvedeného problému, vyplývá nutnost konfrontace různých pramenů a zároveň poznání, že postup při získávání nových údajů o personálním obsazení škol je tím účinnější, čím hustší sít spolehlivých údajů jsme již vytvořili. Proto by nebylo správné, aby badatele v této oblasti odradil pomalý postup počátečních prací. I při těchto příznivých vyhlídkách na vzrůst účinnosti badatelské práce je ovšem nutno přiznat, že úkol využít bohatství, které prameny 16. a 17. stol. pro školskou oblast poskytují, nelze měřit na léta, nýbrž na desetiletí, a to ještě za předpokladu soustavného výzkumu. Bylo by snad možno namítnout, že by výsledky tohoto studia nebyly úměrné vynaloženému času a úsilí. Kdyby šlo o pouhé životopisy osob činných ve školství, byla by snad tato námitka správná. Mezi učiteli byla jistě řada osob málo významných, jak v oblasti pedagogické, tak literární. Výsledky bádání však bude možno užít v obecnějších pracích a zařadit do širších souvislostí, přičemž se nezdá uplatnit i statistické zkoumání. Co je možno po té stránce dokázat, vidíme z některých studií uveřejněných na stránkách tohoto časopisu. V budoucnosti půjde o to, aby se podobné práce mohly opírat o ještě širší pramenný základ.

Dichtung als Quelle für die Geschichte des Lateinschulwesens

JAN MARTÍNEK

ZUSAMMENFASSUNG

Die Wichtigkeit humanistischer Dichtung des 16. und 17. Jahrhunderts für die Geschichte der Lateinschulen in den böhmischen Ländern war bisher wenig bekannt und die Denkmäler dieser Art wurden nicht ausgewertet. Besonders wichtig sind die von den Lateinschulen herausgegebenen Sammelwerke, in denen als Autoren nicht nur Lehrer, sondern auch Schüler auftreten. Durch diese Autorennamen werden die nicht bestehenden Matrikeln der Lateinschulen teilweise ersetzt.

KE SKLONKU PURKYŇOVA PŮSOBENÍ NA UNIVERSITĚ

Jednání s K. Rokitským o pensionování a o možném nástupci

VLADISLAV KRUTA

Purkyně zemřel necelých pět měsíců před dosažením 82 let a zůstal v aktivní službě jako profesor fyziologie pražské lékařské fakulty až do své smrti. V posledních letech zcela přirozeně jeho výkonnost klesala a nakonec byl nemocen a přes půl roku upoután na lůžko. Nepřekvapuje tedy, že v posledních letech nemohl plnit své učitelské povinnosti jako dříve. Z německé strany se na to poukazovalo i v tisku, narážkami i přímými útoky, vytýkalo se, že Purkyně už patří historii, že není na výši tehdejší vědy, a žádalo se dosazení mladšího profesora.¹⁾ Na druhé straně se v odpověď na každý takový útok okamžitě ozvala obhajoba z české strany.²⁾ Purkyně byl příliš důležitou osobností v českém veřejném životě, v českém usilování o zřízení institucí, které by zaručily do budoucna nerušený vývoj vyšších stupňů odborné výchovy, možností vzdělání a vědecké práce v českém jazyce. Purkyně měl pro český kulturní i politický život velký, zcela mimořádný význam a česká veřejnost nemohla připustit jeho odstranění z důležitého místa, jež zastával. Českých profesorů nebylo na lékařské fakultě mnoho a nikdo druhý neměl takový věhlas a tolik statečnosti jako Purkyně. Nikdo se také pro české národní snahy neexponoval tolik a tak vytrvale jako on.

Otázky vztahující se k posledním letům Purkyňovy činnosti na universitě, k jednání o jeho pensionování a k jeho postoji k jeho možným nástupcům, jsou tedy z hlediska historie pražské university a počátků české vědy jistě

¹⁾ Kritiky proti Purkyňovi začaly patrně v r. 1862. O. Matoušek v knize *Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy*, Praha 1954, str. 192 píše: „Z archivů dnes víme, co sami zúčastnění nemohli znát: Už r. 1862 prý došly do Vídně anonymní dopisy proti Purkyňovi a r. 1863 ukládá ministr přísně důvěrně místodržitelům, aby uvažoval o Čermákovi vedle stároučho Purkyně nebo místo něho“. Jde zřejmě o doklady z archivu býv. místodržitelství, O. Matoušek však bohužel neuvádí své prameny přesněji. Akce v tisku vreholila v r. 1865. Viz např.: *Wien. med. Wschr.* 15, Col. 330—31, (8. März), Col. 613—17 (3. Mai), Col. 1321 (9. Sept.), 1865. *Die Presse* 1. X. 1865, No 271, S. 2.

²⁾ *Čas lék. čes.* 4, 192, 1865. *Allg. Wien. med. Ztg.* 10, 166—7, 1865 (F. Novotný). *Národ. listy* 17. 6. 1865 Obrana prof. Purkyně (E. Grégr?).

závažné. Bylo však dlouho těžké o nich psát bez emocí a bez zaujetí, neboť boje o naše národní kulturní práva a zájmy, ba přímo o naši existenci jako kulturního národa, byly ještě příliš blízké a jejich paměť byla ještě čerstvá. Dnes, po více než 100 letech od Purkyňových posledních zápasů, lze skutečnosti, jak byly, vážít klidněji a objektivněji. Pro porozumění celé tehdejší situaci je ovšem třeba především znát hlavní fakta. Zvláště je žádoucí vědět, jak se na ony události díval Purkyně sám.

V zachovaných dokumentech z Purkyňovy pozůstalosti, pokud vím, nebyly dosud známy žádné, které by pozadí situace a jednání o těchto věcech objasňovaly. V písemné pozůstalosti Vojty Náprstka, která byla otevřena v r. 1958, se však zachovaly doklady, které jsou v této souvislosti velmi významné.³⁾ Předně jde o koncept dopisu, který Purkyně datuje 30. 1. 1865 a který je adresován vysoce postavené osobnosti ve vídeňském ministerstvu kultu a vyučování. Je psán německy až na konečné „*Budte zdrav a přejte Vassemu JP*“. Zprvu se nám zdálo, že tato česká věta je buď přepsání nebo jen zběžná poznámka, která by měla při prepisování pisateli připomenout, aby v čistopise napsal podobnou zdvořilostní formuli německy. Ale jde tu zřejmě o záměrný český pozdrav příjemci, aby upozornil na jeho český původ a na vlastenecké snahy jeho krajanů. Adresátem byl totiž prof. Karel Rokitský, který se stal v r. 1863 referentem pro lékařské fakulty v ministerstvu kultu ve vládě ministerského předsedy A. Schmerlinga.

V Praze 30. ledna 1865

Vysokoblahorodý pane školní rado!

Vážený příteli a příznivče!

Právě mi oznámil Dr. Eiselt⁴⁾, co se o mně ve Vídni dozvěděl nového, jak mu to řekli jiní anebo Vy sám. Tedy mám být dán na pensi — nu, myslím, že je to tak

³⁾ Předběžně jsme o nich referovali na schůzi Kroužku pro dějiny lékařství v Brně 10. 2. 1960, *Scripta med.* 33, 123—4, 1960.

⁴⁾ Jan Bohumil Eiselt (1831—1908), syn lékaře v Poličce, studoval od r. 1850 lékařství v Praze, kde se r. 1855 stal doktorem lékařství, r. 1856 dr. chirurgie. R. 1855 se stal klin. asistentem, po studijních cestách do Paříže, Berlína, Edinburku a Londýna se stal r. 1860 docentem vnitř. lékařství, prvním, který přednášel důsledně česky. Měl významný podíl na založení Spolku českých lékařů a Časopisu lékařů českých, jehož byl pak spolu s J. Podlipským prvním vedoucím redaktorem. Úzce spolupracoval s Purkynem na uplatnění češtiny v odborné lékařské práci, zvláště na universitě a na zřízení českých odborných institucí. R. 1863 se stal primářem tzv. prsního oddělení ve všeobecné nemocnici, které se stalo zárodkem první české lékařské (tj. interní) kliniky. V r. 1864 byl jmenován profesorem university v Charkově, ale na radu Purkyňovu zůstal v Praze, kde se stal 1866 mř. profesorem kliniky pro prsní nemoci a přes odpor německých profesorů a lékařů dosáhl r. 1871 zřízení české lékařské kliniky. Jejím přednostou zůstal do r. 1902. Zemřel 1908. — M. Navrátil: *Almanach čes. lék.*, Praha 1913. J. Thomayer: *Čas. lék. čes.* 1895, 125—131. Reinsberg: tamtéž s. 131—136. O. Matoušek l. c. (pozn. 1).

správné. Když jablíčko i nejlepšího druhu uzrálo, ba snad už přezrálo, tak spadne buďto samo se stromu, nebo je ruka pečlivá sundá. Na tu výslužbu jsem už myslil po několik let, s klidem očekáváje běh věci. Ač jsem to tedy očekával, přec jen mne to překvapilo, i když nemohu říci, že by to nebylo v pořádku; vždyť naopak by to bylo abnormní, kdyby na tak důležitém místě jako je v celém rozvrhu universitního studia katedra fyziologie, byl ještě ponechán stařec ve věku 78 let. Co by mne bolelo, ba co bych si i sám vyčítal, kdybych snad měl odstoupit pro nezpůsobilost. Ale přes svůj vysoký věk jsem ještě duševně úplně zdrav a svěží, že bych se o hodně mladšímu dovedl postavit; materiálů ke zpracování mám mnoho, že bych dovedl ještě i tučtější sil zaměstnat. Že jsem mnohé dosud sám nezpracoval, to leží v mé povaze zvyklé mnohdy otálet, což ovšem nechci nikterak omlouvat, ale vím, že co jsem dosud vykonal, jsou nová vlákna, která bych mohl přísti dále, jež bych rád jiným přenechal, aby je dovedli ke zdárnému konci.

Jestliže snad některé pokoutní hlasy o mně šíří, že svou stolicí již řádně nezastávám, tak to musím prohlásit za osočování a přál bych si, aby se ukázali na světle. Nebude mnoho zdejších profesorů, kteří by byli tak pilní a pracovali stále s plným ohledem na nový pokrok; ani se nezmiňují kolik fyziologů jsem za dobu 42 let vědecky vychoval a nemluví o ústavu; k tomu se ani nechci zmiňovat o vysokých počtech, kterých se mi dostalo od většiny evropských universit, akademií a učených společností. Tu ovšem nepomůže žádné omlouvání nebo zastírání, ani nepomůže vychloubání. Jak se říká hana na mně zůstane... jsem už pánům příliš star — mají snad pravdu, už je tomu tak. Bude tudíž na čase, abych se zařídil podle Vaší rady a vzdal se svého místa. Starost mi ovšem dělá volba mého nástupce. Bylo by mým srdečným přáním, aby se jím stal někdo, kdo by neměl jenom zájem o vědeckou práci, ale také o naši vlast a, říkám to otevřeně, o náš lid, to si žádá život, celá naše budoucnost.

Prof. Czermak, na něhož jsem tolik spoléhal, mne zklamal, je to člověk v každém směru polovičatý. Dr. Edv. Gregr utopí asi svůj talent i vědění ve všedním životě — a Dr. Ant. Frič věnoval se úplně zoologii a paleontologii; zůstane tak důležitým a činným členem musejní společnosti. Můj nynější asistent Dr. Fr. Novotný, ačkoliv znamenitý nadáním a pilí, je příliš mlád a musí se ještě hodně učit.

Zbývá tedy Prof. Dr. Tomsa jako můj nástupce a pokračovatel práce v mém směru. Jistě se nemusím pouštět do jeho chvály, konečně je Vám lépe znám než mně. Snad se dá odvrátit nebezpečí, že bychom ho ztratili.

Pokud se mne týče, sloužím vědě a státu zde jako prosektor 4 roky 1819—1822,⁵⁾

⁵⁾ Purkyně nastoupil na místo asistenta-prosektora norm. anatomie v Praze 20. prosince 1818, krátce po promoci (9. XII.). Zastával je patrně do konce března 1823. V r. 1820 se ucházel marně o místo profesora materia medica v Praze po A. Wawruchovi, v l. 1821—1823 pak o místo profesora anatomie a fyziologie v Pešti uprázdněné odchodem prof. M. Lenhosséka do Vidně a na místo prof. anatomie na lyceu ve Štýrském Hradci. Všechna tato místa dostali uchazeři mnohem méně kvalifikovaní než Purkyně, kteří také potom nic pozoruhodného nedokázali (V. Kruta: *K počátkům vědecké dráhy J. E. Purkyně*, Brno 1964).

jako profesor v Prusku ve Vratislavi 27 let,⁶⁾ a opět zde 1851—1864, tj. 13 let, tedy dohromady ve službách vědy 44 let.⁷⁾ Bez mého přičinění a k mému překvapení přidali p. ministr Leo Thun deset let k mé zdejší době, takže mám nyní 23 služebních let, a tedy by mi do pense zbývalo 7 let. V plném vědomí své životní síly chtěl jsem tato léta v činnosti klidně prožít a pak teprve sám ve vši cti odstoupit. Ale zdá se, že prozřetelnost jinak rozhodla a této vůli se asi budu muset podrobit. Přesto byl bych rád se dočkal stavby nového fyziologického ústavu; má být vystavěn poblíže nemocnice monumentálním způsobem ve spojení s novým anatomickým ústavem. Tyto ohledy a vyhlídky byly by mne i nadále udržovaly na mém místě, bylot odjakživa cílem mého života budování nových ústavů fyziologických.⁸⁾ Než nechci dále státi v cestě mladším silám, které také chtějí do života a ustoupím rád ze svého místa. Ovšem podmínky si nemohu klást, ba ani nesmím a tak chci vše přenechat rozšafnosti a milosti svých pánů. Co bych tak asi směl očekávat byl by dosavadní plný plat 2500 zlatých konv. m. a k tomu ekvivalent za emolumenta s tím spojená, jež bych odhadl na 1500 zl.k.m. Když jsem přecházel na své nynější místo, přijal mne pan ministr L. Thun s mým vědomím a souhlasem s platem 1600 zl., ale po půl roce byla tato suma zvýšena na 2500 zl. s poukazem na emolumenta s tím spojená a byt zdarma v příštím novém ústavu. S ohledem na všechny okolnosti myslím, že bych se směl odvážit požadovat pro sebe pensí 3000 zl.k.m. s plným vědomím, že je to ponecháno jediné milosti J.V. mne tímto platem obšťastnit na tu krátkou dobu života, jež mi ještě zbývá, kterou bych mohl prožít s pocitem vděčnosti k J.V.

Buďte zdrav a přejte Vašemu

Dr. J. Purkyněovi

Na poslední straně Purkyně ještě přes text připsal:

Právě mi napadá, že Vy sám naznačujete Dr. Eiseltovi; zažil jsem jeden odchod, kdy se obě strany zhostily případu se ctí. Ministerstvo nechť mne ponechá na místě a ustanoví vedle mne nějakého kolegu. P.

(Originální německý text viz str. 70—72)

Rokitanský, o 16 let mladší než Purkyně, dostal r. 1862 čestný titul dvorní rada, což byla jedna z nejvyšších poct pro vysokoškolského profesora. Purkyněovo oslovení „Unterrichtsrat“ se zřejmě vztahuje na jeho funkci referenta pro lékařské fakulty v ministerstvu vnitra, později v osamostatněném

⁶⁾ Purkyně nastoupil ve Vratislavi asi 10. dubna 1823, do Prahy se vrátil 9. dubna 1850, téměř na den přesně po 27 letech (V. Kruta, 1964, l. c. pozn. 5).

⁷⁾ Období od začátku r. 1819 do 1. 1. 1865 je přesně 46 let (4+27+15). Nevíme, zda v čístopise chybu opravil.

⁸⁾ Viz V. Kruta: K vzniku a významu Purkyněova fyziologického ústavu ve Vratislavi. *Sborník pro děj. věd a techn.* 6. J. E. Purkyně *Pojem fyziologie*..., doslov V. Kruta. Novoročenka SZN 1969. Též *Opera omnia VII*, str. 15—27 a 379—388; XII, v tisku. — V. Kruta: *Scripta med.* 39, 1—16, 1969. *Čs. fysiolog.* 18, 219—230, 1969.

ministerstvu kultu. Také ve svém referátu o Rokitanského spise⁹⁾ píše Purkyně, že se Rokitanský stal „studijním radou“. Ve svých vzpomínkách Vznik a počátky české lékařské kliniky Eiselt, který byl, jak jsme viděli, v Purkyňově jednání s Rokitanským prostředníkem, píše:

Když Purkyně blížil se stáří 80 let, dopsal mně Rokitanský, abych jej připravil na pensionování. Psaní to donesl jsem Purkyni, aby jednal dle své vůle. Skutečně vstoupil Purkyně v té záležitosti s Rokitanským ve vyjednávání. Rokitanský psal mně po druhé:

Milý pane kolego! Prokázal jste mi v překvapivě krátkém čase velkou přátelskou službu a jsem Vám zavázán k mnohým díkům. Spadla mi se srdce velká tíha, poněvadž vím, že mistr (?) Purkyně se odevzdaně poddává postavení, jež se pro něho zamýšlí.¹⁰⁾

Piši mi současně a abych celou věc v každém směru uspišil, radím mu, aby sám požádal o své přeložení na odpočinek a přitom bez obalu vyslovil svá přání. Pokud jde v tomto ohledu o účast na zřízení projektovaného nového fyziologického ústavu i pokud jde o jeho nástupce, pak jej mohu ujistit, že se jeho rady vždy vezmou v úvahu. Pokud však navrhuje na konci dopisu dosazení některého kolegy vedle sebe, z toho jej zrazuji, jelikož nelze zaručit, že to bude člověk, vedle něhož by se cítil dobře. Nejlépe bude, když učiní tak, jak jsem právě poznamenal, a sám o to požádá, čímž podstatně usnadní i vyřízení věci tak, aby to odpovídalo všem jeho přáním — o čemž ostatně vůbec nepochybuji.

Budete-li tedy mluvit s prof. Purkynem, tvejte na tom — aniž byste mu něco říkal o tomto mém psaní — že učiní nejlépe, když uposlechne mé rady. Je to míněno upřímně a působí mi to opravdové pohnutí, jemuž podléhám více než mnozí jiní.“
Rokitanský

Dopis, který Eiselt¹¹⁾ cituje, je přímou reakcí na Purkyňův text, který zřejmě nezůstal jen konceptem. Purkyně takový dopis Rokitanskému opravdu odeslal, ale jeho originál se bohužel podle našich dosavadních informací nezachoval.¹²⁾ Eiselt však zřejmě nerespektoval Rokitanského přání, aby o tomto dopise Purkyňovi neřikal, neboť v Purkyňově pozůstalosti se zachoval jeho vlastno-

⁹⁾ Čas. lék. čes. 2, 256—258, 1863; 3, 22—24, 1864. Opera omnia VII, str. 289—295.

¹⁰⁾ Tento odstavec citujeme podle Purkyňova vlastnoručního opisu (po doplnění zkratek).

¹¹⁾ B. Eiselt: Vznik a počátky české lékařské kliniky, Praha 1908, str. 28. Eiselt otiskuje původní německý text (viz str. 72).

¹²⁾ Všechna dosavadní pátrání po Purkyňových dopisech ve Vídni v ústavě pro dějiny lékařství, v universitním archivu, v archivu Akademie i v ministerstvu vnitra vyzněla zatím negativně (O. Matoušek, J. Sajner, Z. Franc z našeho popudu). Také v pozůstalosti Rokitanského a E. Brücke, jimž Purkyně nepochybně psal, se žádný jeho list nezachoval. Nieméné Prof. E. Lesky v poslední době našla ve Vídni řadu dokladů, které zpracovala ve spise Purkyněs Weg, Sitzber. Öster. Akad. Wiss. Bd. 265, Abh. 5, Wien 1970. Viz recensi na str. 102—104.

ruční opis (s četnými zkratkami) tohoto dopisu, včetně prvního odstavce, který Eiselt neotiskl. Zachoval se však i dopis Rokitanského Purkyňovi, o němž je ve shora citovaném dopise Eiseltovi také zmínka. Rokitanský v něm Purkyňovi odpovídá:

Vídeň 8. února 1865

Vysocevážený pane a mistře!

Svým dopisem jste mne určitým způsobem zbavil těžkého, velmi těžkého úkolu, který při svém povolání mám splnit. Můj vysocevážený mistře, vykonal jste tolik v oblasti pravdy a krásy, jak sotva kdo jiný, a já ze své strany bych s potěšením nastoupil životní období, ve kterém bych nerušen povinnostmi a závazky mohl žít pro vědu a své oblíbené úkoly. Poněvadž jsem se nyní dozvěděl, jak se na věc díváte, jaká máte přání, mohu Vás ujistit, že jim bude věnována náležitá pozornost; nezanedbal jsem v tom ohledu nic, když jsem se snažil jednat dle své úcty a přičylnosti.

Celá věc by se podstatně usnadnila, kdybyste laskavě sám požádal o přeložení na trvalý odpočinek a přitom vyslovil svá přání ohledně pense, tak jak píšete. Pokud jde o vliv na zřízení nového fyziologického ústavu, na volbu a jmenování Vašeho nástupce, Vaše rada bude bezesporu slyšena a vzata v úvahu.

Tak byste to měl udělat — ale vzít si někoho k ruce, to bych neriskoval, poněvadž bych Vám nemohl zaručit, že by to byl někdo podle Vašeho přání.

Tím, že jsem si dovolil dát Vám svou nejlepší radu, učinil jsem tak vedle uznání Vašeho vysokého významu jako učence a učitele, s oním pocitem piety a pohnutí, které nás jedině smiřují s osudem každé pozemské velikosti, s kterým stále jsem a zůstávám

Váš upřímně oddaný
Rokitanský¹³⁾

Dopis je nesporně psán s velkou úctou a ohleduplností. Rokitanský byl velmi pozorný, aby se v nejmenším Purkyně nedotkl a Purkyňovo rozhodnutí, jež se zdálo rozumné a nevyhnutelné, přijal s ulehčením. Zdálo se tedy, že se úkolu, jímž byl pověřen, uspokojivě zhostil a záleželo už jen na tom, aby vše další proběhlo hladce a důstojně. Ve věci zřízení nového ústavu a výběru nástupce sice Rokitanský ujistil, že se vezme zřetel na Purkyňova přání a rady, zřejmě se však nechtěl nebo nemohl vázat. Nový ústav byl ovšem především věcí toho, kdo v něm měl pracovat a vést práci mladších, tj. nového profesora. Ve věci Purkyňova nástupce měl asi Rokitanský svůj vlastní názor a snad nemohl nebo dokonce ani nechtěl čelit nátlaku německé strany, která sledovala právě opačný záměr než Purkyně, tj. dosadit profesora, který by

¹³⁾ Náprstkovo museum. Původní něm. text viz na str. 72—73.

na universitě upevňoval německý vliv a brzdil vzestup českého živlu. Purkyně a jeho stolice byly baštou, v níž měli Češi pevnou základnu pro svůj další postup, a tuto baštu chtěli Němci zdolat.

Ve věci svého odchodu do pense Purkyně nemohl proto rozhodovat sám. Byl příliš důležitým článkem v české kulturní společnosti a otázka jeho odstoupení nebyla jen jeho věcí. Eiselt ve zmíněných již vzpomínkách na jiném místě píše:

„Purkyně byl r. 1851 (!) povolán do Prahy z Vratislavi návrhem prof. Hally.¹⁴⁾ Bez jeho podpory nebyli bychom dosáhli ničehož v našich snahách o uplatnění češtiny. On jediný stál neohroženě vždy s námi v první řadě, jeho světové jméno vždy si platnosti dobývalo.“¹⁵⁾

Čeští vlastenci se o Purkyněho úmyslu vzdát se profesury brzy dověděli a studenti již 2. února 1865 předložili petici, v níž mu vyslovili oddanost, úctu k jeho vědeckému dílu s prosbou a přáním, aby nadále zůstal jejich učitelem na fakultě. Petici podepsalo 120 mediků. Byla otištěna doslovně v Časopisu lékařů českých,¹⁶⁾ kde se výslovně uvádí, že ji podepsali Češi i Němci. Purkyně, ač se už vlastně rozhodl, sdílel zřejmě obavy o osud české věci na lékařské fakultě a měl i své osobní důvody. Nelze se proto divit, že po této petici — a jistě i na naléhání českých přátel, veřejnosti a tisku — změnil své rozhodnutí a od svého úmyslu resignovat zase upustil. Eiselt o tom píše:

„Při povolání Purkyně do Prahy nebyla podmínka stanovena stran nutnosti odstoupit při dosažení jistého stáří. V Německu dodnes není služba omezena stářím. Toho se Purkyně chopil, že není s podmínkou přijat, v jistém stáří o výslužbu žádati; jméno vědecké jeho chránilo jej, že nebyl bez svého svolení pensionován.“¹⁷⁾

V tomto bodě však není Eiseltovo vylíčení zcela přesné. Koncept dopisu zaslaného K. Rokitskému ukazuje, že Purkyně osobně by se byl nepochybně s odchodem do výslužby smířil. Nešlo však jen o jeho osobu. Věděl, že by se jeho odchodem ztratila významná posice pro české národní snahy v době, kdy pro českou vědeckou práci nebyla pevně zabezpečena ani jedna ze základen, o něž Purkyně usiloval — České museum, česká universita nebo Akademie.

¹⁴⁾ Josef Halla (1814—1887), profesor vnitřního lékařství stylisoval posudek fakulty, k návrhu na Purkyněho jmenování, který podal císaři tehdejší ministr kultury a vyučování Lev Thun (1811—1888), který byl iniciátorem návrhu, jehož uskutečnění velmi energicky sledoval a prosadil. Viz O. Matoušek: Purkyně v Čechách. Sborník *Jan E. Purkyně, Badatel, národní buditel*. Praha 1955 s. 61 ad. E. Lesky: *Purkyně and Thun*. Sborník Symposia J. E. Purkyně, Brno 1971, s. 65—83.

¹⁵⁾ Eiselt, l. c. (pozn. 11), s. 2.

¹⁶⁾ 1865, str. 79; *Opera omnia* VII, 315.

¹⁷⁾ Eiselt, l. c. (pozn. 11), s. 28.

A na tom Purkyněvi, stejně jako všem upřímně smýšlejícím Čechům, velmi záleželo. To byl nepochybně hlavní důvod, že své původní stanovisko dodatečně změnil a trval na tom, aby byl nadále ponechán ve své funkci.

Pro porozumění situaci je snad vhodné připomenout, že po pádu Bachovy absolutistické vlády v r. 1859 vznikly v Čechách naděje na spravedlivé urovnání a postupné splnění základních českých požadavků, když polský politik A. Goluchowski, dřívější místodržitel Haliče, začal zprvu jako ministr vnitra, pak jako předseda vlády reorganizaci monarchie ve federalistickém smyslu, jejímž základem se měl stát tzv. říjnový diplom, vydaný císařem 20. 10. 1860 „k upravení vnitřních státoprávních poměrů v mocnářství, kterými se dosavadní absolutní vláda přeměnila ve vládu ústavní na základě historickém jednotlivých království a zemí.“ Mělo se jím dostat rovnoprávnosti jednotlivým národům, ale Goluchowski se neudržel a neprosadil tyto spravedlivé zásady proti tlaku německo-rakouských centralistů. Nová vláda A. Schmerlinga oktrojovala 26. 2. 1861 novou, tzv. únorovou ústavu, nesenou zcela jiným duchem. To ovšem zklamalo české naděje a nutilo k novému úsilí za spravedlivé české požadavky.

Rokitanský se stal poradcem vlády v r. 1863, právě v centralistické vládě Schmerlingově, a sám také v podstatě zastával rakouské centralistické stanovisko. Většinu svého života — od 3. roku lékařských studií — prožil ve Vídni, šel se s vídeňským prostředím, dosáhl tu významného postavení, a i když nezakrýval svůj český původ, viděl události spíše z rakouského než z českého hlediska. Pokud šlo o universitu, vyjádřil své stanovisko ve dvou brožurách z r. 1863, jež Purkyně polemicky recenzoval v Časopise lékařů českých.¹⁸⁾ Vytýkal Rokitskému zejména, že se nevyjádřil k požadavku národních universit v rakouské monarchii, tj. také k požadavku české university, a že zdůrazňoval nadřazenost vídeňské university ve všech směrech, osobní i věcnou, kterou jí Purkyně sice neupíral, ale zdůrazňoval, že se nesmí usku- tečňovat na úkor universit národních.

V odstupu času Rokitského postoj vcelku výstižně charakterisoval B. Eiselt ve své už zmíněné vzpomínkové publikaci, ve zmínce o své návštěvě Vídně v r. 1871, kdy se v dalším krátkém liberálním období vlády Hohenwartovy uskutečnilo zřízení samostatné české lékařské kliniky:

„Byl jsem se poděkovat ve Vídni ministru osvěty Jirečkovi.¹⁹⁾ Sdělil se mnou,

¹⁸⁾ K. Rokitský: *Zeitfragen betreffend die Universität mit besonderer Beziehung auf die Medizin*. Wien 1863, 31 str. *Die Conformität der Universitäten mit Rücksicht auf gegenwärtige oesterreichische Zustände*. Wien 1863, 24 str. Purkyněho recenze vyšly v *Čas. lék. čes.* 2, 256—8, 1863 a 3, 22—24, 1864 a znovu jsou otištěny v *Opera omnia* 289—295, 1958.

¹⁹⁾ Josef Jireček (1825—88), liter. historik byl ministrem školství od 2. 2. do 31. 10. 1871, v ministerstvu vedeném K. S. v. Hohenwartem.

že referent Rokitanský byl dlouho proti mé žádosti. Navštívil též Rokitanského díky mu vzdávaje, řekl mně, že osobně byl proti zřízení české kliniky, ale když ministr tomu přízniv byl, že k tomu svolil, že je rád, že se tak stalo.

Rokitanský měl ve státním, později když ministerium to rozděleno bylo, v ministerium vyučování, v tomto své bureau, kde každodenně co referent lékařských fakult od 11 hodin dopoledne přijímal. Mohl s ním každý česky mluvit, se známými se loučil hubičkou. Ročně zajížděl do Čech a putoval incognito ve východních Čechách.

I ve svém bytě ve Všeobecné nemocnici vídeňské návštěvy známějších přijímal.

Kdykoliv do Vídně jsem přijel, nikdy jsem neopomenul navštěvovat jeho přednášky. Měl suchopárný, jednozvučný výklad, více pro zkušené již lékaře než pro mladíky ještě nevidoucí.²⁰⁾

Mírněji se o úřední činnosti Rokitanského vyjádřil ve své posmrtné vzpomínce v r. 1879 V. Janovský:

„R. 1863 se stal Rokitanský referentem ministeriálním a dvorním radou, zastává od té doby úřad referenta pro vysoké učení lékařské. Ačkoliv právě tento odbor činnosti Rokitanského byl z různých stran posuzován rozličně, musíme přece vyznati, že po celou dobu tu zůstal Rokitanský věren zásadám svým o svobodě bádání a učení a že hleděl co možná, někdy za dosti nepřiznivých poměrů časových, prokřestiti dráhu nadaným badatelům.“²¹⁾

O jeho stanovisku k českým snahám však Janovský pomlčel. Rokitanský jistě nechtěl české věci škodit a snad i snahy a požadavky svých krajanů chápal, ale sám by nebyl nijak k jejich uskutečnění přispěl. Jeho hlavním měřítkem byla vědecká úroveň, jiné neuznával. K Purkyňovi jako svému učiteli, a jako vynikajícímu vědci, měl úctu a s ohledem na to se v otázce jeho pensionování snažil jednat smírně a ohleduplně. Na druhé straně smýšlel centralisticky a chtěl plnit své povinnosti, jak odpovídaly jeho úřadu. Tento rozpor činil tedy jeho úkol tak těžkým. Sám byl ostatně také se strany vídeňských radikálů předmětem kritiky i nátlaku.

V této souvislosti je třeba připomenout zejména osobní nepřátelství vedoucího redaktora Wien. med. Wochenschrift L. Wittelshöfera.²²⁾ A právě jeho

²⁰⁾ B. Eiselt, l. c. (pozn. 11), s. 32—33.

²¹⁾ V. Janovský: Karel Rokitanský, *Čas. lék. čes.* 18, 246, 1879.

²²⁾ Vzniklo tím, že vídeňská lékařská společnost se na svém valném shromáždění r. 1851 na návrh profesora chirurgie Dumreichera usnesla vyloučit dra Wittelshöfera proto, že zneužil své členství svými nepřesnými zkomolujícími urážlivými a zesměšňujícími zprávami o průběhu zasedání. Rokitanský jednání předsedal a byl po tomto usnesení pověřen, aby mu je vysvětlil. Wittelshöfer pojal pak k Rokitanskému zášti a vystupoval po mnoho let nepřátelsky nejen proti němu, ale i proti jeho rodině (K. v. Rokitansky: Selbstbiographie u. Antrittsrede. Eingeleitet, herausgegeben... von Erna Lesky. Wien

časopis vystupoval s jistou jízlivostí a zlomyslností opětovaně proti Purkyňovi, proti zavádění českých přednášek na lékařské fakultě, proti snahám o organizování české vědecké práce, a jak se zmiňujeme níže, velmi rozhodně prosazoval pro Prahu jmenování Czermakovo. Je proto třeba brát rezervovaně názor, který vyslovil B. Bouček ve svém jinak velmi věcném a uvážlivém rozboru vztahů Rokitanského a Purkyně: „...bylo by stačilo i jen malé gesto Rokitanského ve prospěch Purkyňův, tj. českých požadavků, a otázka české lékařské fakulty by zcela jinak vypadala. To se však nestalo...“²³⁾ Rokitanský mohl rozhodnějším postojem české věci nesporně velmi prospět. Ovšem druhá strana by také byla zesílila své opačné akce. Do minulosti nelze spekulovat s takovým zjednodušováním tehdejší situace — pokud to lze vůbec. Historie se snaží poznat a pochopit vztahy, okolnosti a síly v tom, co se stalo, pokouší se události osvětlit. Nemá smyslu spekulovat o tom, co by se bylo mohlo stát, kdyby se něco bylo sběhlo jinak, než tomu opravdu bylo.

Otázka Purkyňova nástupce. Nejzajímavější částí Purkyňova dopisu je odstavec, v němž Purkyně mluví o svém možném nástupci. Je zřejmé, že mu velmi záleželo — a nejenom jemu — na tom, aby jeho nástupce byl nejen dobrým odborníkem, ale aby to byl také uvědomělý Čech, který by pokračoval v práci, kterou sám začal, na organizaci českého vědeckého snažení a budování českých vědeckých institucí.

Všimneme-li si důležitého činitele, totiž věku možných nástupců, o nichž se Purkyně zmiňuje, byl nejstarším Grégr,²⁴⁾ jemuž v r. 1865 bylo 38 let, po něm

1960, Sitzber. Öster. Akad. Wiss. Philos. Hist. Kl. 234, 3., s. 61—62. Za upozornění děkuji paní prof. E. Lesky).

²³⁾ B. Bouček: Purkyně a Rokitanský o rakouských universitách. *Čas. lék. čes.* 89, 1095—1097, 1950.

²⁴⁾ Eduard Grégr, čes. politik, nar. 4. 3. 1827 ve Štýru (Steyer), Hor. Rakousko, z. 3. 4. 1907. Dětství prožil v jižních Čechách, gymnasium studoval v Písku, filosofii ve Vídni (2 roky). 1848 se zapsal na medicínu v Praze, promoval 13. 10. 1854, stal se asistentem u J. E. Purkyně. Zabýval se hlavně srovnáv. fyziologií a anthropologií; záhy pochopil význam Darwinova učení, které šířil a komentoval. 1858 se habilitoval z lékařské fyziky, s úmyslem sledovat vědeckou dráhu. 1860 podnikl vědeckou cestu po záp. Evropě s doporučením od Purkyně (Vratislav, Berlín, Greifswald, Rujana, Stralsund, Stockholm, Kodaň, Kiel, Hamburg, Kassel, Utrecht, Amsterdam, Brussel, Leuven, Liège, Köln, Bonn, Göttingen, Heidelberg, Tübingen, Mnichov), kterou popsal ve svém *Denníku I*, s. 58—104. V r. 1861 ho politické události strhly do veřejného života, vzdal se docentury a stal se redaktorem *Nár. Listů* a společníkem tiskárny. R. 1861—62 spolu s Purkyněm redigoval *Živu*. Psal též články do Riegrova *Naučného Slovníku*. Byl nejrozhodnějším bojovníkem za práva české vědy, za zřizování čes. stolic na universitě, za českou universitu; spolu s Purkyněm založil *Matici lidu*, instituci, jež vydávala levné a hodnotné české knihy. — E. Grégr: *Denník*. Vydal Z. V. Tobolka, Praha 1908. — J. Matiegka: Za drem Eduardem Grégrem. I. Grégr jako antropolog a fyziolog. *ČLČ* 46, 415—417, 1907. — V. Bartoníček: K činnosti MUDr. Edv. Grégra. K úmrtí jeho před 30 léty. *Věst. čes. lék.* 49, 1363—68, 1937. Bez bibl. — O. Matoušek: l. c. (pozn. 1), s. 178—188.

byl Czermak 37letý, Tomsa 35letý, Frič²⁵⁾ 33letý a nejmladší Novotný,²⁶⁾ teprve 26letý. Novotný byl tedy opravdu velmi mlád, Purkyňovým asistentem se stal až v r. 1864, tedy právě rok předtím, a nemohl ještě přicházet v úvahu. Všichni ostatní, pokud jde o věk, mohli vyhovovat. Ovšem, jak Purkyně správně připomíná, Eduard Grégr se odcizil vědě — i když nadále jako politik a publicista prokázal české věci velké služby — a Antonín Frič se věnoval zoologii a paleontologii. Jako vážní kandidáti tedy zbývali jen J. N. Czermak a V. Tomsa.

J. N. Czermak²⁷⁾ (1828—1873) byl by býval nepochybně ze všech Purkyňových žáků jeho nejvhodnějším nástupcem. Pocházel z vážené pražské lékařské rodiny, s níž byl Purkyně dlouho v přátelských vztazích. Jeho otce znal už z doby studií (promoval v září 1820, necelé dva roky po Purkyňovi) a jeho manželku rozenou Veselou z Molitorova poznal a s rodinou se sblížil za svého pobytu na pražském sjezdu přírodovědců a lékařů v září 1837. J. N. Czermak pak u něho strávil ve Vratislavi část svých studentských let (1847—8). Purkyně ho poznal jako 9letého chlapce a po předčasně smrti jeho

²⁵⁾ Antonín Frič, nar. 30. 7. 1832 v Praze, zemřel 15. 11. 1913. Studoval nejprve na přání otce 3 roky práva (od r. 1851), od r. 1854 medicínu. Už jako student se stal kustodem Čes. musea. Promoval na lékařské fakultě 5. 5. 1860. Purkyňovým asistentem byl v letech 1861—1863. Svou první práci uveřejnil v r. 1851, podle soupisu ve sborníku k jeho 70. narozeninám vydal do r. 1865 celkem 33 publikací. Pokud lze soudit z názvů, není žádná z nich fyziologická; krom několika cestopisných črt se zabývají vesměs zoologickou a paleontologickou tematikou. Sotva by tedy mohl být jmenován profesorem fyziologie. — B. Němec uvádí, že Purkyně si přál, aby se Frič specialisoval na fyziologii a viděl v něm svého možného nástupce, ale Frič byl v nitru odhodlán věnovat se zoologickému a paleontologickému výzkumu Čech v Českém museu, jehož sbírky měly podle jeho představy být názornou školou pro nejširší vrstvy. Názorné metodě vyučování Frič zůstal věren jako Purkyně celý život (J. E. Purkyně. *Badatel — národní buditel*. Praha 1955, s. 17). Habilitoval se v březnu 1863 na universitě ze srovnávací anatomie a fyziologie prací o anatomii obrovské želvy. V r. 1864 se habilitoval na technice pro zoologii a paleontologii. R. 1871 se stal mimořádným profesorem zoologie na universitě, 1880 řádným profesorem. Splnil část Purkyňova odkazu tím, že v museu Na příkopě vytvořil velmi aktivní středisko české přírodovědecké práce. — Navrátil: *Alm. čes. lék.*, s. 68, *Antonín Frič. Vzpomínky k jeho 70. narozeninám*. Praha 1902. — O. Matoušek, l. c. (pozn. 1), s. 200 až 210.

²⁶⁾ František Novotný, nar. 22. 3. 1839 v Kamenici n. Lipou, zemřel 3. 7. 1879. Medicínu začal studovat v Praze 1856, 5 let byl asistentem v Museu, 1864 asistentem fyziologie u J. E. Purkyně, v témže roce promoval. V r. 1866 byl činný jako cholery lékař v severních Čechách. 1868 učil samostatně mikroskopii, embryologii a histologii, od 1868 přednášel český celou fyziologii. Zastupoval Purkyně plně téměř 2 roky. Habilitoval se v r. 1869, krátce před Purkyňovým úmrtím.

²⁷⁾ Životopisy: A. Springer v J. N. Czermak, *Gesammelte Schriften*, II, s. XI—XLVI. O. Schrutz: *Prakt. lék.* 8, 527—531, 1928. A. Durig: *Wien. med. Wschr.* 78, 791—793, 1928. O. Matoušek (l. c. pozn. 1), s. 188—192; M. Navrátil: *Alm. čes. lékařů* s. 34.

otce (1843) se považoval v jistém smyslu za jeho ochránce.²⁸⁾ Czermak se také v r. 1850 stal Purkyňovým prvním asistentem v Praze. Po habilitaci r. 1854, kdy nebylo v Rakousku žádné volné místo profesora fyziologie, přijal nabídnuté mu místo profesora zoologie ve Štýrském Hradci, se slibem tehdejšího ministra školství Leo Thuna, že dostane první uvolněné místo profesora fyziologie. Když rakouská Bachova vláda nařídila, aby se na krakovské universitě přednášelo německy, což tehdejší profesor fyziologie, polský vlastenec Józef Majer (1808—1899) odmítl, byl Czermak v r. 1856 jmenován profesorem fyziologie na této universitě. Ovšem šťasten tu nebyl. Majer, přes Czermakovo dosazení, přednášel dál polsky a na jeho přednášky chodili okázale polští studenti ze všech fakult. Majer měl takovou popularitu, že si ho vláda netroufala sesadit.²⁹⁾ Czermak musil cítit, že je tu nevídaným cizím živlem, i když si ho Majer po vědecké stránce vážil. Po roce se vrátil do Vídně, kam i z Krakova častěji dojížděl. Uvažoval o tom, vzdát se profesury, přesídlit do Prahy, zřídit tam soukromou fyziologickou laboratoř a věnovat se cele výzkumům jako soukromý badatel. Koncem r. 1857 se dotázal Purkyně, zda by souhlasil s tím, aby se stal vedle něho mimořádným profesorem experimentální fyziologie. Purkyně o 40 let starší však s tímto záměrem nesouhlasil a upozornil, že by za čas mohlo dojít k nedorozuměním. A Czermak už dále nenaléhal. V zimě 1857—58 začal ve Vídni své pokusy laryngoskopické, navazuje na zprvu nepřilíh úspěšné zkoušky L. Türeka s Garciovým zrcátkem. V r. 1858 až 1859 byl profesorem v Pešti. V té době však i Maďari usilovali, aby jejich universita měla maďarské učitele, a Czermak — i když byl i tam po vědecké stránce vážený — se tam nemohl udržet. V r. 1860—1865 přece jen působil v Praze, kde si z vlastních prostředků zřídil soukromou laboratoř.³⁰⁾ Bylo by ovšem mylné považovat J. N. Czermaka za rakousko-německého nacionalistu. Byl spíše kosmopolitou. Mnoho cestoval, oženil se s dcerou pražského Němce

²⁸⁾ J. Jedlička: Styky J. E. Purkyně s rodinou Čermákovou. *Nové Atheneum*. Czermakovy dopisy Purkyňovi uveřejnil J. Jedlička, *Korespondence J. E. Purkyně I*, Praha 1920, s. 73—113; dopisy Purkyňovy E. Ebstein, *Hippokrates* 3, 508—28, 1931; Jos. Vinař, *Čas. lék. čes.* 74, 993, 1935; 75, 191, 959, 989, 1023, 1051, 1936 a J. Psočníčková, *Věst. čes. lék.* 1939, 519—22. Několik dalších dopisů uveřejníme v novém připravovaném souboru Purkyňovy korespondence.

²⁹⁾ Tento stav na krakovské universitě trval až do r. 1860, kdy po Bachově resignaci nastalo v rakouské monarchii jisté uvolnění. Majer byl také v r. 1857 v Praze a po návratu Purkyňovi 26. 8. 1857 napsal: „V době mé nepřítomnosti v Krakově došlo k nedorozumění mezi děkanem fakulty a profesorem patologie Heschlem (původem ze Štýrska) a Czermákem, tak dalece, že tento (Czermak) se rozhodl už se do Krakova nevrátit“ (V. Kruta: Jan Evangelista Purkyně a krakovský fyziolog Józef Majer. *Čas. lék. čes.* 105, 864—868, 1966).

³⁰⁾ Laboratoř byla „v krásném jednopatrovém domě na Nových alejích“ (dnešní Národní tř.). Zřídil ji prý za cenu oběti celého svého malého jmění, za stavební náklady 12.000 zl. a 2.000 zl za přístroje. V zimním běhu r. 1864/5 jeho kurs exper. fyziologie prý navštěvovalo 30 posluchačů (*Wien. med. Wschr.* s. 615, 1865).

bankéře Lämmela a výsledky své vědecké práce chtěl uplatnit ve světě. A k tomu mu čeština (stejně jako polština nebo maďarština) nemohla pomoci. Naproti tomu jeho mladší bratr Jaroslav Čermák (1830 — 1878), přestože také mnoho cestoval a dlouho žil v cizině, patří českými (zejména husitskými) a slovanskými motivy svých děl nesporně české kulturní minulosti a vždy se považoval za českého malíře.³¹⁾

Byla to hlavně nepochybně Czermakova vlnnost k českým národním snahám a jeho odcizení českému národu, v nichž Purkyně viděl polovičitost, kterou Czermakovi nemohl odpustit. V době, kdy čeští vlastenci bojovali o uznání základního práva svého národa na vlastní universitu a jiné instituce vyššího vzdělání a vědecké práce, bylo Purkyňovo stanovisko naprosto pochopitelné a správné.

Je v tom kus tragiky, neboť Czermak byl nejen výborným vědeckým pracovníkem, nadaným, snaživým a úspěšným, ale byl také skutečným Purkyňovým žákem a mohl se stát jeho pokračovatelem a nositelem jeho tradice. Některé z jeho prvních prací pocházejí z doby, kdy pracoval u Purkyně ve Vratislavi, ale i v dalších letech navazoval na témata, jimiž se zabýval Purkyně nebo je zpracovával přímo z jeho podnětu, např. histologie tkání mumií (1852—54), mikroskopická anatomie zubů (předmět jeho doktorské disertace 1850) a řada prací ze smyslové fyziologie, zvláště zraku. Patří sem např. orthoskop (1851—1855), akomodace oka (1854—1855), vztah konvergence očních os k akomodaci (1854, 1855), akomodace fosfén (1858, 1860), dvojité obrázky (1854, 1855), stereoforoskop (1855), světlostinná figura (1861, I/2), teorie barev (1855), práce o fyziologii hmatu (1855), objektivní vysvětlení některých tzv. subjektivních smyslových jevů (1861), entoptické vnímání tyčinek a čípků (1860) a konečně to, co Purkyně označuje výrazem fyziologie řeči, tj. fonetika (1857, 1858, 1859). Byl to právě zájem o fyziologický mechanismus tvoření hlásek, jenž Czermaka přivedl k použití hrtaňového zrcátka a k aplikaci laryngoskopie na fyziologické problémy (1859), jeho nejvýznamnějším přínosům medicíně. Další styčnou oblastí jsou následky poranění polokruhových kanálků a závrat a konečně známý Czermakův pokus — zástava nebo zpomalení činnosti srdce, již lze vyvolat „mechanickým drážděním vagu“, jak se Czermak domníval, jež však ve skutečnosti vzniká stiskem karotid a drážděním karotických baroreceptorů. Purkyně pozoroval a popsal podobné jevy už v r. 1820, ale připisoval je omezení proudu krve mozkiem způsobenému stiskem karotid.

Dalším společným rysem je snaha o popularizaci vědeckých poznatků. Svým ústavem v Lipsku, který měl sloužit především předvádění fyziologických pokusů a který také koncipoval jako „spectatorium“ (nikoliv auditorium!), tj. sál, v němž mají přítomní především vidět předváděné pokusy, spíše než slyšet přednášejícího.³²⁾ Czermak tím v jistém smyslu dovršuje Purkyňovu snahu o názorné učení fyziologie a jeho úsilí o zřízení fyziologických ústavů. Připomeňme, že se Czermak už předtím zasloužil o zřízení a vybavení fyziologických ústavů v Krakově a v Pešti a že si zřídil soukromou laboratoř v Praze. Všude také získal a zaučil žáky. Celkem jsme o různých otázkách blízkých tématice Purkyňově (mimo laryngoskopie) našli v Czermakových *Gesammelte Schriften* 27 tištěných prací. V některých Czermak přímo Purkyně připomíná, v jiných se o něm sice nezmiňuje, ale je zřejmé, že jeho vliv se uplatňoval i v nich, byť snad podvědomě. Několikaletý úzký styk s Purkyňem zanechal v Czermakově činnosti trvalý vliv.

³¹⁾ V. Černý, F. V. Mokřý a V. Náprstek: *Život a dílo Jaroslava Čermáka*. Uměl. Beseda, Praha 1930.

³²⁾ J. N. Czermak: *Gesammelte Schriften II*, s. 119—144, 1879.

Je jisté škoda, že Czermak neporozuměl českým národním snahám, nepodílel se na nich jako jeho bratr, že nedovedl sloučit svůj kosmopolitismus a své ambice po mezinárodním uznání a věhlasu se službou svému probouzejícímu se národu.

Ale nepůsobily tu snad ještě nějaké mocnější vnitřní síly? Pro svou povahu Czermak nebyl člověk, s nímž bylo snadné vycházet. Byl nepochybně velmi nadaný, velmi pilný, produktivní — mnoho publikoval. Ale byl také impulsivní, nestálý, ctižádostivý a toužil po uplatnění. Velmi bohatě se oženil, mnoho cestoval. Zdá se skoro, jako by byl podvědomě cítil, že musí spěchat, že podobně jako jeho otec i strýc a snad i jiní příbuzní, kteří zemřeli před 50. rokem, ani on nemůže počítat s jiným osudem. Když Czermak v r. 1865 viděl, že nemá vyhlídky na jmenování v Praze, kde ho, podle Springera,³³⁾ i jinak jeho činnost plně neuspokojovala, přijal nabídku profesorského místa na universitě v Jeně.

Vladimír Tomsa³⁴⁾ (1830—1895) se narodil rovněž v Praze, kde také studoval a promoval r. 1854. Pak se stal prosektorem normální anatomie u prof. V. Bochdálka (1801—1883) a v r. 1856 asistentem-prosektorem chorobopisné pitvy u profesora V. Treitze (1819—1872). V r. 1859 dosáhl doktorátu chirurgie a stal se vojenským lékařem na italské frontě. Po skončené válce byl v letech 1860 až 1865 asistentem fyziologie u prof. C. Ludwiga na Josefinu ve Vídni. Z té doby pocházejí jeho práce o tvorbě lymfy a o lymfatických cévách, z části společné s C. Ludwigem. Purkyně napsal v r. 1863 recenzi těchto prací do *Časopisu lékařů českých*, v nichž je vřele oceňuje.³⁵⁾ Znal se s Tomsou osobně, navštěvoval ho ve Vídni, kam každoročně jezdil v květnu na zasedání Akademie věd.

Po Ludwigově odchodu do Lipska v dubnu 1865 Tomsa přechodně přednášky fyziologie na Josefinu suploval, ale na profesorské místo byl povolán z Lipska mladší Ewald Hering (1834—1918). V květnu 1865 byl Tomsa jmenován profesorem fyziologie na universitě v Kijevě. O jeho úmyslu odejít do ciziny se však, jak ukazuje zmínka v Purkyňově dopisu, vědělo již nejméně půl roku předtím. V Rakousku Tomsa zřejmě neměl vyhlídky už před začátkem r. 1865 ani jako nástupce Ludwigův ani jako možný nástupce Purkyňův. Vyvodil z toho důsledky a hledal umístění v cizině. V r. 1887 Tomsa vzpomněl: „Bylo to r. 1865, když mne Purkyně naposledy před mou emigrací na Rus ve Vídni navštívil. . .“³⁶⁾

Jednání o Tomsově jmenování do Kijeva musil zřejmě někdo zprostředkovat. U C. Ludwiga pracovalo postupně ve Vídni i později v Lipsku mnoho ruských badatelů. Ludwig se

³³⁾ J. N. Czermak: *Gesammelte Schriften II*, s. XXXVIII, 1879.

³⁴⁾ F. Mareš: *Čas. lék. čes.* 34, 377—383, 1895. O. Matoušek: l. c. (pozn. 1), s. 193—199.

³⁵⁾ J. E. Purkyně: *Čas. lék. čes.* 2, 9, 1863, O. o. VII.

³⁶⁾ V. Tomsa: *Čas. lék. čes.* 26, 830, 1887.

o Tomsovi několikrát zmiňuje v dopisech I. M. Sečenovovi³⁷⁾, ale ten pracoval na Josefinu před Tomsovým příchodem. V l. 1861—1862 byl ve Vídni absolvent Kijevské lékařské fakulty a její pozdější profesor anatomie Vladimír A. Bec (1834—1894), po němž se značují pyramidové buňky motorické zóny mozkové kory³⁸⁾. U Ludwiga studoval otázku mechanismu oběhu krve v játrech, která byla r. 1863 předmětem jeho kijevské disertace. Ten mohl nejspíše na Tomsu v Kijevě upozornit a v jednání zprostředkovat.

Purkyně v konceptu svého dopisu ukázal, že jako jeho nástupce přichází v úvahu vlastně jediný kandidát, profesor (!) Dr. Tomsa. Rokitanský však — a to je pozoruhodné — se hlavní otázky, otázky Purkyňova nástupce, ve své odpovědi na Purkyňův dopis dotkl jen velmi stručně a povšechně a na zmínku o Tomsovi vůbec nereagoval. Ministerstvo tehdy samo mohlo jen ztěžít prosadit někoho proti vůli fakulty. V Praze byla většina proti českým požadavkům a nebyla by schválila kandidáta, který by měl pokračovat v programu Purkyňově. Tomsa nepatřil sice k aktivním českým vlastencům, spíše se národně politicky neangažoval, ale přece jen byl Čech. Mimoto, posuzován jen po odborné stránce, zůstával jistě značně za Czermakem a případnými jinými německy orientovanými uchazeči.

Mohlo se však snad uvažovat o jmenování Tomsy jako druhého profesora vedle Purkyně. Tomsa si Purkyně, známého a ve světě uznávaného vědce, nepochybně velmi vážil a respektoval ho jako slavného muže starší generace. Byl mezi nimi velký věkový rozdíl, 42 let. Ale při všem uznání a vážnosti k Purkyňovi se ani o 22 let později, ve slavnostní řeči na paměť 100. výročí jeho narození r. 1887 nezdržel kritiky a konstatoval „*historický skutek, že od let čtyřicátých mladší fyziologická generace vede krutý boj proti vitalismu, který stále trvá, a že Purkyně, jenž v této době ještě po třicet roků fyziologii vyučoval, nepřekročil Rubikon mezi starým a novým směrem, zůstal vitalistou*“. Tomsa pak uvádí několik dokladů svědčících pro Purkyňův vitalistický názor, „*jeho biologické vyznání víry*“, které je zřetelně v rozporu s „*přesvědčením dnešní fyziologie, fyziologie páté epochy*“ (tj. epochy kausálně mechanistické), a uzavírá: „*Zkrátka Purkyně zůstal ještě 30 roků v páté dějinné periodě fyziologie určitým vitalistou*.“³⁹⁾ Tím dal jasně najevo svůj nesouhlas s tím, že Purkyně ještě

³⁷⁾ M. N. Shaternikov: *The life of I. M. Sechenov* s, XVIII a XIX, v knize I. M. Sechenov, *Collected works*, S. P. H. Moscow-Leningrad 1935. — H. Schroer: *Carl Ludwig*. *Grosse Naturforscher* 33, Stuttgart 1967, s. 254—6.

³⁸⁾ *Bolšaja sovjet. encyklopedija*, 2. vyd. sv. 5, s. 126, 1950. L. A. Kukujev: *V. A. Bec*, *G. I. Med. Lit.* Moskva 1950. H. Schroer l. c. (pozn. 37), s. 65, 287.

³⁹⁾ *Čas. lékař. Čes.* 26, s. 831 a 832, 1887. Tomsa tu má na mysli pozitivisticko-materialistický (nebo mechanistický) směr fyziologie — zároveň ostře protivitalistický — charakterizovaný zvláště jmény Carl Ludwig, Hermann Helmholtz, E. Du Bois Reymond a E. Brücke. Lze ovšem říci, že v 80. letech byly protiklady mezi oběma extrémními směry mnohem méně ostré, jak ukazuje např. Du Bois Reymondova přednáška *Die sieben Welträtsel* (Akad. Wiss. Berlin 1880), v níž autor svou filosofickou orientaci podstatně změnil. Tomsa tedy v r. 1887 otázku vitalismu jako protikladu pozitivistického směru zjednodušil. Zejména ve slavnostní přednášce mohl své výhrady uvést šetrněji a připomenout, že Purkyně ve své výzkumné práci zachovával vždy přírodovědecký přístup, že naturfilosofie a vitalismus zůstávaly u něho v pozadí.

v padesátých a šedesátých letech učil fyziologii neodpovídající koncepci, již prosazovala mladší generace. Z Tomsovy strany bylo tedy nepochybně v jeho vztahu k Purkyňovi jisté latentní vnitřní napětí.

Neměl snad Rokitanský, věkově přece jen bližší staršímu Purkyňovi než mladšímu Tomsovi, na mysli právě Tomsu, když varoval Purkyně před risikem ustanovení druhého profesora s ohledem na to, že by nebylo možné zaručit, že by to byl partner, který by odpovídal jeho přáním? Sotva lze pochybovat, že by taková situace, působení mladého profesora vyrostlého v jiném prostředí a ideologicky jinak zaměřeného, byla dříve nebo později nutně vedla ke konfliktům a nesnázím.

V souvislosti s jednáním Rokitanského s Purkyněm se vynořuje několik otázek, jež zatím známé doklady neobjasňují. Zmínili jsme se např., že se v té době uvolnila katedra fyziologie na Josefinu odchodem C. Ludwiga do Lipska. Proč nedostal toto místo J. N. Czermak? E. Hering, o 6 let mladší, se právem mohl jevit jako slibný pracovník, ale neměl tehdy ještě za sebou takové práce a zkušenosti, jako o 6 let starší Czermak, uznávaný už i v zahraničí. Pisatel zmíněného článku „*Nationale Wissenschaft*“ ve *Wiener mediz. Wochenschrift* (šifra PB) naráží také na tuto otázku, vysvětluje to však tím, že Josefinum je ústav zcela zvláštní, který nepodléhá ministerstvu školství, nýbrž jako vojenská instituce má zvláštní statut, a že všechna jednání jsou tajná.⁴⁰⁾ Ať tomu bylo jakkoliv, kruhy, které o obsazení rozhodovaly, musily uvažovat též o Czermakovi a zřejmě ho nakonec nedoporučily, měly proti němu nějaké vážné námítky nebo výhrady. Z Rokitanského dopisu také nevíme, jak se díval na Czermaka on, a také jak se díval na Tomsu a o jakém řešení uvažoval. Skutečnost, že se Wittelshöferův týdeník tak rozhodně Czermaka zastával, nasvědčuje spíše tomu, že Rokitanský mu nakloněn nebyl a že výtky státní správě a vládě, že nejmenuje místo přestárlého Purkyně jediného opravdového moderního fyziologa v Rakousku, mířily také (nebo hlavně?) na Rokitanského. Tyto skutečnosti snad osvětlí další doklady, pokud se ovšem zachovaly.

Události po únoru 1865. Po výměně vzkazů, zprostředkovaných Eiselttem, a dopisů mezi Purkyněm a Rokitanským, Purkyně zůstal ve své funkci až do své smrti. Rokitanský snad cítil, že problém Purkyňova odchodu po jeho odmítnutí by nebylo možné řešit bez mocenského zásahu a nebezpečí následných reakcí. Nechal tedy věcem volný průchod. Purkyňův asistent Frant. Novotný Purkyňovi obětavě pomáhal. Od r. 1868 samostatně vyučoval mikroskopii, histologii a embryologii a přednášel česky celou fyziologii. Mezitím v r. 1867 přišel do Prahy druhý profesor fyziologie Maxmilian H. Vintschgau, který nedlouho předtím ztratil své místo v Padově, když se po prohrané ra-

⁴⁰⁾ *Wien. med. Wschr.* 15, col. 616, 1865.

kousko-pruské válce Benátsko, do té doby pod rakouským panstvím, stalo součástí sjednocené Itálie. Ten ovšem přednášel německy. Tímto nouzovým opatřením se do Prahy ještě za Purkyňova života přece jen dosadil německý profesor fyziologie. Vintschgau odešel po Purkyňově smrti do Insbrucku, ale Czermak se ani pak do Prahy nedostal. Odešel mezitím z Jeny do Lipska. Do Prahy byl povolán z Vídně E. Hering, profesor na Josefinu, jež bylo v té době zrušeno (teoretické obory r. 1870, praktické r. 1873).

Skutečnou tragedií byl osud F. Novotného, který se habilitoval teprve krátce před Purkyňovým úmrtím v r. 1869. Eiselt ve svých vzpomínkách o něm píše:

„Novotný . . . přednášel poslední dvě léta skoro výhradně za starého již Purkyňe. Snad myslel Purkyňe, že by mohl mu být dán na výpomoc, nemohl však jej navrhnout co mimorádného profesora . . . Po smrti Purkyňe byla profesorským sborem sestavena komise k učinění návrhu na obsazení místa. Tito referenti navrhovali jednohlasně povolání Heringa z Lipska (sic!), k čemuž profesorský sbor bez debaty přistoupil. Novotný mně domlouval, proč jsem jej nenavrhl za nástupce Purkyňe. Nebylo ani potřeba poukázat na mé osamotělé postavení ve sboru a na nedostatek prací vědeckých od něho uověřejněných, aby se spokojil.“⁴¹⁾

Novotný opravdu neměl mnoho vědeckých prací. Byl nešťastnou obětí tehdejších těžkých poměrů pro českého vědce. Výukové úkoly ho v době Purkyňovy nemoci nepochybně stály mnoho času a po jeho smrti opuštěn, bez záštity zápasil doslova o skývu chleba a marně se snažil získat aspoň honorovanou docenturu. Nakonec těžce onemocněl a po letech bídy a strádání ukončil v zoufalství r. 1879 sám svůj život. Eiselt o tom zaznamenal:

„Před svou smrtí požádal mne Novotný o lékařskou návštěvu. Vrhnul den předtím mnoho krve. V epigastriu po pravé straně byl kulatý tuhý nádor co ořech velký. Řekl jsem, že ta haematemesis pochází z okrouhlého vředu žaludku. Dotekl se nádoru naznačeného, ptaje se, co by to bylo. Odpověděl jsem, že to budou u vředu ztlustěné okraje. Druhý den na to odebral se do Chuchle, kde otrávil se morfiem. Znal dobře svou nemoc a její možné ukončení. Tenkrát ještě se neprováděla operace karcinomu pyloru“⁴¹⁾

Ve velkém časovém odstupu od Rokitanského jednání začátkem r. 1865 se požadavek Purkyňova pensionování jeví z odborného i z lidského hlediska rozumný a oprávněný. Ani Purkyňe ve svém 78. roce už neodpovídal fysicky a odborně této funkci. Jako vědec měl vedoucí úlohu v letech 1820—1840, ale mezitím vyrostli zcela přirozeně noví odborníci, kteří navázali na práce Purkyňovy a jeho generace, a fyziologie se po r. 1840 dostala do nového období, období velkého pokroku a rozvoje, v němž už se Purkyňe nemohl uplatnit jako vedoucí badatel, jakým byl dříve.⁴²⁾ To je přirozený běh, jak ve vědě, tak v ná-

⁴¹⁾ Eiselt l. c. (pozn. 11), s. 29.

⁴²⁾ Nový nástup ve fyziologickém výzkumu v l. 1840—1865 charakterizuje zejména rozvoj grafických metod, především tzv. kymografická metoda Ludwigova (1846) umožňující zápis změn krevního tlaku v pokuse na zvířeti, zápis pulsu, činnosti srdce, svalového stahu a jiných pohybů. To umožnilo velký pokrok hlavně ve fyziologii srdce a krevního oběhu, kde lze zvláště připomenout záznam změn tlaku krve v různých oddílech srdce (Chauveau a Marey 1861), objev vasomotorických nervů (Cl. Bernard 1852, 1858) a kardiovaskulárních reflexů (Cyon a Ludwig 1866). Už předtím odvodil Poiseuille (1840) základy hemodynamiky. V téže době vycházejí základní práce z elektrofyziologie (Matteucci 1842, E. Du Bois Reymond 1848, Kölliker a Müller 1854), Cl. Bernard objasňuje účinek

plní vyučování na vysoké škole i v jiných oborech lidského snažení. Purkyňe to také sám upřímně v dopise Rokitanskému přiznává. Po r. 1850 uveřejnil Purkyňe v Praze jen velmi málo nových původních výsledků své vědecké práce. Od jednání s Rokitanským vystoupil před odbornou veřejností už jen jednou, na sjezdu maďarských přírodovědců a lékařů, v září 1865. Témata, o nichž přednášel, byť i zajímavá, byla přece jen okrajová, mimo hlavní proud zájmů fyziologie 50. a 60. let. Mimoto šlo, až snad na jedinou výjimku, o pozorování z dřívějších let. Tím také Purkyňova odborná činnost publikační přestává.

Ovšem na druhé straně stál přirozený požadavek několikamilionového českého národa na své vlastní školství všech stupňů, tedy i vysoké, požadavek v novější době naprosto samozřejmý i u národů, které nemají tak dlouhou a významnou minulost a tradici vzdělanosti a vědeckého snažení. Tehdy však byl tento požadavek zlehčován, jeho splnění se Čechům odpíralo, a z otázky odborné se stala otázka politická, která se projednávala mocensky a emočně a stala se těžko řešitelnou.

Německá strana hájila nespravedlivý status quo a udržovala jej neústupně svou mocí, což vyvolávalo přirozeně podrážděnost postižené české strany. Diskuse se na obou stranách stala příkrá, emočně vzrušená a v mnoha konkrétních bodech nespravedlivá. V jednáních o odchodu Purkyňovy i o dalším osudu fyziologie na pražské lékařské fakultě, v tragickém osudu F. Novotného

záhadného šípového jedu kurare (od 1850) a studuje se otázka funkčního spojení nervu se svalem (Cl. Bernard, W. Kühne). Další pokroky a témata lze uvést jen heslovitě: Analýza svalového stahu, energetika svalové činnosti (Fick a Wislicenus 1865). — Metabolismus: Objev cukru v krvi a zvýšení jeho hladiny poraněním prodloužené míchy (Cl. Bernard 1849). Podstata diabetu (Magendie, Bernard 1846—49). Objev jaterního a svalového glykogénu (1855—7). — Začátky studia krevních plynů a přenosu kyslíku a CO₂ krví (Liebig 1851, L. Mayer 1857, Ludwig a Sečenov 1859). Tvorba lymfy (tkáňového moku) filtrací (Ludwig a Tomsa 1863). Sekreční nervy a mechanismus sekrece žláz (Ludwig 1850). Mikroskopická skladba ledviny a první představy o tvorbě moče (W. Bowman 1842, C. Ludwig 1842—44). — Významné pokroky se uskutečnily také v poznání nervových funkcí: Změření rychlosti vedení v nervu a reflexní doby (Helmholtz 1850 až 1854), reflexní udržování svalového tonusu (Brongeeest 1860), útlum a sumace v centrálním nervstvu (Sečenov 1863 a 1868), disociace hluboké a kožní citlivosti (Schiff, Brown-Séquard 1865), motorické centrum řeči (Broca 1861). — Uplatnění fyzikálních principů ve funkci oka (Listing 1845, Helmholtz 1851—1860, Donders 1848—1864) a ucha (Mach 1863, Helmholtz 1856—1869).

Paralelně s jednotlivými novými poznatky vznikly i nové základní koncepce, zejména představa vnitřního prostředí a udržování jeho stálosti jako předpokladu nezávislého života vyšších živočichů (Claude Bernard 1859). Základní obecný význam pro fyziologii i jiné pokusné vědní obory měl pak Bernardův spis *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (1865) obsahující rozbor filosofických základů pokusného přístupu a pokusné metody ve studiu životních jevů. Purkyňe-badatel už nepatří tomuto období, nýbrž období předchozímu, období přechodu, v němž měl významnou úlohu jednoho z hlavních průkopníků. Měl významný podíl na tom, že se fyziologie vymanila ze spleti nepodložených spekulací a že se stala pokusnou vědou rovnocennou s jinými přírodními vědami — „královnou biologických věd“. Tím se dovršilo Purkyňovo úsilí let 1820—1840, ale on sám však už stál v tomto období stranou.

i v rozporech Rokitanského se obráží tehdejší osud českého národa, který nemohl sám rozhodovat o věci tak závažné, jako bylo jeho škoství. Za necelých 20 let se mnoho změnilo a Tomsa, kterého Purkyně považoval za nejvhodnějšího v r. 1865, se v r. 1883 nakonec do Prahy vrátil jako profesor fyziologie na obnovenou českou universitu. Ukázalo se znovu, že mocenskými prostředky nelze přirozenému vývoji zabránit, i když jej lze zdržet. Nepochopení směrů historického vývoje a snahy o jeho zdržení vyvolávají ovšem mnoho zla a mnoho ztrát energie, kterou by bylo lze vynaložit účelněji.

V retrospektivě je překvapující, že i tak vynikající vědci, jako Rokitanský, J. N. Czermak, nebo později Ewald Hering aj. nechtěli uznat nebo nepochopili oprávněnost základních českých požadavků a někteří dokonce vydávali mnoho energie na jejich umlčení, tedy na věc v delší perspektivě ztracenou, odporující přirozeným proudům historického vývoje. Purkyně ve své vědecké práci opětovaně předstihl svou dobu v tom, že přirozený vývoj pochopil a ukázal nové směry. Měl také pravdu v oblasti společenské, když Rokitanskému psal, že je jeho srdečným přáním, aby se jeho „nástupcem stal někdo, kdo by neměl jenom zájem o vědeckou práci, ale také o naši vlast... o náš lid, to si žádá život, celá naše budoucnost.“ Purkyně byl ve svém kulturně politickém úsilí jako pravý vědec tolerantní, ale na druhé straně, kde šlo o zásadní spravedlivé české požadavky, byl pevný a neústupný. Rokitanský zřejmě budoucí vývoj tak jasně neviděl a nesnažil se pomoci tomu, co se v historickém vývoji nakonec musilo uskutečnit. Na druhé straně je mu ke cti, že i on respektoval opačný názor, neuchýlil se k mocenským prostředkům, aby prosadil názor svůj, a jak dosvědčuje Eiselt, nakonec přijal i to, co mu dříve bylo proti mysli.

Příloha

KORRESPONDENCE J. E. PURKYNĚ S K. ROKITANSKÝM

Purkyně Rokitanskému (koncept)

Hochwohlgeborner H. Unterrichtsath!
Verehrter Freund u. Gönner!

Prag 30. Januar 1865

Eben hat mir Dr. Eiselt mitgetheilt was er in Wien theils von Andern, theils v. Ihnen über mich vernommen. Ich soll also pensionirt werden! Ich finde das ganz in der Regel. Wenn der Apfel von bester Sorte reif, ja überreif geworden, so fällt er entweder von selbst vom Stamme, oder er wird mit schonender Hand herabgenommen. An ersteres dachte ich schon seit mehreren Jahren, mit ruhigem Gemüthe dem Gange der Natur entgegensehend. Letzteres, obgleich auch vorgesehen, hat mich doch etwas überrascht, obgleich ich es auch in der Regel finde, ja es würde wohl abnorm erscheinen, wenn ein Greis im 78ten Jahre an einem so wichtigen Posten, wie die Lehrkanzel der Physiologie im Complex der Universitätsstudien ist, noch länger belassen würde. Nur das könnte mich schmerzen u. vielleicht mir selbst Vorwürfe verursachen, wenn ich als ein Unfähiger abtreten sollte. Ich fühle mich, ohmachtet meines hohen Alters, noch vollkommen geistig gesund und rüstig, und könnte Manchen viel jün-

geren noch in die Schranken rufen. Ich habe des zu verarbeitenden Materials noch so viel, dass ich damit wohl ein Dutzend jüngerer Kräfte theilen könnte. Dass ich es bisher nicht selbst verarbeitet, hat seinen Grund theils in der mir eigenen Saumseligkeit, die ich allerdings nicht loben will und kann, theils in dem Bewusstsein, dass das, was ich bisher geleistet nur lauter angefangene Fäden sind, die ich wohl weiter führen könnte, die ich jedoch Anderen recht gerne zur Vollendung überlasse.

Wenn einige geheime Stimmen meinen, dass ich mein Lehramt nicht mehr vollkommen vertrete, so halte ich das für eine Verläumdung und fordere solche Leute auf, sich zu erklären. Es werden wenige hiesige Professoren sein, die so fleissig, so ununterbrochen, so vollständig und neuere Fortschritte berücksichtigend ihr Amt verwalteten, nicht zu erwähnen der vielen ausgezeichneten Physiologen die ich durch eine Reihe von 42 Jahren der Wissenschaft, der Welt gebildet, Institut nicht zu erwähnen, worauf ich am wenigsten gebe, der hohen Ehren, die mir von den meisten Akademien Europas, und von vielen Universitäten und gelehrten Gesellschaften zu Theil geworden sind. — Doch, da hilft keine Bescheinigung noch weniger Prahlerei. Der Makel bleibt an mir hängen, wie das Spruchwort sagt... Ich bin den Herren zu alt — und sie haben Recht, denn es ist einmal so! Es wird also an der Zeit sein, selbst von meiner Stelle abzutreten und hierin Ihrem freundlichen Rathe zu folgen. Die grösste Sorge macht mir die Wahl meines nächsten Nachfolgers. — Es wäre mein innigster Wunsch, dass jemand gewählt würde, der nicht nur die Interessen der Wissenschaft, sondern auch, ich sage es frei heraus, die unseres Vaterlandes, unseres Volks vertreten konnte, denn das fordert unser Leben, unsere Zukunft.

Prof. Czermak, auf den ich ehemals so viel gesetzt, hat sich mir in jeder Hinsicht als ein Halbmann gezeigt. Dr. Eduard Greger wird im bürgerl. Verkehr sein schönes Talent und Wissen allmählig zu Grunde gehen lassen. Dr. Ant. Fritsch hat sich nun ganz der Zoologie und Paleontologie zugewendet, und wird ein wichtiges, thätiges Glied der Museumsgesellschaft bleiben. Mein gegenwärtiger Assistent Dr. Fr. Novotný, obgleich ausgezeichnet in Talent und Fleiss, ist noch zu jung und hat noch viel zu lernen.

Es bliebe mir also Prof. Dr. Tomsa als einziger Ersatz meiner Stelle in meinem Sinne. Ich brauche mich nicht in sein Lob einzulassen. Er ist Ihnen ohnedem weit besser bekannt als mir. Vielleicht wird sich die Gefahr, ihn zu verlieren, auf irgend eine Weise beseitigen lassen.

Was mich betrifft, so diene ich der Wissenschaft und dem Staate als Prosector hier 4 Jahre vom 1819—22, als Professor in Preussen zu Breslau 27 Jahre, und abermal hier seit 1851 bis 64 13 Jahre; das macht in der Rechnung der Wissenschaft Jahr 44. Nun hat aber H. Minister Leo Thun, ohne mein Begehren und zu meiner Überraschung 10 Jahre zu meiner hiesigen Dienstzeit hinzugesetzt, so dass ich jetzt 23 Jahre Dienstzeit zähle, und mir zu meiner Pensionirung nun noch 7 Jahre übrigbleiben würden. Diese wollte ich im Gefühle meiner Lebenskraft noch ruhig und thätig abwarten, um dann selbst und mit Ehren abzutreten. Es scheint aber von der Vorsehung anders beschlossen, deren Willen ich mich wohl werde fügen müssen. — Dennoch hatte ich gewünscht noch den Bau eines neuen physiologischen Instituts abzuwarten, das wie Ihnen bekannt sein wird, in der Nähe des Krankenhauses in Verbindung mit dem Anatomischen in monumentaler Weise aufgebaut sein soll. Diese Rücksichten und Aussichten würden mich noch länger auf meinem Posten zurückhalten, da die Errichtung physiologischer Institute von jeher das Ziel meines Lebens war. Doch ich will nicht jüngeren Kräften, die da auch leben wollen, länger im Wege stehen und weiche gerne von meiner Stelle. Bedingungen kann und darf ich allerdings keine aufstellen und muss meine Sache der Klugheit und Gnade meiner Herren überlassen. Was ich allenfalls erwarten werde, wäre der volle bisher bezogene Gehalt von 2500 F CM. nebst einem Aequivalent für die damit verbundenen Emolumente die ich wenigstens auf 1500 CM anschlagen könnte. Bei meinem Uebertritte hat Herr Minister L. Thun mich zuerst mit meinem Wissen und Willen mit 1600 F engagirt, doch nach ein 1/2 Jahre die Summe auf 2500 F erhöht mit Hinweisung auf die damit verbundenen Emolumente und das freie Quartir, wenn künftig das physiologische Institut gebaut werden sollte. Die Beachtung dieser Verhältnisse würde mir Muth geben 3000 F CM als Pension in Anspruch aufzunehmen, wohin ich die Überzeugung hege, dass es einzig der Gnade S. M. anheim fällt mich mit solchem Jahresgehalt für die mir noch

übrigbleibende kurze Lebensfrist zu beglücken, die ich in Dankes Gefühlen für S. M. verleben würde.

Budte zdráv a přeje Vašemu

Dr. J. Purkyněvi

Na poslední straně Purkyně připsal ještě přes text:

Eben fällt mir ein, dass Sie selbst dem Dr. Eiselt an die Hand gehen; habe eine Expedition so erlebt, dass sich alle Seiten in Ehren aus der Affaire ziehen. M. lasse mich auf meinem Posten und setze einen Collegen neben mir ein.

P.

ROKITANSKY EISELTOVI

bez data

Lieber Herr Collega!

Sie haben mir einen grossen Freunddienst in überraschend kurzer Zeit erwiesen und ich bin Ihnen zu viel Dank verpflichtet. Mir ist eine grosse Last vom Herzen gefallen, da ich weiss, dass M. Purkyně sich ergeben in der ihm gedachten Lage findet.¹⁰⁾

Ich schreibe ihm unter Einem und gebe ihm, um die bezügliche Angelegenheit in jeder Rücksicht zu fördern den Rath, er möge selbst um seine Versetzung in den Ruhestand einschreiten und dabei seine Wünsche unumwunden aussprechen. Was letzteres in Bezug auf die Theilnahme an der Errichtung des projectirten neuen physiologischen Instituts, ferner in Bezug auf seinen Nachfolger betrifft, so kann ich ihn nur vertrösten, dass sein Rath jederzeit Berücksichtigung finden werde. In Betreff seines Vorschlages, den er am Ende seines Schreibens macht, man möchte ihm einen Collegen an die Seite setzen, so widerrathe ich ihm, weil ihm unmöglich verbürgt werden kann, dass dies jemand sein werde, neben dem er sich behaglich finden möchte. Es ist das Beste, dass er thut, wie ich eben bemerkt, dass er selbst ansuche, denn es wird dieses eine seinen Wünschen entsprechende Erledigung wesentlich erleichtern — woran ich übrigens überhaupt nicht zweifle.

Wenn Sie also prof. Purkyně sprechen, so halten sie, ohne ihm von dieser meiner Mittheilung an Sie zu sagen, daran, dass er am besten thue, meinem Rathe zu folgen. Es ist aufrichtig gemeint, und hat mich alle die Rührung gekostet, der ich mehr als viele andere zugänglich bin.

Rokitanský

ROKITANSKY PURKYŇOVI

Wien⁸ 8. Februar 1865

Hochwerrtestester Herr u. Meister!

Sie haben mich durch Ihr Schreiben einer schweren, einer sehr schweren Aufgabe in einer Weise enthoben, die mich mit meinem Berufe auszuführen im Stande ist. Mein hochwerrtestester Meister, Sie haben auf dem Gebiete des Wahren und des Schönen so viel geleistet, wie kaum ein Andrer und ich meinerseits würde mit Vergnügen eine Lebensperiode antreten, in der ich ungeschoren von Pflichten und Verbindlichkeiten der Wissenschaft und meinen Lieblings-Aufgaben leben könnte. Da ich nun erfahren habe, wie Sie die Sache ansehen, welche Wünsche Sie hegen, so kann ich Sie versichern, dass denselben die gebührendste Rücksicht werde zu theil werden; ich habe hierin nichts versäumt, indem ich den Ergebenheiten meiner Verehrung und Anhänglichkeit folgte.

Eine wesentliche Förderung würde der Sache werden, wenn Sie die Güte haben wollten, selbst um die Versetzung in den Ruhestand anzusuchen und dabei Ihre Wünsche in betreff des Ruhegehaltes auszusprechen — so, wie Sie schreiben. Was die Einflussnahme auf die Errichtung des neuen phys. Instituts, auf die Wahl u. Ernennung Ihres Nachfolgers betrifft, so wird unzweifelhaft Ihr Rath gehört und berücksichtigt werden.

So sollten Sie es machen — sich Jemanden zur Seite setzen zu lassen, möchte ich nicht riskiren, denn unmöglich könnte ich Ihnen verbürgen, dass es Jemand nach Ihrem Wunsche seyn werde.

Indem ich Ihnen meinen besten Rath zu geben mir erlaubt habe, that ich dies neben der Anerkennung Ihrer hohen Bedeutung als Gelehrter und Lehrer, aus jenem Gefühle von Pietät und Rührung, die uns allein mit dem Loose jeder irdischen Grösse versöhnt, mit dem ich immer bin und bleibe

Ihr aufrichtigst ergebener

Rokitansky

Documents concerning the last years of J. E. Purkyně at the Prague University

VLADISLAV KRUTA

SUMMARY

In 1865 when Purkyně was 78 years Rokitansky, at that time adviser to the Ministry of Education in Vienna in matters of Medical Schools, recommended, through the intermediary of B. Eiselt to Purkyně to request his retirement. Purkyně replied in a letter presumably lost, but the draft of which has been found during the preparatory studies for editing Purkyně's correspondence. Purkyně was ready to leave his post, but he was at that time so important a person in the Czech national life that he was unable to neglect either public opinion or Czech national interests. Students of medicine sent him an address signed by 120 of them desiring him to remain.

Purkyně was greatly concerned in his letter by the problem of his successor. "It has been my most sincere wish to be succeeded by someone who would be interested not solely in science, but also in our country, and I say openly, in our people; that is a necessity of our life, of our whole future". In this respect Purkyně had been disappointed by his most gifted pupil J. N. Czermak supported by an Austrian medical group round the Wiener med. Wochenschrift. Among his other Czech pupils E. Grégr "was burying his talent and knowledge in the daily life", and A. Frič had turned entirely to zoology and paleontology, to become an important and active member of the Society of the Czech Museum. Purkyně's last assistant, F. Novotný, distinguished by his talent and zeal, was still too young (26) and had still much to learn. — So there remained as the only suitable candidate Vladimír Tomsa, at that time assistant of Carl Ludwig in Vienna. Tomsa distinguished himself by a work on the minute anatomy of lymph vessels and on the filtration theory of lymph formation, but he was about to leave for Russia, where he actually soon became professor of physiology in Kiev. There was not much favour for Czermak who finally went to Jena, and Purkyně remained holding his chair till his death in 1869. He was helped and deputized during the last two years by F. Novotný. In 1867, after the loss of the Northern Italian provinces, M. Vintschgau went from Padua to Prague as second German-speaking professor of physiology. After Purkyně's death Ewald Hering was appointed to Prague. Novotný, after years of misery and sufferings, died of cancer in 1879. Three years later the Czech University in Prague was restituted, and Tomsa was called from Russia to become its first professor of physiology. The complicated relations among the concerned persons and groups, their interests and preoccupations in the changing political situation, are analyzed and discussed above.

**LITERÁRNÍ VZORY PRVNÍCH OHLÁŠENÝCH PŘEDNÁŠEK
Z DĚJIN LÉKAŘSTVÍ NA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ**

EVA ROZSÍVALOVÁ

Povolení k přednáškám z lékařské literární historie na pražské lékařské fakultě dostal v roce 1793 ¹⁾ I. H. Matuška (1758—1819), pozdější profesor speciální patologie a terapie a protomedik českého království. V seznámech přednášek je nalézáme až pro školní rok 1795—96 ²⁾. Bylo to poprvé, co se v seznámech objevily přednášky oboru dějin lékařství. Plán přednášek, který studijní konses zaslal guberniu, se nám nepodařilo získat. Podle dosavadních zjištění nezachoval se ani v Archivu University Karlovy, ani ve Státním ústředním archivu v Praze, ani ve Státním archivu ve Vídni.

Matuška ohlásil své přednášky jako mimořádné pro čtvrtý, tj. poslední ročník lékařských studií. Kolik posluchačů si je zapsalo, nemůžeme zjistit, protože katalogy, vyjma z roku 1799, se z této doby nezachovaly. V roce 1799 přednášel už Matuška speciální patologii a terapii. Po jeho jmenování profesorem tohoto oboru zmizely dějiny lékařství ze seznamů přednášek skoro na padesát let. Matuška také, pokud je nám známo, žádnou práci o dějinách lékařství nepublikoval. Vzhledem k tomu že se v letech svých historicko-lékařských přednášek věnoval také práci na systematickém katalogu v universitní knihovně, ³⁾ můžeme předpokládat, že měl i o historické literatuře dobrý přehled. Jeho zásluhou zůstane, že v uvedení přednášek historicko-lékařských má pražská fakulta prioritu např. před fakultou vídeňskou. Tam byly první přednášky z dějin lékařství povoleny až roku 1808.⁴⁾

To však neznamená, že na jiných universitách se o dějinách lékařství, resp. lékařské literární historii nepřednášelo již dříve. Konkrétně víme o některých universitách v Německu,⁵⁾ ale pravděpodobně ani jinde, kde vycházely publi-

¹⁾ SUA ČG Publ. 1758—95, 113/160

²⁾ Seznamy osob a přednášek pražské lékařské fakulty v Archivu University Karlovy

³⁾ SUA ČG Publ. 1796—1805, 100/58.

⁴⁾ E. Lesky: Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert, Graz-Köln, 1965, str. 618

⁵⁾ Joh. Fr. Blumenbach: *Introductio in historiam medicinae litterariam*, Goettingae 1786, str. VIII; I. D. Metzger: *Skizze einer pragmatischen Literargeschichte der Medizin*, Königsberg, 1792, předmluva, nestránkována; I. D. Metzger: *Zusätze und Verbesserungen zu seiner Skizze einer pragmatischen Geschichte der Medizin*, Königsberg, 1796, str. 3—4

kace z dějin lékařství, nezapomínali učitelé v přednáškách pro studenty na tento obor.

Matuška byl od r. 1787 po nějakou dobu profesorem vyšší anatomie a fyziologie na universitě v Bruselu,⁶⁾ který tehdy s celou Belgií patřil k habsburské monarchii. Nemáme sice zatím zpráv, měl-li tam možnost seznámit se s přednáškami o dějinách lékařství, známe však bibliografický údaj o monografii E. J. Doigniese „*Historia totius medicinae (liber primus operum)*“, která vyšla roku 1765 v Antverpách,⁷⁾ z doby, která byla ještě bližší povolení a uvedení Matuškových přednášek, známe několik medikohistorických prací od autorů z různých zemí.

V roce 1786 vyšla monografie „*Introductio in historiam medicinae litterariam*“, od profesora na universitě v Göttingen Joh. Fried. Blumenbacha (1752—1840). Blumenbach uváděl,⁸⁾ že svoji knihu píše, aby usnadnil práci studentům při přednáškách. Převážnou částí knihy jsou biografické a bibliografické údaje o lékařské literatuře. Ty uvádí autor stručným výkladem o vývoji medicíny v jednotlivých 14 obdobích, na něž práci rozdělil. Chronologicky starší období obsahují vznik medicíny, její vývoj v Egyptanů, východních národů, Řeků, Římanů a Arabů. Pak zařazuje vývoj medicíny ovlivněný salernskou školou, obnovu vzdělanosti v 15. stol. a od počátku 16. stol. dělí období po 50 letech až do své doby. Blumenbachovi současníci dílo velmi cenili⁹⁾ pro množství bibliografických údajů i pro to, že zasahovalo tak daleko do 18. století. Podkladem Matuškových přednášek mohla být také práce I. G. Metzgera (nar. 1739), profesora na universitě v Královci, nyní Kalininské, „*Skizze einer pragmatischen Literargeschichte der Medizin*“, vydaná r. 1792. Metzger, jak sám uvádí, vyšel z práce Blumenbachovy. Cílem dějin lékařství pro něj byl „malý výklad vzniku medicíny a jejího vývoje, studium znalostí v jednotlivých obdobích, přínos zaslužilých lékařů a vliv filosofie na medicínu jednotlivých období.“¹⁰⁾ Biografii a bibliografii považoval za důležité pomocníky dějin věd, ale zprávy tohoto druhu umísťoval do poznámkového aparátu své knihy, nikoliv do vlastního textu. Dělal vývoj medicíny na 13 období — medicínu předhipokratovskou — od Hippokrata k Asklepiadovi — od Asklepiada ke Galenovi — od Galena k Arabům —

⁶⁾ J. V. Krombholz: *Fragmente einer Geschichte der Medizinisch praktischen Schule an der Karl Ferdinands Universität, Prag, 1831*, str. 30

⁷⁾ E. Heischkel: *Die Medizin-Historiographie im 18. Jahrhundert*, Leyden 1931, str. 49

⁸⁾ Joh. Fried. Blumenbach l. c. str. VII—VIII

⁹⁾ Aug. Fried. Hecker: *Allg. Geschichte der Natur und Arzneykunde*, Leipzig, 1793, str. 352—3; I. D. Metzger: *Skizze... předmluva*, nestránkováno; Joh. Chr. Fried. Scherf in: W. Black: *Entwurf einer Geschichte der Arzneywissenschaft und Wundarzneykunst*, Lemgo, 1789, str. VII

¹⁰⁾ I. D. Metzger: *Skizze... str. 3*

od Arabů k arabistům — od arabistů do 15. stol. — 15. století a pak vždy po padesáti letech stejně jako Blumenbach. I když Metzger se projevuje na některých místech spíš zaujatě než objektivně kriticky,¹¹⁾ např. v pasážích o Galenovi nebo o A. Parrém, má některé zajímavé postřehy, jako např. o pronikání arabské medicíny přes Pyrenejský poloostrov a Itálii do ostatní Evropy,¹²⁾ na rozdíl od staršího názoru, že arabská medicína se v Evropě rozšířila prostřednictvím křížových výprav.

Matuška měl ovšem možnost čerpat látku pro přednášky i z jiné lékařsko-historické literatury. V témž roce jako Metzgerova práce vyšla v Norimberku práce Joh. Christ. Ackermanna „Institutiones historiae medicinae“, ve které autor zpracoval vývoj medicíny až do doby renesance. Také K. Sprengel (1766—1833), profesor na universitě v Halle, začal v témž roce vydávat své všeobecně vysoce ceněné dílo o dějinách lékařství. Ukončil je až v r. 1802. V době, kdy Ignác Matuška ohlašoval v Praze přednášky, dospěl Sprengel ve třetím vydaném dílu své knihy k historii medicíny z počátků 17. století. Sprengel připravoval svou práci mnoho let¹³⁾ a skutečně se mu podařilo studiem pramenů a způsobem zpracování vytvořit dílo, ze kterého mnohdy, i když ovšem s nutnou dávkou kritiky, čerpají historici lékařství dodnes. Blumenbachovu, Metzgerovu, Ackermannovu i Sprenglovu práci nacházíme ještě v roce 1832 jako doporučenou literaturu pro hodegetiku a dějiny lékařství¹⁴⁾ v knize J. W. Arnolda „Hodegetik für Medicin-Studierende“.

Matuška měl však ve své době i další možnost výběru. V roce 1793 vydal August. Fried. Hecker (1763—1811), profesor na universitě v Erfurtu, práci, ve které chtěl studiem vývoje lékařství v minulosti ukázat cestu k budoucímu rozvoji. Rozvrhl svoji práci do 4 svazků, ze kterých však vyšel jenom první. Obsahuje současný stav medicíny a zdravotnictví, soupis dosavadní literatury, kterou autor shromáždil pro historii oboru a vývoj dějin oboru až do doby Hippokratova narození. V následujících letech vyšla italská práce R. Scuderiho (1767—1806), později profesora na universitě v Palermu „Introduzione alla storia della medicina antica e moderna“¹⁵⁾ a latinská práce dánského autora Sal. Theof. de Mezy (1756—1844)

¹¹⁾ I. D. Metzger: Skizze... str. 83 a 235

¹²⁾ I. D. Metzger: Skizze... str. 123 a d.

¹³⁾ K. Sprengel: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde, díl I., Halle, 1792, str. 3

¹⁴⁾ Joh. W. Arnold: Hodegetik für Medicin Studierende, Heildelberg, Leipzig, Wien, 1832, str. 8 a 109

¹⁵⁾ R. Scuderi: Introduzione alla storia della medicina antica e moderna, Napoli 1794; Scuderiho práci stejně jako uvedené práce Joh. Christ. Ackermanna a E. J. Doigniese jsem v pražských vědeckých knihovnách nenašla

„Tentamen Historiae medicinae“¹⁶⁾ Tato zasahuje do druhé poloviny 18. století, ale nikoliv až do doby svých současníků. Autor rozděluje vývoj medicíny do 14 kapitol chronologicky. V každé řadí lékařské osobnosti a údaje o nich abecedně. Proti předchozím působí tato práce dost schematicky a její údaje nejsou zdaleka tak úplné. Autor neuvádí např. místa a roky vydání spisů, o nichž v práci píše, zatímco předchozí autoři byli ve svých bibliografických údajích velmi pečliví. Konečně možno uvést ještě práci Angličana W. Blacka (zemř. 1829) „An historical sketch of medicine and surgery“, vydanou v Londýně roku 1882,¹⁷⁾ která vyšla též v německém překladu. Má charakter práce populárně vědecké. Nemá poznámkový aparát a má jen velmi málo bibliografických údajů.

Poučení o vývoji medicíny bylo koncem 18. století možno čerpat i z monografií pojednávajících o vývoji jednotlivých medicínských oborů, jako byla např. šestisvazková historie anatomie a chirurgie A. Portala (1742—1832),¹⁸⁾ profesora medicíny na College Royal v Paříži, zpracovaná na podkladě více než deseti tisíc anatomických a chirurgických děl, uložených ve francouzských knihovnách.

Vycházela již také řada vědeckých časopisů. Podařilo se nám nalézt dva medikohistorické. „Archiv für Geschichte der Arzneikunde“ začal roku 1790 vydávat, ale již v tomtéž roce skončil norimberský lékař Fil. Lud. Wittwer (1752—1792).¹⁹⁾ Druhý časopis, „Beiträge zur Geschichte der Medizin“ začal roku 1794 vycházet v Halle. Vydavatelem byl Kurt Sprengel, který v něm uveřejňoval některé své studie jako dodatky ke svému velkému dílu.²⁰⁾ Vycházely v něm však i práce jiných, i když málo známých německých autorů. Ani tento časopis neměl dlouhého trvání a nemůžeme říci, zda jej Matuška znal či nikoli. Víme jen, že v něm neuveřejnil žádnou práci.

Po přehlédnutí publikací, které mohly přicházet v úvahu jako podklady pro Matuškovy přednášky z lékařské literární historie, vracíme se opět k Blumenbachově nebo ještě spíše k Metzgerově práci, jejíž název je v podstatě shodný s Matuškovými přednáškami. Mimoto byla psána německy a v téže řeči byly ohlášeny i přednášky z dějin medicíny na pražské universitě. Byla jako podklad pro přednášky vhodná pravděpodobně i svým rozsahem a konečně rok jejího vydání jen o 3 léta předcházela seznamu přednášek pražské university, v němž se poprvé objevily přednášky z dějin lékařství.

¹⁶⁾ Sal. Theoph. de Meza: Tentamen historiae medicae, Hafniae, 1795, I. a II. díl

¹⁷⁾ W. Black: A historical sketch of medicine and surgery, London 1782, německý překlad Joh. Chr. Fried. Scherf, Lemgo, 1789

¹⁸⁾ A. Portal: Histoire de l'anatomie et de la chirurgie, Paris, 1790—93, I.—VI. díl

¹⁹⁾ Aug. Fried. Hecker l. c. str. 345

²⁰⁾ Beiträge zur Geschichte der Medizin, sv. I., kus I., Halle 1794, str. 4.

EVA ROZSÍVALOVÁ

ZUSAMMENFASSUNG

I. H. Matuschka las als erster Professor über die Geschichte der Medizin im Jahre 1793. Weil er neben seiner ärztlichen Tätigkeit auch in der Universitätsbibliothek arbeitete, und da einen Sachkatalog der medizinischen Bücher bearbeitete, glaubt die Autorin, dass er mit der zeitgenössischen Literatur gut vertraut war. Der Artikel bringt eine Übersicht der damals zugänglichen Publikationen zu dieser Thematik und die Autorin kommt zu dem Resultate, dass Matuschka, welcher damals schon zahlreiche Bücher mit dieser Thematik zu seiner Disposition hatte, bei seinen Vorlesungen jedoch nur zwei von ihnen, und zwar J. F. Blumenbachs „Introductio in historiam medicinae literariam“ und noch mehr I. G. Metzgers „Skizze einer pragmatischen Literaturgeschichte der Medizin“, benützte.

UČITELÉ PRAŽSKÉ UNIVERSITY
JAKO HISTORIKOVÉ MEDICÍNY V PRVNÍ ČTVRTINĚ 20. STOLETÍ

EVA ROZSÍVALOVÁ

Není bez zajímavosti, že v období od habilitace O. Schrutze až do založení Ústavu pro dějiny lékařství, tj. v letech 1896—1924, neohlašovali již ostatní učitelé pražské české lékařské fakulty přednášky z historie medicíny,¹⁾ jak se stávalo v předchozích letech. Můžeme to snad považovat za důsledek vyšší specializace oboru historie medicíny, která měla nyní na fakultě svého oficiálního zástupce, docenta, později profesora Dr. O. Schrutze; ten se na rozdíl od docentů oboru v dřívějších dobách věnoval ve svém universitním působení historii medicíny jako svému hlavnímu povolání. Jeho dosti rozsáhlou činností učitelkou i publikační jsem se zabývala na jiném místě.²⁾

Ostatní učitelé fakulty, ačkoliv přednášky z historie lékařství neohlašovali, přece ji zcela nezanedbávali. Někteří se zabývali historií ve svých úvodních přednáškách, někteří v článcích i monografiích.

Již v roce 1898 vyšel soubor prací několika odborníků zachycující český umělecký a vědecký život v letech 1848—1898 jako jubilejní publikace k padesátiletí vlády tehdejšího císaře. V knize byly i články o jednotlivých lékařských oborech.³⁾ Ed. Babák a K. Lhoták byli autory článku o anatomii, histologii a embryologii; oba byli také autory článku o fyziologii; Al. Velich pojednal o všeobecné patologii, M. Formánek o fyziologické chemii, K. Chodounský o farmakologii, toxikologii a v jiném článku o lékárnictví, R. Kimla o patologické anatomii, M. Pešina o vnitřním lékařství, L. Haškovec o neuropatologii a psychiatrii, Fr. Scherer o pediatrii, O. Kukula o chirurgii, Ferd. Pečírka o dermatovenerologii, Jar. Franta o porodnictví a gynekologii, O. Frankenberger o otorinolaryngologii, J. Deyl o očním lékařství, St. Růžička o hygieně. I názvy jednotlivých článků a vztah jejich autorů

¹⁾ Seznamy přednášek lékařské fakulty — Ústav pro dějiny lékařství UK.

²⁾ E. Rozsívalová: Přínos Ondřeje Schrutze k československým dějinám lékařství, AUC, HUCP, 1967, Tom VIII, Fasc. 2, str. 52—60.

³⁾ Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea jeho veličenstva císaře a krále Františka Josefa I., vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898, Česká akademie cis. Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, II e vědy lékařské, Praha 1898.

k oborům, o nichž pojednávali, nesou v sobě kus historie české medicíny z konce minulého století, kdy se tato stávala definitivně jazykově českou. Na jazykové osamostatnění, pro českou lékařskou vědu v druhé polovině 19. století typické, poukazuje se už v úvodu k souboru článků. Táž idea prolíná i články o jednotlivých oborech. Důležitým podkladem pro budoucí zpracování vývoje české medicíny v druhé polovině 19. století jsou pečlivě zaznamenávané bibliografické údaje v souboru obsažené.

Někteří z autorů tohoto sborníku uveřejnili historii uvedených oborů brzy také monograficky. Např. O. Kukula vydal r. 1899 „Rozvoj chirurgie české v letech 1848—1898,“ značně rozsáhlejší než jeho stať ve sborníku. Tam i zde zachovává stejnou periodisaci, ale zatím co v první práci se musel omezit převážně na bibliografii, připojuje v druhé daleko více údajů. Kukula navazuje ve své práci na dříve zmíněnou monografii V. Weisse^{3a)} a jeho práce, podobně jako Weissova, stala se důležitým článkem tradice dějin české chirurgie. Zabývá se zejména obdobím české chirurgie charakterizovaným osobností K. Maydla.

Také Ferd. Pečírka uveřejnil svoji studii z Památníku v širším znění.⁴⁾ I když zejména na prvních stránkách jeho textu se jeví některé nedostatky, je práce cenná rozbohem nebo alespoň stručnějším charakteristickou domácích dermatovenerologických publikací příslušného období.

Ladislav Haškovec, který se již v roce 1895 zabýval v malé monografii osobností a významem zakladatele neurologie J. M. Charcota, tehdy nedávno zemřelého,⁵⁾ publikoval také svůj příspěvek⁶⁾ ze sborníku samostatně a ve větším rozsahu. Že se L. Haškovec zabýval historií svého oboru častěji, víme i z obsáhlého referátu o jeho úvodní přednášce.⁷⁾ Zahrnovala zmínky o starověkých názorech na projevy neuropatické a psychopatologické, stručně přecházela středověkem k renesanci lékařství a do 18. a zejména 19. století, které tehdy v roce 1906 bylo ještě téměř přítomností.

Vnitřní lékařství našlo historiografa v B. Eiseltovi a Em. Maixnerovi. Nejobsáhlejší je Eiseltova práce „O vzniku a začátcích české lékařské kliniky“ (Praha 1908), ve které zasloužilý budovatel první české interní kliniky, bojovník za rovnoprávnost Čechů na pražské universitě a za osamostat-

^{3a)} E. Rozsivalová: Dějiny lékařství na pražské lékařské fakultě v 2. polovině 19. století, AUC, HUCP, 1969, sv. X, Fasc. 2 str. 57 - 66

⁴⁾ Ferd. Pečírka: Počátky nauky o chorobách kožních a venerických v Praze, Sbírnka přednášek a rozprav z oboru lékařského, ser. VIII čís. 2 (72).

⁵⁾ L. Haškovec: Jan Martin Charcot zakladatel moderní nauky o nemocech nervových (1825—1893), Sbírnka přednášek a rozprav, serie IV, č. 6, Praha 1895.

⁶⁾ L. Haškovec: Přehled českých prací z oboru neurologie a psychiatrie v letech 1848 až 1898, Praha 1899.

⁷⁾ Revue v neurologii, psychiatrii, fysikální a dietetické theraapii, 1906, č. 11, str. 548—551.

nění české medicíny organizačně i publikačně, vzpomíná na více než půl století vývoje, které tak intenzivně prožil. Doplnil tím svoji starší historicko-lékařskou publikaci „K dějepisu klinik pražských“⁸⁾ která je stručným chronologickým přehledem představitelů klinického vyučování na pražské universitě až do konce působení J. V. Krombholze.

Povolaným biografem Eiseltovým, podobně jako i Josefa Škody⁹⁾ se stal Emerich Maixner.¹⁰⁾ Bylo to sice ještě za života Eiseltova, ale již v době jeho odchodu na odpočinek, kdy bylo možno zhodnotit a zrekapitulovat jeho plodný život, který byl současně osou vývoje interní medicíny u nás v druhé polovině 19. století. Dozvídáme se z Maixnerovy práce, která byla původně úvodní přednáškou při jeho nástupu na první interní klinice, nejen o vědecké, organisátorské a pedagogické činnosti B. Eiselta a o první české interní klinice, ale i o vzniku a prvních letech druhé české interní kliniky a o působení známých pražských kliniků českých i německých Josefa Hamerníka, R. Jaksche a některých jiných vynikajících lékařů dnes už málo známých. Velmi důkladná je v Maixnerově práci i úvaha o zásadách Hippokratových a jejich aplikaci na novodobou medicínu.

Odchod vynikajících učitelů bývá popudem ke vzpomínkám jejich žáků. Tak tomu bylo i v období, o kterém pojednáváme. K těmto vzpomínkám se řadí např. nekrolog o prvním profesoru pediatrie na pražské české lékařské fakultě B. Neureutterovi z pera jeho dlouholetého asistenta a primáře české dětské nemocnice v Praze A. Haasze.¹¹⁾ Vedle řady jiných sem patří i práce K. Lhotáka „Ku sedmdesátým narozeninám prof. Dr. Karla Chodounského“ (Praha 1913), i když se ten ještě znovu po několika letech stal aktivně činným vysokoškolským učitelem. Ve své práci rozebíral Lhoták na více než 30 stránkách vědecké dílo K. Chodounského.

Z uvedeného víme, že pokud se Schrutzovi kolegové na fakultě z konce 19. a začátku 20. století historií oboru zabývali, byla to většinou poměrně nedávná minulost, jejich vlastní zážitky nebo zážitky jejich přímých předchůdců, které mají spíše cenu memoárů a mohou dobře posloužit pozdějším historiografům, zejména bérou-li je dostatečně kriticky.

Předmětem historického bádání stávala se v tomto období intenzivněji než dříve osobnost J. E. v. Purkyně a jeho dílo. V roce 1911 navrhli učitelé české lékařské fakulty K. Chodounský, K. Lhoták a R. Kimla¹²⁾ ve Spolku

⁸⁾ Časopis lékařů českých 1865, str. 183—184, 215—16, 224, 232.

⁹⁾ Časopis lékařů českých 1889, str. 592—6, 611—613, 631—634, 651—655.

¹⁰⁾ Jan Bohumil Eiselt: Krátká historie Pražské lékařské fakulty; Hippokratismus ve vnitřní medicíně. Časopis lékařů českých 1902, str. 1035—1039, 1059—67, 1083—1092, 1111—1116, 1135—1138.

¹¹⁾ Časopis lékařů českých 1899, str. 319—321.

¹²⁾ K. Amerling: Akce o vydání spisů Purkyňových, Časopis lékařů českých, 1911, str. 970.

českých lékařů, aby byly vydány souborně Purkyňovy spisy, a to z peněz tzv. Eiseltova fondu. Nebyl to první návrh na vydání. K. Chodounský se tím snažil realizovat svůj návrh z r. 1889.¹³⁾ K vydání prvního svazku, který obpojuje Purkyňovy monografické práce bez překladů a komentářů, došlo až s skončením světové války v r. 1918.¹⁴⁾

Již v r. 1914 vyšel však první překlad Purkyňovy latinské vědecké monografie, jeho tzv. vřatislavské disertace: O fyziologické zkoušce ústrojí zrakového a povrchu kožního.¹⁵⁾ Práci přeložil K. Lhoták a opatřil ji úvodem, ve kterém málo slovy říká mnoho charakteristického pro osobnost a dílo J. Ev. Purkyně. V obdobné úpravě vyšel r. 1919 překlad Purkyňovy práce „Příspěvky k výzkumu ptačího vejce před líhnutím“¹⁶⁾ v překladu K. Kleina, který se v předmluvě se zdarem pokusil o vylíčení okolností vzniku této Purkyňovy práce.

Jako třetí v této řadě překladů, a to také od K. Kleina, vyšla r. 1924 práce J. Ev. Purkyně a G. Valentina „O stálém pohybu míhavém.“¹⁷⁾ Také tomuto překladu předeslal K. Klein výstižnou historickou předmluvu.

V r. 1918 vyšla také knížka K. Amerlinga „Jan Evangelista Purkyně — badatel, reformátor a buditel“. Byl to první český původní pokus o monografickou práci o Janu Ev. Purkyňovi. Na počátku dvacátých let vyšly pak pro budoucí studium purkyňovských otázek velmi důležité 2 svazky Purkyňovy korespondence, uspořádané J. Jedličkou.¹⁸⁾ Všechny tyto purkyňovské práce byly přes některé metodické nedostatky důležité jako průkopnické počátky ke studiu o životě a díle našeho velkého fyziologa.

V seznamech přednášek pražské německé lékařské fakulty v době po rozdělení university nacházíme přednášky na historicko-lékařská témata až od letního semestru 1909,¹⁹⁾ kdy začal G. Pick, docent vnitřního lékařství a později mimořádný profesor laryngologie, ohlašovat zprvu všeobecným titulem

¹³⁾ Časopis lékařů českých 1889, str. 208.

¹⁴⁾ Jan Ev. Purkyně, Sebrané spisy, sv. I, Praha 1908.

¹⁵⁾ Jan Ev. Purkyně: Pojednání o fyziologickém výzkumu čidla zrakového a soustavy kožní, jež k řádnému dosažení místa ve vzácném shromáždění lékařském dne 22. prosince 1823 HXLC veřejně bude hájiti Jan Evangelista Purkyně doktor lékařství, určený za veřejného řádného profesora fyziologie a pathologie spolu s Vilémem Krausem posluchačem lékařství, Knihovna lékařských rozhledů, sv. I. Praha 1914.

¹⁶⁾ J. E. Purkyně, Příspěvky k výzkumu ptačího vejce před líhnutím, (Lipsko 1830), Knihovna lékařských rozhledů, sv. II, Praha 1919.

¹⁷⁾ J. E. Purkyně a G. Valentin: O stálém pohybu míhavém, fyziologické pojednání o všeobecném a základním zjevu vyskytující se na zevních i vnitřních blanách neštětných vyšších i nižších živočichů, (Vřatislav, Amsterdam, Londýn, Paříž, Petrohrad 1835), Knihovna lékařských rozhledů, sv. III., Praha 1923.

¹⁸⁾ Jana Ev. Purkyně korespondence I., Praha 1920, II. Praha, 1925.

¹⁹⁾ Seznamy přednášek pražské německé lékařské fakulty. Archív University Karlovy.

přednášky o dějinách lékařství, pak od letního semestru 1911²⁰⁾ o dějinách pražské lékařské fakulty. Toto téma stalo se na řadu let předmětem jeho badatelského zájmu.²¹⁾ Přednášel o počátcích pražské lékařské fakulty ve společnosti německých lékařů v Čechách v r. 1913. Zejména se věnoval době předbělohorské. V řadě „Pragensia“ vydal několik dokumentů z tohoto období. Mezi nimi i pamětní spis rektora Jana Jessenia „Z strany vzdělání a vyzdvižení akademie pražské.“²²⁾ Text je vydán v původním znění latinském, českém, německém a doprozen doslovem G. Picka. Jan Jesenius se stal také tématem Pickovy velmi cenné monografie, která vyšla v roce 1926 — až po smrti autorově — v řadě historikolékařských studií, vydávané K. Sudhoffem a H. E. Sigeristem.²³⁾

Vedle Pickových přednášek nacházíme v seznamech některé jiné mediko-historické lekce. Tak v letním semestru 1912 ohlašoval docent hygieny Friedr. Weleminsky přednášku o dějinách infekčních nemocí a od letního semestru 1916 začal přednášky na medikohistorická témata ohlašovat také docent a později mimořádný profesor vnitřního lékařství Egm. Münzer. Z počátku to bylo téma „lékař a společnost v historickém vývoji“, od zimního semestru 1921—22 až do zimního semestru 1924—25²⁴⁾ jen téma všeobecné „dějiny lékařství.“ O Münzerově historikolékařské práci mimo přednášky pro posluchače se mi nepodařilo nalézt žádné zprávy.²⁵⁾

Na pražské německé lékařské fakultě se nikdo, pokud je nám známo, v tomto období nevěnoval výlučně historikolékařskému oboru, ani tam nevzniklo samostatné pracoviště oboru, jako tomu bylo na české fakultě. Přednášky z lékařské hodegetiky, v nichž na české lékařské fakultě vytvořil O. Schrutz nezapomenutelnou tradici, nacházíme v seznamech německé lékařské fakulty jen jednou, a to pro zimní semestr 1911—12.²⁶⁾ V pěstování oboru dějin lékařství i lékařské hodegetiky předstihla tedy česká lékařská fakulta nesporně fakultu německou.

²⁰⁾ Tamtéž.

²¹⁾ B. Silbiger: Nachruf gehalten in der biologischen Sektion „Lotos“ 20. 4. 1926, Beiträge zur Ärztlichen Fortbildung, str. 85, příl. Ärztliche Nachrichten, 1926.

²²⁾ Pragensia herausgegeben von Prof. Dr. Friedel Pick II. Denkschrift des Rektors Johannes Jessenius von Gross Jessen an den Generallandtag von 1619 über Erneuerung der Prager Universität.

²³⁾ Fried. Pick: Joh. Jessenius de Magna Jessen, Leipzig 1926.

²⁴⁾ Egm. Münzer zemřel 11. 9. 1924, An Stelle der feierlichen Inauguration des Rektors der Deutschen Universität in Prag für das Studienjahr 1923/24 str. 7.

²⁵⁾ Laufer: Nachruf für Münzer, Lotos 1925, sv. 73, str. 69, Sitzung 11. 11. 1924.

²⁶⁾ Seznamy přednášek pražské německé lékařské fakulty, Archív University Karlovy.

EVA ROZSÍVALOVÁ

ZUSAMMENFASSUNG

Seit dem Jahre 1896, als O. Schrutz als erster Dozent der Geschichte der Medizin habilitiert wurde, lasen die anderen Professoren keine specielle medizingeschichtliche Vorlesungen mehr. Ihre Tätigkeit zeigt jedoch, dass sie sich mit dieser Problematik weiter beschäftigten, und zwar nicht nur mit der Geschichte der tschechischen Medizin, aber auch mit der allgemeinen Medizingeschichte. Mehrere Autoren studierten das Leben und die Tätigkeit von J. Ev. Purkyně, seine Werke und Korrespondenz wurden veröffentlicht.

An der Deutschen Universität in Prag gab es keine Habilitation für die Geschichte der Medizin, Vorlesungen mit geschichtlicher Problematik hielten da zwei Professoren, Egm. Münzer (Internist) und vor allem Gottfried Pick (Laryngologe), der auch mehrere Artikel und Bücher veröffentlichte.

REFERÁTY

Adam Vetulani: Początki najstarszych wszechnic śródkowoeuropejskich,
Wrocław-Warszawa-Kraków, Ossolineum
1970, 215 str.

Práce polského právního historika A. Vetulaniho, věnovaná historii založení nejstarších středoevropských universit (Praha 1348, Krakov 1364, Vídeň 1365, Pécs 1367), shrnuje dosavadní poznatky o právně-politických okolnostech jednotlivých fundací a hodnotí vztahy mezi nimi. Vychází ze srovnání politického a kulturního vývoje jednotlivých zemí, jehož odlišnost ovlivnila charakter a další osudy zakladatelů aktů.

Vetulani určuje společné znaky fundací. Z tohoto určení zcela zřejmě vyplývá významné poznání, že tyto zakládací akty se výrazně liší od vzniku universit jihoevropských a západoevropských. Ve střední Evropě vzešla obecná učení díky osobní iniciativě panovníků, usilujících o vytvoření kulturních center ve svých zemích. V ostatních oblastech Evropy nebyl podíl panovníků na vzniku universit tak výrazný. Avšak fundační listiny universit neapolské a salernské, vydané panovníky ve 13. století, posloužily prostřednictvím formuláře Petra de Vineis jako vzory pro zakládací listiny panovníkům středoevropským.

Vetulani věnuje ve své práci dvě kapitoly pražské universitě. Se zřejmou znalostí nejnovější české literatury shrnuje výsledky bádání o významu zakládacích dokumentů. Bulu Klimenta VI. z roku 1347 hodnotí však jako dokument, který

obsahuje ujištění, že v případě založení obecného učení králem má toto učení všechna práva tehdejších universit světových, zatímco poslední české práce dospěly k závěru, že papežská bula má platnost listiny zakládací. Větší část své práce přirozeně věnuje Vetulani problematice university krakovské. Zabývá se okolnostmi založení krakovského učení a podrobně analyzuje jednotlivá ustanovení listin vydaných panovníkem a městem. Významnou roli při založení této university i universit vídeňské a pětkostelské (Pécs) hrála snaha tamějších panovníků oslabit závislost vlastních zemí na kulturním vlivu Čech. Srovnáním listin týkajících se jednotlivých fundací a posouzením právně politických postupů panovníků i kurie dospívá autor k závěru, že krakovská fundace se stala impulsem i vzorem pro fundace následující. Významné je Vetulaniho hodnocení panovníckých zakládacích aktů university krakovské a vídeňské. Tyto listiny, vydané před papežskými zakládacími bulami, byly podle Vetulaniho vydány na žádost kurie, která chtěla mít ujištění o hmotném i právním zabezpečení budoucích obecných učení. V případě Krakova byly důvodem této žádosti specifické politické okolnosti, v případě Vídně se ze strany kurie jednalo o převzetí formy a postupu krakovské fundace jako vzoru. Skutečnost, že panovnícké listiny dostaly podobu zakládacích aktů, vysvětluje Vetulani jako výsledek vlastní iniciativy vydavatelů, kteří se při koncipování alespoň první části listiny řídili

vzorem zakládací buly Karla IV. pro universitu v Praze.

Těžiště Vetulaniho práce leží ve srovnání panovníckých zakládacích listin. Z tohoto zaměření vyplývá pak skutečnost, že universitě v uherském království, pro niž text panovnícké listiny neznáme, věnoval Vetulani nejméně pozornosti. Ve stručném přehledu však zasadil její založení do celkového rámce vznikání středo-evropských universit a podal tak přehled o problematice universit, jejichž počátky jsou v úzké souvislosti.

M. Kb.

K. Goldmann, Verzeichnis der Hochschulen. Úplný titul: Verzeichnis der Hochschulen und hochschulartigen Gebilde sowie ihrer Vorläufer und Planungen in deutsch- und gemischtsprachigen Gebieten unter besonderer Berücksichtigung ihrer (Haupt-) Matrikeln. Ein Versuch. (Verlag Degener, Neustadt a. d. Aisch 1967, str. 411.)

Goldmannova kniha je nepochybně dílem potřebným, užitečným a přínášejícím více nežli obvyklé publikace tohoto druhu, dokonce více nežli naznačuje její titul. Nelze ji totiž považovat toliko za bibliografický soupis; jde o příručku, která bude pro svou přehlednost a obsah velmi často používána. Stojí proto za to, abychom si jí — třebaš opožděně — na tomto místě povšimli, zejména lze-li pokázat jak na to, co přináší obecně, tak i na její údaje týkající se našeho prostředí.

Pozoruhodný je už rozsah Goldmannovy knihy, neboť její autor původně měl jen připravit z pozůstalosti nové vydání Schmalhausova soupisu matrik, obsahujícího údaje o 108 školách v 54 lokalitách.¹⁾ Přináší-li nyní Goldmann data asi o 1950 školách v 750 místech, ačkoliv vyloučil dva oddíly Schmalhausovy práce (výběr universit evropských a severo-amerických), je zřejmé, že jde vlastně o práci novou, vzniklou takřka nezávisle na Schmalhausovi. Ten zpracoval totiž jedním údajem o universitách (zároveň

i o akademických gymnasiích německé jazykové oblasti) a o odborných vysokých školách vzniklých před r. 1850. Goldmann svůj program podstatně rozšířil a chce ve své knize podat nejen soupis všech vysokých škol a institucí či útvarů vysokoškolského charakteru, nýbrž i těch, jež jim vývojově předcházely, a také všech plánů a záměrů na jejich zřízení. Teritoriálně není Goldmannova kniha přesně vymezena a pod pojmem „německé a jazykové smíšené území“ zhruba rozumí teritorium říše do r. 1918, německou část Švýcarska, části rakousko-uherské monarchie s převahou německého vlivu na školství, i některé další oblasti, jako „Baltikum“, Lucembursko a Elsasko. Neuvádí-li Goldmann jazykově neněmecké instituce existující v Německu, přináší naopak data o jazykově německých školách ležících zcela mimo vymezenou oblast (srov. např. hesla: Ditton Hall, Engel's, Exaeten, Grave, Simpleveld, Sankt Petersburg, Tsingrau aj.). Rozsahu nabyla práce i tím, že ji autor neomezil chronologicky, nýbrž postihl v ní i dnešní stav (viz např. hesla: Berlin, Bochum, Konstanz, Linz, Bielefeld aj.), takže uvádí konkrétní údaje i ze 60. let, prakticky až do vydání knihy. Konečně — na rozdíl od Schmalhausu — obsahují jednotlivá Goldmannova hesla kromě údajů o dochovaných i vydaných matrikách a seznamech posluchačů i stručný přehled historického vývoje (hlavně organizačního s uvedením základních dat) příslušné instituce a také odkazy na nejdůležitější literaturu o té které škole pojednávající. V této souvislosti lze zdůraznit, že autor tyto historické přehledy omezoval tam, kde vývoj instituce byl jednoduchý a kde mohl odkázat na dostupnou literaturu, a podrobnější výklad podal v případech opačných.

Je zřejmé, že Goldmann svou práci sledoval vyšší cíl, nežli je bibliografický soupis matrik, i když od takového úkolu původně vyšel. Šlo mu o to, aby vytvořil podklad pro práci na celkových dějinách německého školství (viz str. 7). Nemohu a nechci se zde podrobně zabývat tím, do jaké míry lze jeho práci z tohoto hlediska pokládat za zdařilou. Domnívám se, že znamená přínos už proto, že zachycuje celé období vývoje universit i vysokých

škol od jejich počátků až po současnost. Důležité je dále to, že autor do seznamu pojal jak školy skutečně existující, tak všechny snahy, záměry a plány na jejich zřízení, ať už šlo o úsilí jednotlivců, státních orgánů, církevních institucí nebo za tím účelem zvláště organizovaných skupin, a to jakkoliv projevené (viz např. hesla: Aargau, Bremen, Crailsheim, Dresden, Basel, Klagenfurt, Hersbruck, Bautzen, Berlin—dotatky, Reisen, Salzburg, Worms aj.).

Do nesnadné situace (srov. výklad na str. 9—12) se autor mnohdy dostal při rozhodování, zda ta která instituce (jde hlavně o akademie, lycea a různé odborné školy) měla opravdu vysokoškolský charakter. A v tomto ohledu přináší Goldmann více potud, že uvádí i takové instituce, jež všechny znaky vysoké školy své doby nevykazovaly. Situaci zde navíc komplikuje snaha o postizení „předchůdců“ vysokých škol, které — jak se zdá — autor nechápe jen právně, nýbrž věcně. V seznamu jsou uvedena i hesla s poznámkou, že nešlo o vysokou školu či že instituci nelze považovat za „hochschulartig“ (viz např. hesla: Botnang, Calw, Franzberg, Pforta, Schleiz aj.), aniž by čtenář poznal, zda tato hesla byla uvedena záměrně, jak je to někde zřejmé (např. Bad Aibling, Dillingen). V tomto ohledu tedy Goldmannův seznam není zcela spolehlivý (k tomu i níže) a uvádí i instituce nemající povahu vysoké školy. Dalším nedostatkem je zbytečný a nadměrný vzrůst počtu hesel. Autor totiž řadí jako samostatná zvláštní hesla i místa přechodného působení jednotlivých škol i tehdy, když se škola na nějaký čas přesunula pro morovou epidemii nebo kvůli válečným událostem či jejich důsledkům (viz např. hesla: Biedenkopf, Calw, Cottbus, Sinsheim, Weinheim, Weilburg, Breisach, Neuenburg, Endingen, Waldkirch, Villingen, Radolszell, Riedlingen aj.). Takováto přechodná, většinou asi dost náhodně volená sídla pro přechodné působení stačila, což autor činí, zmínit v hlavním hesle, kniha však jimi neměla být dále zatěžována, neboť se jimi ani nerozšiřovala síť vysokých škol, ani je nelze považovat za úsilí o nová založení.

Ostatně nejlépe si představu o tom, co všechno Goldmann do soupisu pojal,

lze ozřejmit na příkladu. Území Československa je v jeho knize zastoupeno 43 místy, v nichž přichází téměř 90 hesel o různých školských institucích. Naproti tomu Schmalhaus postihl v r. 1937 v Československu jen Brno, Olomouc a Prahu se 4 institucemi. Tak markantní rozdíl v zastoupení míst a hesel vzbuzuje jisté pochybnosti, i když vezmeme v úvahu rozšíření koncepce Goldmannova soupisu. Vzniká pak otázka, do jaké míry vše, co autor podává, odpovídá opravdu jeho koncepci. Je pochopitelné, že zásadně obstojí 11 hesel upozorňujících na záměry či pokusy o založení škol. Podobně se nelze pozastavovat ani nad řadou hesel shrnujících údaje o starších řádových studiích, o pozdějších domácích a řádových učilištích i o filosofických a diecézních učilištích z 1. pol. 19. stol. Rovněž tak lze přijmout hesla pojednávající o některých odborných školách a institucích, z nichž se vysoké školy vyvinuly. Je zde ovšem také samostatně zařazeno 5 odborných škol (většinou obchodních akademií) s poznámkou, že nešlo o vysoké školy, a samostatná hesla zaznamenávají i přechodnou existenci částí (!) vysoké školy mimo její sídlo (Jihlava, J. Hradec), dvojmo jsou uváděna i hesla některých institucí měnících sídlo (Olomouc, Brno, Hranice). Takovéto zařazování hesel už jistě zkresluje situaci, k čemuž dále přispívá i to, že v seznamu jsou uváděny také instituce, které ani nebyly „hochschulartig“, ani se z nich vysoká škola nevyvinula. To platí především o gymnasiích, která dosavadní česká literatura řadila vždy jenom ke školám partikulárním (třebaš někdy šlo o „gymnasium illustre“), jako v Ivančicích, ve Velkém Meziříčí, v Jáchymově, i o pražském akademickém či německém lutherském gymnasiu. A přisuzovat vysokoškolský charakter jezuitskému gymnasiu v Jičíně či v Českém Krumlově je neméně upřílišené a stejně sporné, jako řadit do této kategorie škol jičínskou a žďárskou akademii nebo gymnasium opavské. Vysokoškolskou úroveň nelze dost dobře přiznat ani moravské lesnické škole, jež je ostatně uváděna na třech různých místech. Domnívám se, že tyto skutečnosti do značné míry vysvětlují obsáhlost i počet hesel Goldmannovy knihy. Je to dáno jednak tím, že jediná

škola tu přichází i pod několika hesly, jednak tím, že autor neužíval příliš přísného měřítko pro zjišťování vysokoškolského charakteru instituce, a to patrně nejen pro školy na našem území. Kdybychom ovšem měli důsledně uplatnit jeho postup, pak asi přece jen leccos opomenul, co by snad v knize být mělo (generální semináře, rožmberskou školu soběslavskou, Plzeň jako přechodné sídlo jezuitské akademie a jistě i některé školy odborné — např. schwarzenberskou). V této souvislosti je překvapující, že Slovensko je v knize zastoupeno jen Banskou Štiavnicí a Banskou Bystricí (u té srov. zdůvodnění!), ač by jistě bylo možno tu najít i další možnosti.

Dříve nežli se dotkneme hesla, jež nás na tomto místě zvláště zajímá, je třeba podotknout, že Goldmannův seznam přináší pro Prahu celkem 21 hesel, od středověkých institucí až po ty, které vznikly po r. 1918; bylo již výše naznačeno, že zařazení některých z nich je alespoň sporné. Vývoj pražského vysokého učení byl dost složitý, aby mu autor věnoval poměrně podrobný výklad (str. 297 až 299), nevyvaroval se však ve svém přehledu omylů a nedostatků. Goldmann tu uvádí, že teologická fakulta ztratila už v r. 1412 promoční právo, není mu jasný zánik vyšších fakult za husitských válek a domnívá se, že v r. 1654 došlo ke sloučení Caroliny, Ferdinandey a arcibiskupského semináře. V souvislosti s národnostním vývojem university pomíjí sice r. 1784 a 1848, uvádí však, že r. 1866 došlo ke zrovnoprávnění obou řečí na universitě, takže pak není dost jasné, proč byla universita r. 1882 rozdělena. Dále ví sice přesně, že německá universita byla od září 1938 do února 1939 „uzavřena“, příznání statutu „říšské university“ německé universitě však posunuje více nežli o jeden rok, a datem uzavření českých vysokých škol si není jist. Zná však jeho příčinu: „bewaffnete Widerstandsgruppen und Auslandsverbindungen“ mezi českými studenty. K tomu není třeba komentáře.

I když jsou další údaje (o matrikách i literatuře) v zásadě správné, je třeba

litovat, že Goldmann pro universitu — zřejmě jen shodou okolností — nezískal to, co se mu podařilo v jiných případech (Litomyšl, Litoměřice, Praha — akad. gymnasium a něm. ped. akademie). Tak jen rozpačitě připouští válečné ztráty archivu a neuvádí ani jedinou českou práci. Nezná pochopitelně ani publikační řady od r. 1960 speciálně dějinám pražské university věnované (je škoda, že právě tato příručka na ně neupozorňuje) a nezaregistroval ani německou studii Boháčkovu, z níž mohl čerpat informace.²⁾

Goldmannova práce má význam především v tom, že snesla a utřídila nesmírné množství materiálu, na který její autor někdy poukázal jako prvý. Hodnota jeho záslužné práce je markantní a nebude proto snižováním její ceny, budeme-li konstatovat, že má především dva nedostatky. Goldmann jednak zbytečně rozmnožil počet hesel, jejichž údaje se opakují, jednak do knihy zařazoval i instituce nevysokoškolské povahy. Seznamu by bylo asi také prospělo, kdyby do něho nebyla zařazována jiná hesla nežli místní. A jsou-li už v knize místa mimo německou jazykovou oblast uváděna a řazena pod německými názvy, bylo by jistě správné, alespoň s odkazy zařadit i názvy neněmecké (nejen české). Rovněž tak bychom očekávali, že bude jednotně vyřešeno bližší určování lokalit. Asi polovina našich míst nemá žádné bližší označení, u části je uvedeno německým názvem země (ale i Nord- a Südböhmen) a jen ve dvou případech je označení Československo. V této souvislosti pak lze nadhodit otázku, zda by autor i dnes ještě pro NDR užil názvu Mitteldeutschland (str. 12). Přes některé výhrady nelze pochybovat, že se Goldmannova kniha stane hojně užívanou a užitečnou pomůckou, které by byl jistě také prospěl rejstřík starých názvů jednotlivých škol.

M.

²⁾ M. Boháček, Repertorium und Bibliographie für die Universität Prag bis 1500. (Ius Romanum medii aevi, pars II, Mediolani 1966).

Walter Koerting. Die Deutsche Universität in Prag. Die letzten Hundert Jahre Ihrer Medizinischen Fakultät. Schriftenreihe der Bayerischen Landesärztekammer, Band 11. München 1968, 301 str., 33 obr.

V Německu vyšla po válce řada publikací o pražské universitě a její starší i novější historii. V recensované knize se jich cituje 20, některé z nich vyšly samostatně v serii „Schriftenreihe des Verbandes der Sudetendeutschen Ärzte“. U nás jsou většinou neznámé, neboť obvykle se k nám nedostanou. Je přirozené, že si z ciziny opatřujeme především hodnotné vědecké publikace a nedbáme o spisy psané tendenčně z velkoněmeckého hlediska. Ovšem němčina je světový jazyk a jinde se tyto spisy čtou a tendenčně o nás informují.

Autor byl podle údaje v poslední XII. kapitole „Obmann der sudetendeutschen Ärzte“ a napsal už předtím několik článků z historie pražské německé lékařské fakulty.

O duchu, v jakém je psána jeho kniha, si lze učinit představu z poslední části prvního jejího oddílu věnovaného historii pražské university. Autor tu konstatuje, že po rozpadu rakouské monarchie postihlo pražskou universitu něco podobného jako kutnohorský dekret v r. 1409. Pak cituje W. Weiszákera, že „v r. 1918 zůstala sice německá universita v Praze zachována, ale z university, která v rakouské monarchii podle pořadí významu následovala hned za vídeňskou, se stala jedinou německou universitou malého cizího státu Československa. A k tomu navíc, nový stát k ní neměl žádné sympatie. Obsazení „Protektorátu“ německými vojsky (1939) vedlo k převzetí university do německé správy a jejímu uznání jako říšské university“. Tento akt dokládá obr. 9 — reprodukce textu Hitlerova nařízení z 2. srpna 1939. A Koertingův text pokračuje: „Po zhroutilí v květnu 1945 došlo k rozpuštění německé university. Dekretem českého presidenta Dr. Edvarda Beneše z 18. října 1945 byla německá universita v Praze (a německá Vysoká škola technická v Praze a Brně) se zpětnou účinností k 17. listopadu 1939 (!), v rozporu s principy platnými v civilizovaných a kultur-

ních státech rozpuštěna. Tím byla ukončena 600letá pro vědu tak plodná činnost těchto vysokých škol, aniž by se podařilo utlumit její působení.“ Také tento akt dokládá reprodukcí příslušných dvou dekretů ve Sbírce zákonů a nařízení č. 53 z 15. XI. 1945 a jejich překladem do němčiny.

To je vše, doslovný překlad. Ani slovo o předchozím zavření českých vysokých škol 17. XI. 1939, o Janu Opletalovi, o persekucích a popravách českých vysokoškolských studentů i učitelů, ani o exodu a persekuci demokratických německých učitelů a studentů. To se tedy podle autora „s principy práva platnými v kulturních státech“ dobře srovnává. Autor se vůbec z toho, co se za nacistické vlády stalo, úzkostlivě vyhýbá všemu, co by na Němce vrhalo špatné světlo a mohlo čtenáři jen naznačit, že Němci snad Čechům nějak krivdili.

Knihy je vcelku nesouvislým a nesourodým souborem statí. Začíná kratší starší historií (str. 6—36), pak se (po krátké zmínce o polemice v JAMA z r. 1964—1966) zabývá historií posledních 100 let (s. 37—95), kde si podrobněji všimá — v dlouhých citátech — stavu university v r. 1898 (s. 41—51) a pak stavu klinik a ústavů v r. 1938, jak byl vypsán v Ärtzliche Nachrichten seš. 10, 11, 13 a 20, 1938. Největší část knížky tvoří stručné životopisy profesorů jednotlivých klinik a ústavů (str. 95—286, tj. 161 stran, tedy více než polovina knihy). Životopisné črty jsou velmi nerovnoměrné, mnoho krivd spáchaných Němci na jejich vlastních universitních učitelích je zamlčeno (jen snad u E. Starkensteina je jeho surová likvidace stručně vylíčena), zamlčují se krivdy a zločiny u těch, kdo je ve službách nacistické strany páchali (např. R. Bezecky-Greipl). Mnohé údaje (zejména roky úmrtí) chybí, ale i tak je v této části mnoho faktických informací, které se těžko hledají. Jen na 2 stránkách se autor vyrovnává s „Emancipací Čechů“ (od Josefa II, až k r. 1882), na dalších dvou stránkách se věnuje vztahu německých a českých profesorů. Příznivě se tu posuzují Kukula, Purkyně(!), Janovský, Šamberger (nejobširněji), Rubeska a Odstrčil, z těch, kdo měli nepřátelský postoj, je uveden Šrdínko a Mareš. V dalším se podrobně popisuje promoce

(včetně textů ceremoniálu), historické univerzitní žezlo, text diplomu, počet posluchačů a promovaných, univerzitní pečeť a razítka. Následuje krátká zmínka o kolegiu doktorů lékařství a kniha zakončující krátkou zprávou o „posledním zasedání lékařské fakulty“ 26. 5. 1949 ve starém kurfiřtském sále radnice v Řezně, jehož se účastnili: bývalý poslední děkan M. Watzka, proděkan Dr. Jahn, nestor profesorů A. Tschermak-Seysenegg (tehdy 79letý), profesori Bardachzi, Brosch, Leonard Kraus, Nonnenbruch, Podleschka, Schmidt-Mittelbach, Sonnenschein a docenti Bumba, Knebel, Herbert Lang, Leischner, Link, Schally, Scharf, Wolfram a z hostů mj. vládní prezident a starosta Řezna a také autor. Účastníci se usnesli požádat v resoluci bavorskou vládu, aby založila čtvrtou lékařskou fakultu v Řezně, která by byla pokračovatelkou v tradici „Německé Karlovy university v Praze“. Dr. Koerting uvedl, že sudetští Němci mají vzhledem k svému počtu právo na vlastní universitu v Německu, a poukázal na Lipsko, kde po r. 1409 pokračovala tradice university pražské, a na stav po r. 1918, kdy štrasburská universita našla svůj útulek ve Frankfurtu n./M. K přeložení pražské německé university do Řezna nebo jinam do Německa nebo k převzetí dalšího rozvoje její tradice jinou universitou však nedošlo. Autor nicméně vděčně uznává, že bavorská zemská lékařská komora podporovala uveřejnění jeho knihy a tím „náznorně připomněla kulturní dědičtví nejstarší německé university a její lékařské fakulty“.

Je ovšem přirozené, že Němci, zejména Němci z Českých zemí, se na dějiny pražské university dívají jinak než Češi a že je třeba názory konfrontovat, vážít fakta a argumenty a nakonec se shodnout na tom, co je nesporné a konstatovat, co je možno vykládat odlišně. Nikdo rozumný nebude popírat nebo zlehčovat, že pražská německá universita a její lékařská fakulta (ať už jako převážně německá instituce před rozdělením nebo jako německý ústav po rozdělení) byla významnou vědeckou a kulturní institucí, že na ní působili velké osobnosti (připomeňme jen Alberta Einsteina), že odtud vzešly hodnoty, které měly a mají v dějinách německé i světové vzdělanosti vý-

znamné místo. Na druhé straně je neuvěřitelným anachronismem, že ještě v r. 1968, po všem, co se ve Střední Evropě stalo a kdy se považuje za samozřejmé, že i národy menší, než je národ český, a národy bez kulturní minulosti, kterou Čechům nelze upřít, usilují o své vysoké školství a své vědecké instituce, že ještě dnes autor nepovažuje za přirozené, že Češi usilovali o svou universitu a o své vědecké instituce už před více než sto lety. Zdálo by se neuvěřitelné, že vzdělání lidí nedovedou pochopit, že Češi dříve nebo později musili mít své vysoké školy, své vědecké ústavy, že se nemohli spokojit jen s českým národním a středním školstvím. Ovšem německá universita v Praze představovala pro Němce mocenskou baštu pro jejich kulturní a politickou expansi, a proto nemohla v českém prostředí trvale obstát. *Inde irae et lacrimae!*

Úkolem této recenze nemůže ovšem být polemika s autorovými vývody a nemělo by to ani v tomto časopise dnes smyslu. Chceme jen na knihu české čtenáře upozornit. Její technická úroveň je horší ve srovnání s jinými německými publikacemi, zejména vazba je tak špatná, že při běžném zacházení se oddělují jednotlivé listy.

Vladislav Kruta

Lamberti Liber Floridus. Codex autographus bibliothecae Universitatis Gandavensis editus curante Alberto Derolez. Gandavi 1968

Románskou encyklopedií, zvanou Floridus nebo Liber floridus, zkompiloval a napsal kanovník ze St. Omer ve Francii Lambert, a to r. 1120. Asi r. 1136 se dostal rukopis do Gentu do opatství sv. Bavona a nakonec do univerzitní knihovny gentské. Odborná literatura věnovala rukopisu pozornost od r. 1839, kdy vyšel o něm článek G. H. Pertze. Významný ediční čin je kombinované faksimile a transliterace z r. 1968 s titulem: *Lamberti, s. Audomari canonici, Liber Floridus. Codex autographus bibliothecae Universitatis Gandavensis, auspiciis eiusdem Universitatis in commemorationem diei natalis editus curante Alberto Derolez. Praefati sunt Aegidius I. Strubbe et Albertus Derolez. Gandavi in aedibus*

Story-scientia 1968. Nedostatkem Derolezovy edice je jen to, že texty nejsou určeny, že nejsou odkazy na edice, např. PL aj. Jeden exemplář edice byl věnován belgickou vládou Universitě Karlově u příležitosti podepsání kulturní dohody a je uložen v AUK; chybný referát o Floridu přinesly Universitní zprávy UK 1971, 3, 26.

Floridus je francouzská encyklopedie (flores, kompilace, soubor) obecné latinské vzdělanosti z románské doby. Po učoval soudobého vzdělance o všem, co ho zajímalo a co potřeboval vědět. Titul *Floridus* vykládal Lambert v prologu: *Floridum. intitulavi, quia et variorum librorum ornatibus floret rerumque mirandarum narratione prepollet.* Je cenný textově i obrazově. Přebírá a shrnuje starší vzdělanost, četná jeho témata žijí u nás z jiných zdrojů od 2. pol. 14. stol. a dále.

Jak bylo obvyklé, myšlenky i záměry skladatele podával prolog. Principium prologu Floridu (3b) byl Bůh, v stylistické gradaci jeho chvála, poznání, doporučení a láska. I jiné stylizace a myšlenky prologu jsou obvyklé jinde. Tradičně kulturní je stylizace o stole, u Lamberta laděná duchovně: *ut de magni regis mensa rara nobis proposita fercula . . . sumamus.* Také běžně byly ve středověku v prolozích zmínky o autorech. Podle Lamberta v knize je plno květů, aby z nich čerpaly jako z nebeské louky věrné věčky. Z různých prvků, většinou tradičních, zkompiloval tedy Lambert románskou, raně scholastickou encyklopedií.

Vědomostio Evropě (a též o středoevropské oblasti) poskytuje mapa Evropy na f. 241r. V jejím středu je *Gallia*. Je uvedena *Saxonia, Baiuaria, Danubius* a *Sclavi*. Čechy (Bohemia) uvedeny nejsou. Ze zeměpisných údajů nás mohou zaujmout dva, o Sasech a o Dunaji. Podává se lidová etymologie o Sasech: *Saxonia a gente dura et sacea, rebelli et indomita ita est appellata* (49r), *Saxones a saxo* (49v). Podobné epitheton *saxis rigidiores* měl Kristián (100) a pro Sasy i Kosmas (98, 195). *Flumina occidentis* (52v) se uváděla ve spojitosti s mořem, do kterého ústila, např. *Danubius ex Alpibus in Ponto diffunditur*. Přitom vzpomeneme na středoevropské paralely *Dunaje a moře*.

Zajímavější obrazy ve Floridu jsou např.: *ordo ventorum* (24r), labyrint (*Domus Dedali, in qua Minotaurum posuit Mynos rex*, 20r), *paradysus* (52r), *leo rex* (56v), *gryphes* (58v), *draco* (60v), *cocodrillus* (61v), *diabolus sedens super Beemoth* (62r), *Antichristus sedens super Leviathan* (62v), *Hierusalem celestis* (65r), *arbor palmarum* (76v), *Roma et Petrus* (168r), *diluvium mundi et archa Noe* (208v), *lilie* (s názvy ctností, rostlin a sedmi umění, 230v), *arbor bona, arbor mala* (231v, 232r), Kristus mezi církví a synagogou (253r).

Píšeme-li o Floridu, připomenem si první českou encyklopedii Malogranatum. Scholastické encyklopedie Floridus a Malogranatum mají podobnosti i rozdíly. Pokud jde o podobnosti, Floridus je raně scholastická encyklopedie, Malogranatum vyspěle scholastická encyklopedie. Obě jsou nábožensko-církevního rázu, Floridus částečně, Malogranatum úplně. Podobnost je i v titulech, vzatých z rostlinné oblasti. Také principium, tj. Bůh, bylo tematicky stejné ve Floridu, v Malogranatu, v Nové radě atd. Rozdíly jsou ve volbě autorit a témat a v dispozici děl. Floridus neměl dispoici, v Malogranatu je dispoice trojčlenná. Floridus je soubor s látkami duchovními i světskými, prozaickými i básnickými, naučnými i konverzačně zábavnými. Malogranatum je rigorosně náboženská encyklopedie *de incipientibus, proficientibus et perfectis*. Floridus byl encyklopedický rukopis, Malogranatum encyklopedické dílo.

Obecnější texty se probírají jinde. Zde uvedeme charakterističtější a speciálnější texty Floridu. Prozaická témata jsou náboženská, např. *Odo Cameracensis, Disputatio cum Iudeo* (5r–10r), *Gislebertus, abbas Westimonsasterii, Disputatio cum Iudeo* (10rv), *Dialogus Malchi ad Hiesum presbiterum* (10v–12v, 6r), Jsou zde texty týkající se Kristova života: *Vita Christi et concordia evangeliorum* (4r–16v), dále kalendář (*Martyrhologium* 26b–32r), *Egesippus De archa Noe* (209rv) aj. Dále jsou zde různé historické, kronikářské, onomastické a genealogické údaje, texty a záznamy i zeměpisné vědomosti: *De gentium vocabulis* (47v), *De insulis, De paradisi fluviiis* (52v), *De fluviiis et fontibus*

(53r), *De creaturis diversis* (53r), výklady jmen (*Christi nomina greca et lat.* 53v), *Eucherius de nominum interpretationibus* (54r), vědomosti o Británii, Normandii a Flandrii: *Miranda Britannie* (63v—64v), *Nomina ducum regumque Britannorum* (68r), *Genealogia comitum Normannorum* (76r), *Genealogia comitum Flandrie* (104r—105r). Vedle západoevropských jsou zde i různé světové a římské kroniky a genealogie: *Chronica Orosii presbiteri Hispanensis ad beatum Augustinum de principibus orbis et urbis* (166v—7b), *Genealogia mundi* (136v—38v), *Gesta Romanorum pontificum* (168v—190r), *Gesta Romanorum imperatorum* (190v—208r), *De Francorum regibus primis* (234r—240r), *Fretulfus episcopus, De Romanorum regibus, consulibus et bellis* (278v—287v). Jsou zde i odborné texty astronomické: *Compotus lune cum tabulis* (128v—135v) a lékařské: *Medicine diverse* (255rv). Ke konci jsou texty o sv. Audomaru (256r—271r). Verše ve Floridu složil — podle údajů v rukopise — *Petrus, Iohannis filius, s. Audomari canonicus*; jsou zde *De essentia divina* (83v), *De trinitate* (83v), *De natale (!) Domini* (84r), *De denario* (o všemohoucnosti peněz, 84r), *De excidio Romani imperii et magnificentia Catonis* (162v—163r), *De egestate et fame et siti gule* (163r—164r), *De muliere mala* (protizenská konglutinace, jejíž jednotlivé odstavce začínají slovem *Femina*, 164r—166r).

V této zprávě jsem nereferoval podrobněji o obecnějších textech Floridu, jako jsou některé části pozdně antických encyklopedií, excerpta z Isidora, patristických autorit, biblická proverbialia, příběhy ze starověkých dějin a raně scholastické autority. Ale i tento výčet složek Floridu snad stačí k představě, že Floridus je textově i ilustračně cenný románský a raně scholastický rukopis.

J. Tř.

Peter Classen, Die ältesten Universitätsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters. Heildelberger Jahrbücher XII, 1968, str. 72—92

Autor řady prací o vrcholném středověku (především vynikající biografie Gerchocha z Reichersbergu) v tom i z oblasti školství (jde tu o jeho *Die hohen Schulen und*

die Gesellschaft im 12. Jahrhundert v Archiv für Kulturgeschichte 48, 1966, str. 155—180) si v této nástupní heidelbergské přednášce klade znovu otázku po způsobu vzniku, charakteru a funkci nejstarších universit v Evropě, jejichž počátky lze vidět ve 12. století. S použitím starší, ale i často značně roztroušené monografické literatury novější sleduje způsoby a ráz universitních reforem v různých typech universit. Ukazuje na primární důležitost universit vzniknuvších postupným vývojem, které však už v časném 13. století prošly různými výraznými reformami, v několika případech byly dokonce nově obnovovány po svém dočasném zrušení. Pak autor pojednává o tehdy nově vznikajících universitách, které rozděluje do tří rámcových skupin: 1. ty, které bez vlastního zakládacího aktu vycházejí z pařížského či boloňského vzoru, 2. takové, které vznikají v důsledku exodu mistrů a scholárů, hledajících lepší podmínky, a kdy se stará korporace se svou celou správou překládá na jiné místo, 3. státními či církevními autoritami (třeba dodat, že i městskými) zakládané vysoké školy. Autor posléze sleduje šest hlavních předpokladů pro možnost vzniku vysokého učení, k nimž patří zejména: dostatečné možnosti ubytovací, výhodná zásobovací situace, možnost výhodných půjček pro studenty, zajištění platů profesorů (v tom velká různorodost podle charakteru university), zaručení právní jistoty a vlastní soudní pravomoc, především alespoň v civilních záležitostech. Tyto všechny předpoklady dokumentuje Classen na některých obzvláště typických příkladech. Přitom ukazuje, jak byla velká různorodost v charakteru universit co do jejich programu, který se jen málokdy navzájem překrýval. A posléze věnuje pozornost samotnému pojmu university a jejímu odlišení od jiných škol, především řádových generálních studií; toto vymezení není vždy lehké, a tak se k výsledku nedochází stručným vymezením, nýbrž zdůrazněním některých základních podmínek, jež musí být splněny a mezi něž především patří možnost udílení obecně uznávaného gradu. Ostatní jsou sice pravidelným, nikoli však zcela nutným doprovodem. Zakládání universit se děje zpravidla v jistých vlnách, které vyjadřují určitou společenskou nutnost

a poptávku. Doba, již věnoval pozornost Classen, přináší první z nich.

Ivan Hlaváček

Arno Borst, Geschichte an mittelalterlichen Universitäten. Konstanzer Universitätsreden hrsg. v. G. Hess, Konstanz 1969, 43 str.

Též v této rozpravě jde o nástupní přednášku autorovu, přednesenou na nově konstituované universitě v Kostnici. Její název poněkud mylí: nejde o studium dějin jako takových na středověkých universitách (o něm vlastně nemůže být ve středověku ani řeč), nýbrž o to, jaký zájem o dějiny, především své vlastní (ať už skutečné či fiktivní), jednotlivé university v praxi projevily. A protože předložený text, byť doprovázený poznámkovým aparátem, je podle autora teprve první sondou v tématu, jemuž hodlá věnovat soustavnější pozornost, není divu, že Borst vybral pouze nejvýznamnější university celého středověku, jež alespoň v hrubých obrysech sleduje: Bolognu a Paříž. U Paříže sleduje postavení historie v teorii tehdejšího systému věd; jeho poznatky se týkají převážně 12. a 13. století, nicméně obrací se i k době starší, k různým klášterním školám, především kláštera Saint-Denis u Paříže a jeho snad nejvýznamnějšímu členu Abaelardovi, z jehož školy později vyšli i Otto z Freisingen i John ze Salisbury. Přináší ale i leckteré postřehy z doby století 14., hlavně se dotýká Petrarkovy polemiky s pařížskou universitou z r. 1371, v níž šlo především o počátky a starší dějiny Sorbonny vůbec; v té souvislosti jsou zmínovány i nově zakládané university ve střední Evropě s Prahou v čele. V Bologni — která už svým zaměřením dává tušit, že tu historie bude mít jinou úlohu — naopak leží těžiště autorových výkladů na středověku pozdním. A skutečně: historie tu je chápána jako jeviště „sociálních jednání a stanovisek“. A tu se Borst obírá otázkou výkladu Justiniánových Digest, kde se v úvodu připouští právní studium pouze v Římě, Konstantinopoli a Bejrútu a sleduje interpretaci tohoto místa některými boloňskými juristy, kteří se uchýlili k výkladům spočívajícím na legendistických falsech, jež tehdy nedávno poměry — patřičně modifikované —

přenášely do dávných století. A tyto činy byly završeny v době kol r. 1324 falsem zakládací listiny university, jež se hlásilo k r. 423 a k císaři Theodosiovi, kde vznik města je zcela podřízen universitě a jejím potřebám. Jeho výkladu se pak B. věnuje a přichází k některým novým poznatkům, pokud jde o prostředí, v němž vzniklo (nikoli universita, nýbrž město mělo zájem na tom, aby juristé byli k městu pevně připoutáni). Závěrem pak už jen stručně shrnuje poznatky o počátcích některých dalších universit, které vznikly vývojem a jež si často rovněž obstaraly „doklady“ o svých v temnotách ležících počátcích.

Ivan Hlaváček

Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze. Díl IV. Strahovské rukopisy DH — DK (č. 1822—2425). Zpracoval Bohumil Ryba, Praha 1970, str. 579, pro Památník národního písemnictví vydal Merkur, s paralelním latinským titulem.

Strahovská knihovna je po knihovně pražské kapituly, břevnovského kláštera a předpokládané, byť prakticky vůbec nedochované knihovně vyšehradské kapituly čtvrtou nejstarší knihovnou pražskou a tak jednou z nejstarších v zemi; žel z jejich původních fondů se nedochovalo téměř nic. Během starších dob tato knihovna několikrát zanikla, vždy však byla znovu a znovu obnovována a teprve čtvrtá knihovna, budovaná od dob opata Vincence Franka v 60. letech 17. století, je základem dnešní sbírky, jež především v oborech humanitních věd a starších bohemik patří stále k předním v celém státě. I když o významu strahovské knihovny je rámcová povědomost a je jí běžně užíváno k velkým soupisovým dílům a i když řada jednotlivin byla porůznu dříve i nedávno publikována (v poslední době především v periodiku Strahovská knihovna sv. 1—3, která však, žel, jak se zdá, se nejnověji setkává s velkými vydavatelskými potížemi), přesto si dosud není možno učinit určitější představu o dvou nejdůležitějších fondech knihovny, totiž o rukopisech na jedné a prvotiscích a starých tiscích na druhé straně jako celku z tištěných pomůcek, pokud nemáme na mysli užitečné sice, ale přesto

jen rámcové, protože populární průvodce Strahovskou knihovnou (nejpodrobnější z r. 1955).

V každé větší historické knihovně tvoří zpravidla obě tyto skupiny nejzajímavější a obecně nejatraktivnější a nejdůležitější složku knihovního fondu, a tak je pochopitelné, že již od náběhu ke kritickému dějepisu a vědecké filologii se setkáváme se zprávami o rukopisech, které jsou vždy unikátními díly. Zatím co dříve byly tyto zprávy, případně popisy rukopisů zpravidla součástí učené korespondence, či velmi rozšířeného žánru vědecké literatury, jak se fixoval v knižním zaznamenání různých „literárních cest“, a tím nutně pouhým výběrem z větších celků, dochází od sklonku 18. století a pak stále zřetelněji v dobách následujících k tomu, že se činí pokusy o to, aby tyto poklady byly evidovány soustavněji přímo prací vlastní knihovny. I když někdy tu bývají východiskem starší rukopisné pomůcky, přesto zpravidla každá taková práce začíná od základu znovu, aby se vyhnula četným omylům a nedostatkům takových interních pokusů.

České knihovny po některých více méně nesmělých nábězích druhé pol. minulého století se do této práce zapojily soustavněji až ve století dvacátém, kdy však až do vzniku Komise pro soupis a studium rukopisů ČSAV v r. 1953 šlo vesměs o práci jednorázovou a individuální, a tak nutně — protože nebyl k dispozici soustavnější vědecký aparát — i neúplnou. Vedle popisů menších knihoven zámeckých orientovala se Komise i na některé dosud v komplexnosti vědecké veřejnosti nepřístupné knihovny celostátního či dokonce mezinárodního významu. A mezi ně patří vedle obou knihoven olomouckých — Universitní a Kapitulní — především knihovna strahovská, již věnovali a věnují pozornost prof. dr. B. Ryba a dr. J. Pražák. V současné době vyšel první svazek široce založeného díla, které bude evidovat 3271 rukopisů. Protože však uvedený svazek není prvním, nýbrž až čtvrtým v pořadí, nesetkáváme se tu ani se sebestručnějším úvodem, který by nás uvedl blíže do historie souboru, tohoto popisu jako takového, ani do zásad, jimiž se autoři ve své práci řídí. A jak se zdá z vloženého letáčku, budeme si musit na takový úvod

ještě delší dobu počkat, protože na tento čtvrtý svazek má v roce 1972 navázat svazek pátý, zatím co první tři se podle něho chystají, svazek závěrečný s rejstříky se pak teprve (nutně) plánuje. Tato skutečnost je nepochybně dočasným nedostatkem, je však třeba ocenit snahu autorovu i správy knihovny, aby hotové části soupisu sloužily badatelské veřejnosti co nejdříve, a to i za cenu jistých dočasných ústupků. A z tohoto faktu vyplývá několik dalších skutečností, jež je třeba si uvědomit ještě před vlastním rozbořem předkládaného svazku. Především není tu možno usuzovat na chronologický rozsah celé sbírky, neboť i když je povědomost, že převahu souboru tvoří rukopisy novověké, přesto tu jsou i četné a především důležité rukopisy středověké. V tomto svazku se však s výjimkou č. 2166 (zlomek svatojakubské starogruzínské liturgie z počátku 11. století) a několika jednotlivin úředního charakteru, např. v č. 2101 (orig. mandát nejvyššího sudího zemského českého Žateckým z r. 1437) setkáváme napařád s rukopisy novověkými, hlavně ze století 18. a 19. Už tato skutečnost zřetelně naznačuje, že charakter těchto rukopisů musí být nutně odlišný od běžných literárních rukopisů středověkých, protože v této době plní tuto funkci již knihy tištěné (výjimek z tohoto pravidla je málo a pocházejí ještě nejčastěji ze století 16., tedy z dob počátku tohoto vývoje (č. 1850—1852, 1854 a některé další).

Kdyby se měla stručně podat charakteristika jednotlivých obsahových a formálních skupin písemností, je třeba říci, že tu jde v podstatě o dvě velké skupiny písemností a to jednak soukromého, jednak úředního rázu. U písemností diplomatických se setkáváme s řadou originálních vyhotovení i dokladů předběžného úřadování, které jsou zpravidla vázány do větších celků, nejčastěji bez věcné souvislosti, tak jak je to dáno faktem sběratelské činnosti, již vznikly. To platí zejména pro skoro všechny (ze 13) svazky tzv. Diplomatarium Strahoviense, jež vzniklo tímto způsobem a jež až na výjimky nepřináší žádné údaje — jak by snad bylo možno předpokládat — k dějinám kláštera strahovského (pro jeho vlastní dějiny v novověku je i v posuzovaném svazku ovšem rovněž mnoho ma-

teriálu, ať v diářích opatů, klášterních análech, či jiných dílech), ale doslova stovky nejčastěji originálních písemností nejrůznějšího rázu. Ty přináší hlavně pro 16. až 18. století velice mnoho zajímavých, ale většinou izolovaných údajů historických, jež jsou někdy pozoruhodné i po stránce jazykové, kde se např. vidí, jak zejména v 16. století je čeština jazykem, který se výrazně prosazuje i v oblastech jinak považovaných za německé. A možno říci, že detailní rozpis těchto třinácti svazků (str. 255—362) tvoří v jistém smyslu jádro celého svazku, k němuž se vedle dalších originálních jednotlivin a konvolutů (např. č. 2115 — Diplomata Mikulovicensia, ale i jiné) připoují ve velké míře opisy nejrůznějších historických pramenů, jež vznikly opisovačskou činností některých badatelů původně jako podklady pro jejich vlastní práci a do strahovské knihovny se dostaly až dodatečně. Tak je tomu např. s rozsáhlými výpisy či opisy nejrůznějších pramenů z majetku slavětínského faráře Františka Štědrého, které jsou bohužel roztroušeny po různých místech knihovny a kde dodnes mohou badatelům posloužit především různé podrobné rejstříky k některým svazkům desk dvorských, pokud třeba v edici G. Friedricha nemají dosud rejstříků ap.

Ovšem nejde jen o tento materiál. Je tu mnoho písemností týkajících se církevního života novověku ve všech jeho formách: od životopisů jednotlivých osob až k různým důlům theologickým, hagiografií ap. Z důvodů výše uvedených je zřejmé, že typicky středověké literární kodexy tu po obsahové stránce přicházejí jen zřídka. Jsou tu však také prameny daleko širšího záběru. Tak především v tomto svazku upoutá řada katalogů různých soukromých i institucionálních knihoven 17. až 19. století, z nichž většina přešla dříve či později do strahovské knihovny, jsou tu různé podklady k hlubšímu studiu pomocných věd historických (práce Clauserova o českém zemském znaku — č. 1826; různé materiálie k české epigrafice ap.), je tu i zlomek korespondence Balbínovy s D. Papebrochem, setkáváme se tu i s některými prameny k mimoevropským, konkrétně iberoamerickým dějinám 17. a 18. století (č. 1903, 1906), Ovšem tento neobyčejně rozmanitý

i důležitý materiál je zatím badatelsky využitelný jen do jisté míry; teprve kompletní rejstříky jej zpřístupní úplně. Ale je třeba výslovně se tu zmínit o té tematice, jež je blízká tomuto časopisu, o tom, co tento svazek přináší k dějinám školství (tak především arcibiskupského semináře a Norbertina) a především ovšem k dějinám Karlovy university. Je třeba říci, že je toho dost a není proto možno to všechno ani uvádět. Tak jde především o — do značné míry vlastnoruční — známou, L. J. Jandery, profesora matematiky, který si vedl v první polovině 19. století seznamy posluchačů pražské filosofie, pokud absolvovali zkoušky z matematiky, jsou tu i zápisy některých přednášek (např. právnických — č. 1919 z pol. 18. století), profesorská instalační řeč A. V. Ringse z r. 1744 (č. 1840), opisy statut lékařské fakulty, Ottenbergerovy práce k dějinám university a její lékařské fakulty, manuál deníku profesora pražské lékařské fakulty S. A. Tudecia z 50. let 17. století z jeho dalekých cest, disputače (č. 2056, 2059, 2065 nn. aj.) a různá další díla. Leccos je tu sice v opisech ze známých originálů, leccos však má samostatnou hodnotu, ať proto, že jde o originály, či že původní dochování se ztratilo. Zdá se, že tu nejde o žádné větší objevy (ty jsou ostatně dnes většinou minulostí), nieméně systematická práce s běžným materiálem přináší zpravidla trvalejší výsledky. A pro ni je tu položen spolehlivý základ.

Byla-li podána alespoň stručně a dosti zjednodušeně charakteristika této části souboru, je třeba zaujmout ještě alespoň rámcové stanovisko ke způsobu zpracování. Už skutečnost, že pouhých 600 rukopisů je popisováno na téměř stejně velkém počtu stránek (zatím co u starších soupisů pro týž počet rukopisů zpravidla dostačuje značně menší rozsah) ukazuje detailnost práce, kdy jsou rozepisovány konkrétními údaji všechny jednotliviny (především tu jde o různé diplomatické, často i stručné texty, které jsou evidovány regestem, i když velmi stručným: nejčastěji formou kdo komu ohledně čeho), aniž by se kdekoliv použilo nějakých sumarizovaných údajů (snad jen u č. 1957nn. by určitá zkonkrétnění nebyla na škodu). Autorovo jméno a erudice pak jsou zárukou exaktnosti práce.

Badateli se tak dostává do ruky zřejmá pomůcka, jež přesahuje nároky kladené na obdobné dílo a lze to uvítat tím spíše, že tyto údaje jsou zpravidla doprovázeny různými odkazy bibliografickými či kritickými, jež jsou obvykle produktem vlastní autorovy kritiky příslušného rukopisu, i když pochopitelně nemohou být vždy úplné (např. č. 2297).

A stejně tak jsou tu podány v dostatečné míře i všechny nutné údaje popisu vnějšího. Tato vskutku pozoruhodná akribie a podrobnost je uplatňována bez rozdílu, a tak se s ní setkáváme i u takových rukopisů, které byly podkladem některých tištěných děl. A tu se skoro někdy zdá, zda tu nemělo být energií i znalostmi a časem autorových více šetřeno, aby se postup díla urychlil a aby tento velkorysý — především v dnešní době — podnik nezůstal, tak jako už mnoho jiných, po příliš dlouhou dobu torsem.

Ivan Hlaváček

Rukopisy Univerzitetní knihovny v Bratislavě. Katalog sestavil Imrich Kotvan.

Pod názvem Rukopisy Univerzitetní knihovny v Bratislavě sestavil Imrich Kotvan (Bratislava, 1970) katalog, který je podkladem naší zprávy. Jsme rádi, že tento soupis můžeme uvítat po Soupisech rukopisných fondů Univerzitetní knihovny v Brně, o nichž jsme referovali v HUCP 9, 1, 1968, 99—100. Sbírka bratislavských rukopisů dokresluje obraz novolatinšské barokní scholastiky a národně jazykové variability i živých československých vztahů od 17. až do pol. 19. stol. na Slovensku.

Barokní traktáty, výklady, disertace a these filosofické i teologické (Aristoteles, Tomáš Akv., Duns Scotus) pocházejí často z jezuitských kolejí (Trnava, resp. Bratislava, dále Kluz, Štyrský Hradec, Vídeň, Košice, Řím), z piaristických kolejí (Nitra, Podolinec, Prievidza), z františkánských klášterů (Bratislava, Hlohovec, Prešov, Skalica, Trnava) atd. Je zde zastoupena rétorika i poetika: *Exercitationes oratoriae per locos rhetoricos* (283 z 18. stol.), *Lat.-polská rétorika* (301 ze zač. 2. pol. 17. stol.), *Principia eloquentiae* (360 ze 17. stol.), *Rhetor SJ* (369 ze 17. stol.), *Institutionum poetica-*

rum lib. primus (375 z 1. pol. 19. stol.), *Sinopsis seu compendium artis rhetoricae* (458 z 18. stol.), *Poetica* (586 z 19. stol.), Fr. Valášek, *Institutio eloquentiae* (663, z 1796), *Compendium sacrae eloquentiae* (742 z 1807—8), *praktická Rhetorica* (1070 ze 17. stol.). K tomu se druží *panegyriky* (1046—9), jež v letech 1703—1740 věnovali piaristé v Podolinci svým rektorům; jsou psány prózou i ve verších.

Národní vzdělanost a praxe slovenská a česká v době baroka v srovnání s universalismem a formalismem lat. vzdělanosti je kvantitativně slabší, jazykově variabilní a nejednotná. Spisovná čeština tehdy často podléhala různým deformacím. Do jazyka pronikaly dialektismy. Avšak nejen předbernolákovské, ale až do pol. 19. stol. jsou četné rukopisy i na Slovensku české. Stejně četná je v rukopisech slovenština, bernoláčtina, slovenština blízká češtině (tj. slovenština s bohemismy); výjimečná je polština v Podolinci. Tato mnohotvárnost znamená oživení a zlidovění. Česká bývají lékařství, modlitby, opisy tisků, pastorační příručky atd. V slovenštině některých rukopisů nacházíme české prvky: *Buch* (861 z 1835—67), *Pysne* (1212 z r. 1801), *Panuw*, gsau (352 z 1686—1884), *Mesicuw, stromuw, Čitej* (1250 z 1672), *třetiho* (1248 z 1824), *proti Nepratelum Francuzum* (1254 z 1800), *Pysen* (1256 z 1754) atd.

Bratislavská Univerzitetní knihovna má i rukopisy psané jinými jazyky (fr., maď., něm., ital. aj.), některé mnohojazyčně (949). Převažuje církevní tematika, dost je rukopisů právnických i historických. Středověkých rukopisů je málo.

Soupis rukopisů bratislavské Univerzitetní knihovny je — stejně jako jiné poválečné lokální i tematické soupisy — následovánímhodný zvláště pro další univerzitetní knihovny v ČSSR, které nemají katalog buď vůbec nebo pro velkou část fondů.

J. Tř.

Geschichte der Universität Rostock 1419 bis 1969. Festschrift zur Fünfhundertfünfzig-Jahr-Feier der Universität. Rostock 1969, 2 svazky 295 a 408 stran

Historikové Německé demokratické republiky dosáhli již významných úspěchů

ve vypsání dějin universit. (Viz recenzi dějin university v Jeně AUC HUCP III/2, str. 180—185.) Kolektiv historiků rostocké university za vedení Gerharda Heitze vypsál ve dvou svazcích pět a půl století dějin své university. Chronologické členění respektuje základní periodizaci evropských dějin a práce sestává ze čtyř dílů, jejichž mezníky jsou léta: 1789, 1917 a 1945.

Autorem prvního dílu je známý historik města Rostok K. F. Olechnowitz. I když se ve své práci mohl opřít o starší díla o universitních dějinách, dovedl se podívat na prvá čtyřicetiletá vývoje rostocké university nově, očima marxistického historika. Vždy vidí osudy university v těsném spojení s její společenskou funkcí a s osudy města, které ji hostilo. Když v roce 1419 vydal papež Martin V. zakládací listinu této university, podílely se o rozhodující vliv na ní tři instituce: církev, město Rostoky a meklenburští vévodové. Konflikt posledních dvou naplňoval prvá dvě století existence university, která byla od počátku štědrě obvěněna bohatým hansovním městem. Až po luterské reformaci a posílení moci knížat bylo úmluvou z roku 1563 dosaženo kompromisu v tom, že od tohoto roku po dobu 200 let paralelně existovaly dva profesorské sbory, jeden vydržovaný městem a druhý vévodou.

Universita měla v prvních stoletích své existence značný význam pro celou oblast Baltického moře. Mezi jejími studenty převažovali synové bohatých měšťanů z hansovních měst, k nimž se od 16. stol. připojilo i nemalé množství junkerských synů a dětí z pastorských rodin. Podobně jako jiné university měla i rostocká velké množství chudých studentů. Město Rostoky se v 15. a 16. století staralo o stravování 200 studentů. Humanistická universita koncem 15. a na začátku 16. století byla těsně spjata s velikým rozmachem knihtisku v hansovním městě. Není bez zajímavosti, že i v Rostokách nacházíme ohlasy husitství a rostocký mistr Nikolaus Russ byl prý ve spojení s českými kacíři a šířil jejich učení mezi obyvateli města. V 80. letech 15. století po Lutherově vystoupení stala se rostocká universita vedle Wittenberku druhým významným centrem luterského bohosloví, zejména za půlstoleté aktivity Davida Chytraea.

Reformace však zároveň zbavila universitu přímé podpory církve a zvýšila její závislost na meklenburském vévodství. Ještě počátek 17. století byl obdobím rozmachu rostocké university, avšak ortodoxní nesnášenlivost konzervativních luteránů v zárodku utlumila svobodnější myšlenkový ruch projevující se v pietismu. Čeští emigrantští kazatelé, kteří zde hledali za třicetileté války útočiště, narazili na nepřítel ortodoxního duchovenstva. Ideová sterilita a hospodářské zpustošení země způsobily také to, že universita, která se ještě v prvních desetiletích 17. století mohla chlubit přítomností Joachima Jungia, matematika a kritického myslitele vysoce ceněného Leibnizem, se stala v následujícím století obhájkyň procesů s čarodějnicemi a jedním z center hrubých forem studentského života, častých soubojů, vydrání mladších studentů staršími apod.

Vědecká stagnace šla ruku v ruce s velkým poklesem počtu studentů. V 17. a 18. století, kdy studentů býválo na všech německých universitách, byl pokles v Rostokách zvláště výrazný a universita, která na počátku 17. století patřila mezi 10 nejnavštěvovanějších, klesla až mezi třetí desítku, mezi malé německé university. Úpadek university nutil profesory, jichž zde ostatně nikdy nebylo příliš mnoho, k hledání vedlejšího zaměstnání. V roce 1760 se vévoda pokusil přeložit universitu do malého městečka Bützowa. Po 30 letech se však universita vrátila opět do Rostok jako škola plně podřízená meklenburskému vévodovi.

Dějiny 19. století, které sepsal Konrad Canis, zachycují universitu nejprve ve stavu hlubokého úpadku. Hospodářsky i politicky nejzaostalejší část Německa, nedovedla zajistit dobré podmínky pro rozvoj vědy, nízké platy odrazovaly profesory, špatní učitelé pak studenty. Dokonce i většina Meklenburčanů hledala vysokoškolské vzdělání jinde. Ještě v roce 1877 měla rostocká universita jen 176 studentů. Až na samotném sklonku století se její postavení poněkud zlepšilo a počet studentů překročil 500. Přesto však universita byla i v 19. století významným činitelem v zaostalé zemi. Její profesori stáli v čele liberálů v revoluci roku 1848, byli pak pronásledováni v 50. letech a změnili se v konzervativní stou-

pence Bismarkovy politiky po roce 1871. Ani mezi studentstvem ani mezi profesory se v tomto údobí neodrazily socialistické myšlenky, které tak hluboce ovlivnily pokročilejší města Německa. Není proto divu, že jubilejní oslavy roku 1919 vyzněly jako monarchistická demonstrace.

Autorské kolektivy, které zpracovávaly dějiny university po roce 1917, se opíraly převážně o důkladné archivní studium. Podařilo se jim podat velice plastický obraz osudů university v dramatických přeměnách výmarské republiky a hitlerovské III. říše, jimž je věnována III. část. Období výmarské republiky znamenalo pro universitu nesporný pokrok vědecké úrovně na lékařské i filosofické fakultě. Jeden z mála pokrokových vědců, filosof Emil Utitz, nalezl pak po nástupu nacismu útočiště v Praze. Převládali mezi profesory konzervativně laděný liberalismus, bylo studentské hnutí většínou orientováno ještě více napravo. Není proto divu, že právě studentského hnutí se nacisté zmocnili dosti snadno. Naproti tomu s ovládnutím university samotné měli určité potíže, avšak za 12 let nacistické nadvlády se jim podařilo dosáhnout svého a více než polovina profesorů byla členy nacistické strany. Zajímavě a dramaticky jsou vylíčeny nejen konflikty mezi politickými směry, ale také proměny, které prodělávali jednotliví profesori, z nichž někteří se z konzervativců stávali demokraty a jiní zase prodělávali vývoj v opačném směru. Konkrétnost a důkladnost je velikou předností této partie universitních dějin.

Nejrozsáhlejší část, více nežli 230 stran, je věnována údobí od osvobození Německa od fašismu až ke 20. výročí Německé demokratické republiky roku 1969. Na základě důkladného využití archivních materiálů z universitního, zemského i ústředního stranického archivu, vykreslují autoři mnohostranný obraz složitěho politického zápasu na rostocké universitě po roce 1945. Kriticky, avšak s uznáním je hodnocena úloha všech profesorů, důkladně jsou osvětleny všechny rozpory, v nichž se prosazovala koncepce socialistické vysoké školy v NDR v 50. letech. Administrativní proměny jsou vypsány v těsné souvislosti s politickými úkoly, jimž měly sloužit. Proměna stu-

denstva, působení Svobodné německé mládeže, spojení s výrobní praxí, činnost Jednotné socialistické strany Německa, to vše nachází své osvětlení v jednoznačném, důsledně ze třídních pozic pojatém výkladu. Poslední část dějin rostocké university přináší tak nepřehlebné bohatství poznatků o proměně konzervativní meklenburské university v socialistickou vysokou školu.

Rostočtí historikové podali ve svém díle důkladný obraz vývoje své vysoké školy. Množství faktů a poznatků, zvláště v posledních dvou dílech, které je opřeno o rozsáhlé pramenité studium, dává čtenáři možnost vidět synteticky i tam, kde autoři snad pro přemíru poznatků nevylovují sami konečný soud. Recenzovaná kniha je také mimořádně podnětná po metodické stránce. Ukazuje, že právě v nových a nejnovějších dějinách důkladné studium archivních pramenů může rozhodujícím způsobem obohatit poznání historického vývoje.

Spomenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb 1969 2 sv., 727 a 592 stran

23. září 1669 udělil Leopold I. Jezuitské akademii v Záhřebě stejná práva, jaká měly v té době staré university habsburských zemí. I když se toto privilegium týkalo pouze dvou fakult, teologické a filosofické, pokládají historikové záhřebské university jistě právem toto datum za den vzniku své university.

K výročí zpracoval kolektiv vedený prof. Jaroslavem Šidakem důkladné dílo, posvěcené všestrannému vylíčení dějin vysokého školství v Záhřebě. Až do zrušení jezuitského řádu r. 1773 byli to jezuité kteří řídili záhřebské vysoké školství podle pravidel shodných s těmi, která vládla i na jiných jezuitských školách. Nepříliš dramatické období Jezuitské akademie vypsala Nada Klaičová. Jaroslav Šidak zpracoval dramatičtější již půlstoletí, kdy vysoká škola rozšířená o právnickou fakultu, se stala školou státní a působila pod názvem Regia scientiarum Academia. Na této státní škole však v učitelském sboru stále převládali kněží. Od roku 1829 do roku 1847 přednášel filosofii Stefan Moyzes, jeden

z nejvýraznějších pak představitelů slovanského národního hnutí. Přes snahy úřadů v Budíně převládal mezi učiteli akademie, jejmž vyučovací jazykem byla latina, element chorvatský. V národním obrození chorvatském sehrála akademie nemalou úlohu, i když se chorvatskému jazyku zde začalo vyučovat až roku 1832. Matho Smodek, první profesor chorvatského jazyka, ve své úvodní přednášce se dovolával zlaté buly Karla IV jako argumentu, že slovanské jazyky jsou neoddmělitelnou součástí evropské kultury. Písemnictví, které se v posledních desetiletích, jak uváděl Smodek, velice rozvinulo u Čechů, Poláků a Rusů, se svou úrovní již nijak neodlišuje od německého. Jaroslav Šidak ve všestranném vylíčení života akademie si všímá i sociální struktury posluchačů, mezi nimiž významný podíl měli jak urození, tak také lidé selského původu. V roce 1848 podobně jako čeština v Praze, se chorvatština stává vyučovacím jazykem a zůstala jím až do konce této školy roku 1850.

Tak jen krátce, několik měsíců, působil na filosofické fakultě Dragutin Župan, který se 30. prosince 1849 ujal stolice české, polské a ruské řeči a literatury, která měla nahradit stolicí maďarštiny. Filosofie byla thunovskými reformami přičleněna ke gymnasiu a dědičkou vysokoskolních tradic se pro následující čtvrtstoletí stala především právnická akademie, jejíž dějiny popsal Milan Bosanac. Akademie neměla všechna práva university, a tak synové zámožnějších rodin odcházeli na studium na úplné university do Vídně a do Prahy, jak uvádí autor. Pražské matriky z této doby však nepotvrzují tento soud. Od počátku šedesátých let se opět stala chorvatština vyučovacím jazykem právnické akademie a zároveň političtí představitelé Chorvatů, zvláště biskup Strossmayer, žádali zřízení chorvatské university. Probíhaly sbírky na vybudování nové university a po uspokojivém vyřešení poměru Chorvatska k uherské centrální vládě byl 5. ledna 1874 potvrzen zákon o zřízení university. Školu pak otevřel latinskou a chorvatskou řečí vlastenecký bán Ivan Mažuranič.

Universita, jejíž osudy v posledních čtyřech desetiletích habsburské říše v širokém záběru vypsál Jaroslav Šidak, získala významné místo v politickém

životě Chorvatů. Byli to právě záhřebscí studenti, kteří nejrozhodněji protestovali proti rostoucímu nacionálnímu tlaku Maďarů a žádali národní práva i politické reformy. Po několika prudkých konfliktech s představiteli uherské státní moci se rozhodli studenti filosofické a právnické fakulty na letní semestr roku 1908 opustit universitu. Byla to předešlá Praha, která jim po dobu jejich dobrovolné absence poskytla asyl. Těsné spojení českého a chorvatského národního hnutí proti útlaku národů v monarchii se projevovalo také ve spolupráci na poli kultury. Mezi jmény předních profesorů záhřebské university nacházíme jméno Bohuslava Jiruše, který stál u kolébky studia farmacie v Záhřebě, Čeňka (Vinko) Dvořáka, prvního profesora fyziky na obnovené filosofické fakultě, Gustava Janečka, profesora chemie, Karla Zahradníka, prvního profesora matematiky. Naopak řada předních představitelů chorvatské vědy prošla jak v období předválečném, tak zvláště mezi oběma válkami poslucháři Karlovy university.

Období mezi léty 1918–1941, které vylíčil Hodimir Sirotković, bylo pro záhřebskou universitu při všem jejím organizačním i vědeckém rozmachu dobou naplněnou vážnými rozpory. Složitá situace meziválečné Jugoslavie s jejími sociálními protiklady a nacionálními rozpory se musela odrazit zvláště na citlivé půdě universitní. Rozpory kolem předčasného penzionování profesorů, jednou pro jejich chorvatský nacionalismus a podruhé opět pro přílišnou oddanost bělehradskému centralismu, rozvířily hluboce hladinu politického života university, která získala v těchto letech řadu nových fakult, zvláště medicínskou, zemědělskou, veterinářskou i technickou. Čtyřleté období fašistického loutkového státu a odpor mnoha příslušníků university proti jeho vládě, hrdinství bojovníků protifašistického odboje i zatýkání profesorů obviněných ze zednářství zachytil v krátké kapitole Jaroslav Šidak.

Složitou problematikou poválečného vývoje v letech 1945–1954 se zabývá kapitola, jejmž hlavním autorem je A. Milušić. Redakce právem upozorňuje na to, že toto zpracování je teprve prvním nástinem dějin university. Tento první nástin však, ač se povětšinou zdržuje

hodnocení, přináší neobyčejně bohatství faktů o správních reformách, politickém životě a proměnách způsobů života, ponechává většinou stranou zhodnocení vědeckých výsledků. Jako jedna z významných událostí v mezinárodních stycích university je zde uvedena i návštěva její delegace na jubilejních oslavách Karlovy university v roce 1948. Organizačními změnami a způsobem řízení university v posledních 15 letech se zabývá instruktivní přehled Josipa Adamčeka, který spíše bohatstvím faktů než množstvím slov ukazuje, jak se zlepšila situace university i jejich studentů v socialistické Jugoslávii.

Jedenáct dokumentů ze starších dějin university doplňuje pak historický přehled. Následuje pak album portrétů, doprovázených životopisnými medailónky všech rektorů a čestných doktorů university do roku 1874.

Jaroslav Šidak pak spolu s dalšími autory Mirjanou Grossovou, Vojou Rajčevićovou, Narcisou Lengel-Krizmanovou a Petrem Požarem, zpracovali na 90 stránkách dějiny studentského hnutí v Záhřebě. V životě záhřebských studentů se obrazely všechny důležité události chorvatského politického života. Důkladné a podrobné zpracování zvláště období před první světovou válkou ukazuje, že to bylo především národní hnutí, které vzrušovalo chorvatské a také srbské studenty této university. Protimaďarské demonstrace roku 1895 a manifestační odchod studentů do Prahy v r. 1907 byly nejnápadnějšími událostmi těchto let. S pražským studentstvem spojovalo záhřebské mnoho pout. Skupina studentské Omladiny měla těsné styky s pražskou studentskou organizací Šumadija a ideje pokrokařství a realismu přinášely do Záhřebu mnozí pražští studenti, z nichž nejznámější byl Stjepan Radić. Složitě konflikty mezi chorvatskými nacionalisty a stoupenci spolupráce srbsko-chorvatské jsou popsány velmi podrobně a zaslíbeně. V meziválečném období se situace ještě zkomplikovala. Novým prvkem byli stoupenci agrárního radikalismu Radićova a zejména marxističtí studenti, kteří zvláště ve 30. letech získali na universitě vliv na velikou část studentstva. Záhřebské studenti byli mezi iniciátory prvních protifašistických akcí ve

městě, ale také mezi jejich protivníky. Po roce 1945 přišli na universitu zejména ti, kteří se v partyzánských oddílech zasloužili o vítězství nad cizím i domácím fašismem. Podrobně je vypsáno období nadšeného nástupu jugoslávské omladiny a v hlavních rysech je nastíněn i vývoj poválečného čtvrtstoletí.

V dalších kapitolách obsáhlého díla jsou vypsány osudy i současný stav jednotlivých universitních organizací, její knihovny, vydavatelské činnosti, sportovní činnosti apod. „Lidová universita“, jak se zde nazývají universitní extenze, byla podle pražského vzoru organizována brněnským rodákem profesorem filosofie Albertem Bazalou. Druhý svazek pak obsahuje podrobné vypsání personálního i organizačního vývoje jednotlivých fakult, všímá si i proměn ve studijních plánech a na závěr je obsažena na 150 stránkách universitní statistika, kde jsou shrnuta všechna dostupná data od roku 1874.

Důkladná a mnohostranná práce početného kolektivu vedeného Jaroslavem Šidakem podává domácímu i zahraničnímu čtenáři mnohostranný obraz dějin záhřebské university, nejpřednějšího centra vědeckého, kulturního a politického života Chorvatska.

Sto let české vysoké školy technické v Praze 1869—1969. Acta Polytechnica, Práce ČVUT v Praze. VI — 1 — 1969, 286 str., 26 obr.

Za redakce dr. Václava Lomiče a dr. Jos. Veselky vyšlo ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze jubilejní číslo publikace Acta Polytechnica u příležitosti stého výročí vzniku České vysoké školy technické v Praze. Kniha je velmi úhledně uspořádána, tištěna na pěkném papíře, přílohy jsou na papíře křídovém. Články (celkem 15) mají resumé ve 4 cizích jazycích.

V roce 1969 bylo tomu 100 let, co byla v Praze založena Vysoká škola technická, jedna z nejstarších vysokých škol tohoto druhu ve střední Evropě. První úvodní studie dr. Václava Lomiče líčí dobu tzv. utrakvistické techniky v letech 1863 až 1868 a národnostní poměry v Čechách v době, kdy se české snahy ještě upíraly

k naději na vyrovnání s Vídní podle historických práv české koruny. Češi se snažili, aby měli v kulturním ohledu stejná práva jako Němci. Dvanáctistránková studie je doplněna třiapůlstránkovým poznámkovým aparátem a organickým statutem Polytechnického ústavu království českého z roku 1863.

O vývoji knihoven na ČVUT v 19. století píše v 2. článku Květa Ondrášková. Všimá si na prvním místě hlavní knihovny, ale věnuje pozornost také knihovnám kabinetů, příručkám a studentským knihovnám podle literatury a ovšem i archivních pramenů až do první světové války. Zmiňuje se podrobněji o správci hlavní knihovny, kterými byli profesori Karel Nap. Balling, syn Pavla Josefa Šafaříka Vojtěch Šafařík, Josef Veselý a pak kustodi neprofesoři Valenta, Spir. Wukadinowicz. Všimá si soudobého knihovnictví v Rakousku, ale popisuje i styk se čtenáři a poměr studentů ke knihovně apod.

Jádro publikace tvoří monografie profesorů české techniky. Na prvním místě je to článek Quido Záruby o prof. dr. Janu Krejčím, který náležel mezi první nejvýznamnější učitele české polytechniky a je právem označován za zakladatele české geologie. Tento vynikající odborník také první přednášel geologii a mineralogii, psal články a připravoval české učebnice. Zároveň vytvořil českou geologickou terminologii. Usiloval i o vybudování geologického ústavu. Později přestoupil na českou universitu a jako přírodovědec se stal děkanem filosofické fakulty. Kromě vědecké práce se zúčastnil také politického dění v Čechách a nějaký čas byl poslancem za jižní Čechy. Autor nezapomíná ani na studenty a líčí profesorův vřelý vztah k nim.

Druhá monografie je věnována prof. Josefu Šolínovi, prvnímu českému odborníku ve stavební mechanice. Autor O. Novák se zaměřil především na jeho vědeckou činnost. Hlavními obory Šolínovými byly geometrie a aritmotografie. Novák stručně píše o jeho článcích a pracích z těchto oborů a v závěru krátce uvádí jeho veřejnou činnost.

Další práce od K. Hrubana pojednává o akademiku Zdeňku Bažantovi, který se stal jednou z velkých osobností našeho

technického života a zasloužil se o pokrok nejen svého vědního oboru, ale i o rozvoj vysokého technického školství v první polovině našeho století. Byl žákem Josefa Šolína. Hruban po vylíčení jeho osudů představuje Zdeňka Bažanta jako vědce a spisovatele a připomíná podrobněji některá jeho díla, jako stavební mechaniku atd.

Čtvrtý článek je věnován dílu prof. Josefa Petříka, budovatele novodobého československého zeměměřičství. Autory jsou Pavel Potužák a Jan Pudr. Jejich snahou bylo přiblížit tohoto vynikajícího muže především posluchačům vysokých škol technických a nejmladším inženýrům už z toho důvodu, že jeho všestranná práce pro českou geodézii a její vysokoskolské uplatnění byla veřejnosti málo známa a přece svou neúnavností a tvůrčím pochopením pro zeměměřičství a techniku tolik znamenala.

Vedoucí archivu ČVUT dr. Václav Lomič napsal svůj druhý příspěvek do tohoto sborníku o prof. Viktoru Felberovi, který pro pražskou techniku představuje jednu z největších a neoriginálnějších osobností našeho století. Studii měl původně psát prof. J. Šrejtr, ten však zemřel. Lomič vyzdvihuje osobnost Felberovu nejen po stránce vědecké, ale zdůrazňuje i jeho znamenité působení pedagogické na vysoké škole strojíňho a elektrotechnického inženýrství a zabývá se jeho etickým odkazem. Ke studii je připojena příloha — vyjádření schůze profesorského sboru ze dne 21. 6. 1935.

Šestá práce prof. E. Šauera vypisuje historii předmětů, které přímo nezapadaly do studijní osnovy; jedná se o polní hospodářství, hornictví atd. Těmto naukám je věnována první část studie, v druhé se autor rozepisuje o prof. Pazourkovi, představiteli obchodních nauk a účetnictví na ČVUT.

Jako zástupce českého lesnictví si vybral Václav V. Korf prof. V. Kaislera. Popisuje životní i vědeckou dráhu muže, který se stal jako první český lesník nejen profesorem, ale dokonce i rektorem ČVUT.

Vynikající a všestranný prof. Emil Votoček, který patří mezi nejpřednější české chemiky, je předmětem studie Fr. Petřů. Osobnost tohoto mimořádného a všestranně nadaného člověka, který vynikl také velkou pracovitostí, je vylíčena

podle knížky, kterou napsal autor stati Fr. Petřů s B. Hájkem.

Karel Malý podává v pěti odstavech obraz osobnosti akademika Josefa Rezníčka. První obsahuje jeho životní osudy a ukazuje výchozí body jeho vědecké dráhy. Dále jsou načrtnuty základy jeho technickofilosofických názorů na práci i na život technika. Autor zdůrazňuje Rezníčkovu úsilí o realizaci elektrotechnické laboratoře. Připomíná výsledky jeho odborné exkurze do SSSR v roce 1934. Pro ideové objasnění názoru na techniku i filosofii přidává autor Rezníčkův názor na díla dvou geniálních vynálezců, Tesly a Edisona. Třetí část je věnována pedagogické činnosti na ČVUT a ve čtvrtém oddílu se rozepisuje o vědecké činnosti J. Rezníčka a jeho charakterových vlastnostech. Pátý oddíl je pokračováním předcházejícího se stejným tématem.

O předním českém fyzikovi a vynálezci K. V. Zengerovi píše I. Kruliš. Poukazuje na jeho zajímavou osobnost a rozsáhlou vědeckou práci v mnoha oborech, kterým se bohužel v Rakousko-Uhersku nedostalo pro zaostalost takového uplatnění, jakého by si právem zasloužily.

Opravdu zajímavá je studie o životě a díle prof. F. Walda, prvního profesora fyzikální chemie na české vysoké škole technické. Byl původem Němec. Působil dlouho v kladenských hutích a sám kdysi řekl: „Moje češství bylo proto jen tichým protestem proti současnému němečství“. Přilnul k Čechům, ač Němec, považoval se více za Čecha. Článek, jehož autorem je F. Wald, shrnuje v první části jednotlivé teoretické práce Waldovy, jakož i jeho pojetí chemie, a zároveň uvádí názory a stanoviska jeho významných současníků. Část druhá, věnovaná praktickému působení prof. Walda, je spojena především s Kladnem, kde 23 let působil jako vynikající odborník. Závěrečná část výstižně osvětluje Walda jako člověka.

Předposlední článek J. Foly a L. Nového je věnován Eduardu Weyroví a pražské matematice v druhé polovině 19. století. Nejprve je popisován život a studia bratří Emila a Eduarda Weyrů, kteří se oba zabývali geometrií. Po roce 1874 převládá u mladšího Eduarda zájem o algebru a analytickou geometrii. Jako

první z českých matematiků psal práce o eliptických funkcích a věnoval se výkladu teorie matic. Eduard Weyr byl nejen nadaným odborníkem, ale i vynikajícím učitelem. Nevytvořil vlastní vědeckou školu, vždyť ani nemohl, poněvadž mu k tomu chyběl jeden předpoklad, totiž výrazná originalita jeho vědeckého směru.

Závěr sborníku tvoří článek M. Lomičové o Jaroslavu Vrchlickém a české technice. Je zde upozorněno na méně známá fakta ze života velkého básníka a později profesora filosofické fakulty University Karlovy, která se týká vysoké školy technické v Praze, kde byl mladý Vrchlický sekretářem. Autorka se zabývá zvláště 80. a 90. léty, kdy Emil Frida působil na rektorátě ČVUT. Lomičová se však nezabývá jenom jeho úřední činností, ale sleduje jeho literární tvorbu až do doby jmenování profesorem na universitě. Roku 1893 skončilo patnáctileté působení Vrchlického na české technice. Na konci článku jsou otištěny dvě Vrchlického básně vztahující se k jeho bývalému působišti. První, Pozdrav posluchačstvu (českých vysokých škol technických) na počátku studijního roku 1887/8, a druhá, Proslov ke slavnostnímu představení na počest čtvrtstoletého trvání české vysoké školy technické v Praze dne 28. 6. 1895. Tento zajímavý článek, psaný odbornou pracovnící, se opírá o archivní dokumenty, a o to je cennější.

Výprava knihy je velice vkusná, a proto přejeme publikaci mnoho úspěchů nejen v odborné veřejnosti, ale i mezi studenty.

Jindra Kubíčková

Erna Lesky: Purkyněs Weg, Wissenschaft, Bildung und Nation. Oesterreichische Akademie der Wissenschaften. Philos. hist. Klasse. Sitzungsber. 265. Bd., 5. Abh. Wien 1970. 68 str.

Spis profesorky E. Leskyové je v časovém odstupu psán s porozuměním a pochopením pro význam J. E. Purkyně v naší kulturní minulosti a ve snaze přispět k objasnění jeho postavení a jeho snah a tím i k odstranění rozporů.

Autorka vychází z původních dokladů zčásti dosud neznámých, které našla ve vídeňských archívech (Archiv býv. ministerstva kultu a vyučování a archiv

vídeňské Akademie věd) a z nichž hlavní uveřejňuje in extenso v dodatku k vlastnímu textu (str. 51–67). Využívá také české prameny – Purkyňovu korespondenci, práce O. Matouška, E. Rozsivalové, Kudělkův rozbor Purkyňovy recenze Thunova spisu aj. Měla také možnost prostudovat text naší studie, která vychází v tomto svazku, bohužel ve srovnání s její prací mnohem později. Čerpá ovšem také ze starších i novějších spisů rakouských a německých, z nichž některé jsou u nás málo známé a, pokud víme, těžko dostupné.

Látka je rozdělena do pěti kapitol:

Purkyně v rakouské předbřeznové době (str. 9–13), Purkyně a c. k. Akademie věd ve Vídni (str. 14–16), Purkyně a Thun (str. 17–26), Počestění výuky fyziologie v Praze (str. 27–44), Politika lásky – nadnárodní předbřeznová utopie (str. 45–49). V dodatku jsou pak texty 6 dokladů (str. 51–67).

První dvě kapitoly jsou celkem stručné. Přesto v nich najdeme některé nové detaily, např. o konkurech na profesuru v Praze a ve Št. Hradci – nezmiňuje se o konkursu na profesuru v Pešti, ač snad i o tom by měly být ve Vídni doklady. Ve spisech o konkursu na místo ve Št. Hradci, který dopadl pro Purkyně neúspěšně, je zajímavý posudek vídeňského lékařského vicedirektora Ludwiga v. Türkheima, přesunující Purkyně z třetího místa na druhé.

U tehdejšího autokratického direktora lékařských studií Stifftha bylo ovšem rozhodující vyjádření pražského lékařského direktora Nádherného, že Purkyně patřil k jisté tajné společnosti a s ní udržuje dosud styky (B. Matoušková). Co však – mimo protekci Stiffthovu – mohlo vůbec mluvit pro Franze Mayera, který místo ve Št. Hradci dostal? Snad jedině to, že uměl udělat hezké preparáty, tj. něco, co ho mohlo kvalifikovat jako preparátora nebo nanejvýš prosektora, nikoli však pro funkci profesora.

Jmenování neschopného F. Mayera a odmítnutí nadaného a originálního Purkyně je bohužel, jak autorka také uvádí, pro Stiffthovo období typické a rakouské fakulty na jeho protekcionářství a odmítání schopných uchazečů těžce doplatily. Ve stručné kapitole o Purky-

ňových vztazích k vídeňské Akademii věd autorka upozorňuje na přátelskou snahu J. J. Čermaka, tehdy profesora vyšší anatomie a fyziologie ve Vídni, pomocí Purkyňovi k členství už v době, kdy se zřízení akademie připravovalo (od 1845), a tím k obnovení formálních a hmotných vztahů k domovu v době, kdy byl Purkyně deprimován obavou, že se už nikdy nevrátí do vlasti. Čermak ovšem nemohl mít na rozhodování v této věci žádný vliv, ale Purkyně byl přece jen zvolen dopisujícím členem už v prvním zasedání 26. ledna 1848. Nicméně ve svých vztazích k této instituci zůstal, vzhledem k svému národním kulturnímu programu, velmi zdrženlivý.

Těžiště spisu je však v dalších dvou kapitolách Purkyně und Thun a Nationalisierung des Prager Physiologie-Unterrichtes. Otázce vztahů Leo Thuna k Purkyňovi a úloze Thunově ve jmenování Purkyně na uprázdněnou stoličku fyziologie na lékařské fakultě v Praze se dosud nevěnovalo mnoho pozornosti až na studie O. Matouška, založené na pečlivém studiu dokumentů v pražských archívech, a na úvodní studii M. Kudělků k Purkyňovým slavistickým pracem. Kudělka vychází z rozboru Purkyňova referátu o Thunově brožuře Über den gegenwärtigen Zustand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung (Prag 1842), vyšlého ještě téhož roku v poznaňském časopise Tygodnik literacki. Tento referát je z nejvýznamnějších projevů Purkyňových názorů na povahu a smysl jazykové literárního procesu českého národního obrození a zároveň důležitým pramenem pro poznání kořenů vzájemných vztahů s Thunem. Autorka se ovšem na tuto otázku dívá z jiné perspektivy a i když navazuje na Matouškovu a Kudělkovu studii, využívá také jiných pramenů, zejména také spisů E. Wintera a ukazuje na souvislosti Purkyňových i Thunových snah s kruhem Bolzanovým a na cíle, které měl Thun na mysli při prosazování Purkyňova jmenování do Prahy. Tuto kapitolu přednesla autorka na symposiu k 100. výročí Purkyňova úmrtí v Praze v září 1969 a vydává ji anglicky ve sborníku symposia.

Další kapitola – ze všech nejrozsáhlejší – má ovšem širší obsah, než by naznačoval titul, neboť nešlo pouze o české vy-

učování fyziologii, nýbrž vůbec o české přednášky na lékařské fakultě. Purkyně ohlásil už ve svém prvním pražském semestru své bohemium, autorka však upozorňuje na náhlé přerušování Purkyňových českých přednášek v zimním semestru 1853/54, které se nikde v Purkyňových životopisech neuvádí a které zřejmě souviselo s jazykovými opatřeními Bachovy vlády na krakovské universitě. Nedošlo-li ke germanisačním opatřením na pražské universitě, bylo třeba se stáhnout — alespoň dočasně — zřejmě také proto, že v Bachově ministerstvu měl Thun slabší posici a nemohl sledovat to, co sám měl dříve v úmyslu a co od něho čeští vlastenci čekali. Když s pádem Bachova režimu nastalo uvolnění, zlepšila se nápadně situace pro polštínu na universitách v Krakově a ve Lvově i pro maďarštinu v Pešti, ale pro češtinu na pražské universitě zůstávala situace stále těžká jednak pro neochotu Němců uznat práva Čechů na vlastní vysoké učení, jednak pro nedostatek kvalifikovaných českých učitelů v mnoha oborech. Oba tyto faktory se projevíly v jednání o Purkyňově odchodu na odpočinek a o jeho nástupci. Touto otázkou se zabývá také naše studie otiskem v tomto svazku, vycházející z dosud neznámého materiálu zachovaného u nás. Ve vídeňských archívech bohužel mnoho chybí zvláště k těmto otázkám, např. spisy o jednání s hlavním kandidátem J. N. Čermákem, korespondence Rokitanský - Purkyně k otázce pensionování aj. Šťastnou náhodou se tato korespondence zachovala v pozůstalosti Purkyňové (zčásti v Náprstkově museu) a vídeňský materiál se našim vhodně doplňuje. Lze zvláště připomenout autorčin rozbor jmenování a působení M. v. Vintschgaua, jemuž se u nás celkem nevěnovala větší pozornost. I když už se Purkyňovým nástupcem v r. 1865 nestal Čech provedlo se ustanovení Vintschgauovo v r. 1867 vzhledem k Purkyňovi zásluhou Rokitanského velmi ohleduplně. Bohužel po jeho smrti v r. 1869 Vintschgau byl sice odvolán, ale na Purkyňovo místo nepřišel Čech (Tomsa by byl mohl být povolán z Kijeva už tehdy!), nýbrž Ewald Hering, vynikající vědec, ale také exponent nesmiřitelného německví, které považovalo pražskou universitu za svou předsunutou baštu.

V poslední krátké kapitole se autorka zamýšlí nad Purkyňovou Austria Polyglotta, spiskem, který bude nepochybně i v budoucnu předmětem úvah a rozborů. Autorka v něm vidí „krásný doklad Purkyňova státnického uvažování, že v oné kritické hodině rakouské monarchie ještě předložil návrh na řešení národnostního problému.“ Pražský myslitel byl přesvědčen, že poslední příčinou národnostního záští je zanedbání citu čistě lidského, nevšímání si přirozených sympatií předně mezi národy příbuznými a pak i mezi tvory lidskou postavou a duší nadanými. Purkyně považuje otázku národnostní především za otázku mravní, jejíž řešení vyžaduje zmírnění vášní, moudrost, jasný rozum lidského ducha, nejvyšší mravní a rozumové vzdělanosti. Autorka ukazuje, že kořeny Purkyňovy utopie sahají daleko do předbřeznové doby, že Purkyně navazuje na myšlenky Bernarda Bolzana, jehož přednášky jako mladý muž poslouchal a jehož důstojným dědicem se jeví ještě ve svých osmdesáti letech.

Publikace prof. Leskyové je určena především rakouským a německým čtenářům, kteří o těch otázkách mají dosud jen skrovnou literaturu, většinou tendenční. Pro ně jsou tedy cenná nejen fakta, která autorka sebrala a jež objektivně podává, ale zvláště porozumění, s jakým k nim přistupuje. A pro své porozumění stanoviska a požadavků druhé, slabší strany si zaslouží i naši pozornosti a ocenění. V. Kruta

Z české medievalistiky po 2. světové válce.

Česká medievalistika po 2. světové válce mohla navázat již na díla průkopníků medievalistiky i na základní katalogy a edice. Jsou to: V. Tomek, J. Gebauer, J. Goll, J. Čelakovský, V. Novotný, J. Sedlák, Z. Nejedlý, universitní katalogy J. Truhláře, kapitulní katalog A. Podlahy i edice celých rukopisů (A. Patera, Hradecký rukopis 1881, Svatovítký rukopis 1886, J. Loriš, Sborník hraběte Baworowského 1903). Tu mohli pokračovat V. Vojtíšek, M. Boháček a V. Vaněček. Práce o české a universitní medievalistice po 2. světové válce byla souborně sepsána a hodnocena F. Seibtem, Bohemica, 1970 (o univ. zvl. str. 23n.,

78n.). Zde si chceme všimnout jen práce několika medievalistů doby po 2. světové válce.

František Ryšánek (26. 8. 1877 — 23. 6. 1969) podstatněji přispěl k poznání patristických, raně i pozdně scholastických pramenů, z nichž vytvořili českou nebo latinsko-českou literaturu T. Štítný, J. Hus i jiní spisovatelé reformační prózy. Ryšánkem zjištěné prameny díla Tomáše ze Štítného a dalších středověkých autorů ukazují nám českou pramennou základnu pozdně středověké vzdělanosti. K universitní tematice patřil Ryšánkův článek o Husových rektorátech universitních. Ryšánka charakterizovaly realismus, kritická pronikavost, důraz na vědecké doklady a argumentaci, učitelско-вýchovné působení i jiné hodnoty, které ocenili zvláště B. Havránek, Kv. Hodura a V. Vážný. Ryšánka zaujala především řešení obtížných (i drobných) problémů, sporných, autorských i datačních otázek, jako je např. autorství Alexandreidy a nejstarších legend, autorství Řehoře z Uherského Brodu a Jana z Šitboře (jehož pokládá s pravděpodobností i za autora Tkadlečka jako K. Doskočil). Od excerptce slov a kulturních reálií dospěl Ryšánek až k mistrné filologické a pramenné analýze a k metodě latinsko-českých vztahů. Zasáhl též do k vztahu k textům staropolským, středohornoněmeckým a staroslověnským. Ryšánkovy práce o Štítném (včetně nepublikovaných) jsou významným souborem. Jejich přínos k štitenskému bádání lze vidět v soupise lit. činnosti Štítného, kterou podávám jinde. Jiným oblíbeným oborem Ryšánkovy činnosti byly práce o zlomech: o nejstarších legendách českých, o zlomech Komentora, o Husově vyhlášení, o prolozech biblických Interpretací. Dva poslední problémy, stejně jako vydání Husovy Dcerky, Štítného leg. o Alžbětě, pramenů Besedních řečí i některých reformačních spisů nemohl ukončit publikací.

Druhý z galerie medievalistů F. M. Bartoš (*5. 4. 1889) má s Ryšánkem společný zájem o husitské myslitele, Husa a Chelčického. Významně pracoval v katalogizaci rukopisných fondů (Praha KNM, Karlštejn, Vodňany, Strážbro, Krušovice-Randa, několik knihoven německých a švýcarských) a ještě významněji začal

zakládat naše tematické soupisy literárních činností husitských mistrů (Hus, Jakoubek, Vavřínek, Příbram, Šindel, Payne, O. Galka, Martin z Lenčice, Rokycana, Lupáč, Libek aj.). Tyto práce již souvisejí nebo přecházejí v známé Bartošovy medailonky, v nichž zpracoval život a dílo mnohých husitských osobností 15. stol. S dobrou dokumentací a kombinacemi přinášel nové poznatky, i když v řešení autorských otázek nelze s Bartošem někdy souhlasit (např. v připisování některých protihusitských skladeb Jakubu Trchovi). Kritické stanovisko zaujal Bartoš k dosud nepublikovanému Soupisu pramenů k dějinám české literatury v 15. stol. Bartoš drobné práce a monografie, rozseté původně po časopisech, shrnoval později do knižních souborů: Husitství a cizina, Světci a kacíři (s bibliografií do r. 1948) a Ze zápasů české reformace (s bibl. do r. 1959). Bibliografií do r. 1969 podal v Mediaevalia Bohemica I, 1969, 237—47. Zájem o historii a písemný projev se kombinoval v pracích o teologických traktátech, o kazatelství, o vývoji artikulů a chiasmů, o pražské a tábořské straně, o manifestech a publicistice. Svá monografická bádání se pokusil Bartoš shrnout v rozsáhlé syntéze, v husitské trilogii: Čechy v době Husově, Husitská revoluce 1, Doba Žižkova a Husitská revoluce 2, Vláda bratrstev a její pád. V syntézách o osobnostech pokračuje.

Mezi pracovníky o universitě se zařadil i Bohumil Ryba (*8. 11. 1900) třemi edicemi, a to Promočních promluv Mikuláše z Litomyšle a Jana z Mýta, Betlemských textů a Husova Quodlibetu. Pro universitu má význam i jeho Soupis rukopisů strahovské knihovny (dosud dva sv.). Zde popsal mimo jiné různé barokní i osvícenské universitní přednášky a texty, novověké universitní listiny, Statuta facultatis medicae antiqua et renovata (DH III 10 : 17. stol.), různé spisy matematika L. J. Jandery, katalogy posluchačů pro matematiku z let 1799 až 1848, katalogy posluchačů vyšší matematiky prof. Jandery na fil. fakultě v letech 1850—1855 a j.

Na medievalistice se podílel Jaroslav Kadlec (*10. 3. 1911), u něhož zaujmu práce z monasteriologie (Řeholní generální studia), z jihočeských dějin (Soupis

třeboňských rukopisů a Dějiny Zlaté Koruny) a konečně práce o teologických osobnostech. Je to v první řadě Vojtěch Raňkův z Ježova, o němž napsal studii a po R. Holinkovi a J. Vilikovském dokončil vydání jeho díla, dále připravované práce o Ondřeji z Brodu, o Prokopu z Kladrub a o Maxmiliánu Millauerovi.

K universitním dějinám přispěl Jiří Kejíř (*1921). Věnoval se husitskému právníku M. Janu z Jesenice (1965) a soustředěně pracoval v heuristice, soupise a popise kvestií a kvodlibetů na pražské universitě. Souborně shrnul dosavadní znalosti v knize Kvodlibetní disputace na pražské universitě, 1971 a v kapitole „Středověká právní věda“ (Kultura středověku, 1972, 65 n.).

O encyklopediích a vzdělávací literatuře (Malogranatum, Tripartitus, Quadripartitus, Nová rada) psal Josef

Tříška v „Nové literatuře“ doby Karlovy a Václavovy (SbHist 10, 1962). Zabýval se universitní literaturou (Literární činnost předhusitské university, 1967, Příspěvky k středověké literární universitě 1—3, Studie a prameny k rétorice a k universitní literatuře.) Vydal dvanáct žakovských básní (HUCP 6, 1965, 44—51.); v edicích textů a soupisech pokračuje.

Nelze zde vypočítávat všechny zdroje poválečné medievalistiky, ani vypočítávat v úplnosti všechny poválečné medievalisty a jejich díla. Bylo zde možno podat jen několik drobných medailonků těch badatelů, kteří se zabývali texty a rukopisy, a také proto, že jim náš časopis dosud nevěnoval souvislejší pozornost. Podrobnější bibliografie podává „Répertoire international des médiévistes“ par E. R. Labande et B. Lepland. Poitiers 1971. *J. Tř.*

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1969

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus XI. Fasc. 1—2

Editor prof. dr. Václav Vaněček, DrSc.

Redakční rada:

V. Vaněček, předseda, J. Havránek, tajemník, I. Hlaváček,

L. Nový, L. Sinkulová, J. Tříška

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

© Universita Karlova, Praha 1971

Náklad 500 výtisků. Vydání 1

Vytiskly Středočeské tiskárny, prov. 01, Praha 2, Hálkova 2

Cena Kčs 15,—